

ΕΠΑΝΕΞΕΤΑΖΟΝΤΑΣ ΤΟ ΠΡΟΤΥΠΟ ΟΙΚΙΣΤΙΚΗΣ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΟΠΤΙΚΗ ΤΗΣ ΣΗΜΕΡΙΝΗΣ ΣΥΓΚΥΡΙΑΣ

Θάνος Παγώνης

Λέκτορας ΕΜΠ, tragonis@arch.ntua.gr

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η εισήγηση αυτή επιχειρεί, με αφορμή τη συγκυρία της οικονομικής κρίσης, να θέσει ευρύτερα καταρχήν ερωτήματα σχετικά με την εγκυρότητα του προτύπου οικιστικής παραγωγής και ρύθμισης του χώρου στην Ελλάδα. Το τελευταίο έχοντας διανύσει μια συγκεκριμένη ιστορική διαδρομή από τη μεταπολεμική περίοδο έως σήμερα συνυπάρχοντας και στηρίζοντας το εγχώριο μοντέλο οικονομικής ανάπτυξης σε διάφορες φάσεις εξέλιξης του, βρίσκεται σήμερα σε ένα μεταίχμιο, καθώς οι συνθήκες από τις οποίες αντλούσε τη νομιμοποίηση του έχουν ανατραπεί. Για πρώτη φορά η επένδυση στη γη παύει να θεωρείται αυταπόδεικτα αποδοτική τοποθέτηση του οικογενειακού πλεονάσματος, ενώ η μικρή ατομική ιδιοκτησία μετατρέπεται από μέσο οικονομικής εξασφάλισης και κοινωνικής προστασίας σε αβάσταχτη οικονομική επιβάρυνση. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο τίθεται ξανά το ερώτημα του πώς επαναπροσδιορίζεται η σχέση ανάμεσα στην διαδικασία της οικιστικής παραγωγής και την λειτουργία της αγοράς και πως η κρατική πολιτική μπορεί να εξασφαλίσει τη ρύθμιση αυτής της σχέσης. Προκειμένου να απαντηθεί αυτό το ερώτημα επιχειρείται η επαναξιολόγηση των αποτελεσμάτων της κρατικής πολιτικής γης και ρύθμισης του χώρου στην Ελλάδα μέσα από το πρίσμα της σημερινής συγκυρίας. Επιστρέφουμε άρα σε ένα γνώριμο πεδίο έρευνας αλλά με μια νέα ερμηνευτική οπτική που εστιάζει στις οικονομίες που αναπτύσσονται γύρω από την παραγωγή του οικιστικού χώρου σε διάφορες φάσεις εξετάζοντας τις άμεσες αλλά και πιο μακροπρόθεσμες συνέπειες τους. Η εισήγηση στοχεύει στο να θέσει ζητήματα σχετικά με το ρόλο του σχεδιασμού του χώρου, ως κρίσιμης παραμέτρου που σήμερα αμφισβητείται και θα μπορούσε εν δυνάμει να αποτελέσει το πλαίσιο μιας νέας συλλογικής συνθήκης του πρότυπου ανάπτυξης στην μετά την κρίση εποχή.

Λέξεις κλειδιά: οικιστική παραγωγή, πολιτική γης, σχεδιασμός και ρύθμιση του χώρου

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η δημόσια συζήτηση για την αντιμετώπιση της κρίσης στην Ελλάδα δεν έχει μέχρι στιγμής αναδείξει τη σημασία της παραγωγής του χώρου τόσο ως πεδίου ερμηνείας των αιτιών της σημερινής κατάστασης αλλά και ως βασικού άξονα πολιτικής προς την κατεύθυνση αναζήτησης διεξόδων για έξοδο από αυτήν. Από τη μία πλευρά ο επίσημος κυβερνητικός λόγος αντιμετωπίζει το χώρο ως μια εργαλειακή παράμετρο εξυπηρέτησης των προτεραιοτήτων της δημοσιονομικής εξυγίανσης με κάθε κόστος με βασικό άξονα τη μείωση του δημόσιου χρέους. Αγνοεί έτσι τις σύνθετες κοινωνικές και οικονομικές

συνιστώσες που συνδέονται με την παραγωγή του οικιστικού περιβάλλοντος σε βάθος χρόνου. Από την άλλη πλευρά ο αντίλογος που διατυπώνεται από τις προοδευτικές πολιτικές και κοινωνικές δυνάμεις εστιάζει στην καταγγελία των νεοφιλελεύθερων πολιτικών των τελευταίων 3-4 ετών στις οποίες αποδίδεται η αποκλειστική ευθύνη για τη σημερινή κατάσταση. Ωστόσο η ερμηνεία αυτή, παρά την αδιαμφισβήτητη ως ένα βαθμό αλήθεια της, αφήνει κενά κατανόησης ως προς την αξιολόγηση της πορείας του εγχώριου προτύπου ανάπτυξης και ρύθμισης του χώρου προ του μνημονίου; παράλληλα η εστίαση των κατευθύνσεων της έρευνας σε εναλλακτικές στρατηγικές αντιμετώπισης της κρίσης αποφεύγει να θέσει το κεντρικό πολιτικό αίτημα για τη διατύπωση μιας νέας πολιτικής γης και σχεδιασμού για την μετά την κρίση εποχή.

Στην παρούσα εισήγηση διατυπώνεται ο ισχυρισμός ότι η σημερινή κρίση μπορεί να προκλήθηκε από εξωγενείς παράγοντες που συνδέονται με τη λειτουργία του διεθνούς χρηματιστηριακού καπιταλισμού, ωστόσο ο τρόπος που εκδηλώνεται στην αγορά ακινήτων αναδεικνύει τις παθογένειες του εγχώριου μοντέλου ανάπτυξης, δομικό στοιχείο του οποίου αποτέλεσε η σε βάθος χρόνου παραγωγή του οικιστικού χώρου χωρίς ανταπόκριση με τις πραγματικές συνθήκες ζήτησης και προσφοράς. Η πριμοδότηση της οικιστικής παραγωγής που αποτέλεσε πάγια προτεραιότητα της κρατικής πολιτικής τα τελευταία 50 χρόνια, συνδέεται στα πρώτα της βήματα με τις εντυπωσιακές επιδόσεις της ελληνικής οικονομίας και τους θετικούς δείκτες κοινωνικής και οικονομικής ανάπτυξης. Η συνέχιση της ωστόσο μετά την ένταξη της Ελλάδας στην ΕΕ οδήγησε σε βάθος χρόνου σε σημαντικές στρεβλώσεις της αγοράς ως προς τη χρήση των πόρων και τους προσανατολισμούς δημόσιων και ιδιωτικών επενδύσεων που επηρέασε εμμέσως και τα δημοσιονομικά. Η συσσωρευμένη επίδραση αυτών των παραγόντων στο χώρο και την οικονομία ιδιαίτερα μετά το 2001 συνδέεται άμεσα με το καταναλωτικό πρότυπο ανάπτυξης και βαραίνει τελικά τη σημερινή ελλειμματική εικόνα της οικονομίας δυσχεραίνοντας την υπέρβαση της κρίσης.

2. ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΟΙΚΙΣΤΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ ΚΑΙ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΗΣ ΑΓΟΡΑΣ

Η παραγωγή του οικιστικού χώρου συνδέεται ποικιλοτρόπως με τη λειτουργία της οικονομίας. Εξ' ορισμού η κατοικία δεν αποτελεί παραγωγική επένδυση αλλά καταναλωτικό αγαθό με χρηστική αξία που ανταποκρίνεται σε βασικές ανθρώπινες ανάγκες και επιθυμίες. Παράλληλα αποτελεί σημαντικό κλάδο της οικονομίας ο οποίος δεσμεύει μεγάλο ύψος κεφαλαίων προσφέροντας απασχόληση σε ευρύ φάσμα επαγγελματικών κατηγοριών. Τέλος ως επενδεδυμένη αξία με τη μορφή της ακίνητης περιουσίας, μπορεί δυναμικά να μετασχηματιστεί ξανά σε κεφάλαιο με βάση την ανταλλακτική της αξία στην αγορά γης. Η λειτουργία της τελευταίας διαδραματίζει βασικό ρόλο στη διαδικασία της οικιστικής παραγωγής επηρεάζοντας το ύψος των κεφαλαίων που επενδύονται στην παραγωγή νέου οικιστικού αποθέματος και τον τρόπο διάθεσης του. Το πόση και τι είδους κατοικία παράγεται σε μια δεδομένη χρονική στιγμή σε ιδεατές συνθήκες λειτουργίας της αγοράς αποτελεί, σύμφωνα με τις κλασσικές οικονομικές θεωρήσεις, συνάρτηση δύο δεικτών, της ζήτησης και της προσφοράς. Η ζήτηση εκφράζει καταρχήν πραγματικές ανάγκες για στέγαση που αποτελούν συνάρτηση

της αύξησης του πληθυσμού ή των δυναμικών της αστικοποίησης ή άλλων ειδικότερων παραγόντων. Παράλληλα ωστόσο εκφράζει τις καταναλωτικές ανάγκες της κοινωνίας για καλύτερες, μεγαλύτερες και περισσότερες κατοικίες ανάλογες του βιοτικού επιπέδου και του διαθέσιμου πλεονάσματος που εξασφαλίζεται από άλλες οικονομικές δραστηριότητες. Η προσφορά εκφράζει τη διαθεσιμότητα κεφαλαίου το οποίο θα μπορούσε να μετασχηματιστεί σε μια δεδομένη χρονική στιγμή σε οικιστική παραγωγή, κάτι το οποίο αποτελεί συνάρτηση της προσδοκώμενης απόδοσης για τον επενδυτή. Βασικό ρόλο στη λειτουργία της αγοράς παίζει η διαμόρφωση της τιμής της γης, η οποία αποτελεί το δείκτη με βάση τον οποίο συντονίζονται η προσφορά και η ζήτηση, προσδιορίζοντας σε δεδομένη χρονική στιγμή το ύψος της γαιοπροσόδου, δηλαδή το με σημερινούς όρους εν δυνάμει περιθώριο κέρδους από την μελλοντική χρήση της γης. Για την ορθή λειτουργία της αγοράς άρα, είναι σημαντικό η τιμή της γης να διαμορφώνεται με βάση τις δυνατότητες και τις ανάγκες της πραγματικής οικονομίας και να μην παρεμβάλλονται παράγοντες που θα μπορούσαν να επηρεάσουν τη σύζευξη των δύο μεγεθών, πχ διατηρώντας με τεχνητούς τρόπους ψηλά τις τιμές. Δεδομένου του μεγέθους των κεφαλαίων που κινητοποιούνται στην αγορά ακινήτων είτε είναι δεσμευμένα στον κλάδο των κατασκευών, είτε επενδεδυμένες αξίες σε ακίνητη περιουσία, μια τέτοια δυσλειτουργία στην αγορά ακινήτων μπορεί να έχει σημαντικές επιπτώσεις στην κατάσταση της οικονομίας σε βάθος χρόνου. Σε πρώτη φάση η με τεχνητούς τρόπους διατήρηση των τιμών σε υψηλό επίπεδο δημιουργεί μια ψευδαίσθηση ευφορίας στην αγορά καθώς όλοι φαίνεται να κερδίζουν (φούσκα). Ωστόσο όταν αυτό διακοπεί αναπόφευκτα, οι συνέπειες της υπέρμετρης επένδυσης κεφαλαίων μπορεί να έχουν δραματικές επιπτώσεις στην οικονομία, όπως απώλεια θέσεων εργασίας και εισοδήματος, κατάρρευση του πιστωτικού συστήματος, απώλεια στέγης, κοινωνικά προβλήματα. (βλέπε φούσκα ακινήτων στις ΗΠΑ, 2007-2008).

Προφανώς το παραπάνω απλουστευτικό σχήμα ερμηνείας της λειτουργίας της αγοράς ακινήτων δεν περιλαμβάνει μια σειρά από λόγους που στην πράξη επηρεάζουν τη λειτουργία αυτής της ιδεατής συνθήκης, όπως χωρικές και κοινωνικές διαφοροποιήσεις, που θα άξιζαν πολύ λεπτομερέστερες αναλύσεις από αυτές που επιτρέπει η έκταση της παρούσας εισήγησης (Le Grand κ.α, 1992). Παράλληλα φυσικά δεν σημαίνει ότι το αποτέλεσμα της λειτουργίας της αγοράς είναι κοινωνικά δίκαιο. Στα πλαίσια αυτά άλλωστε για τη διόρθωση δομικών ανισοτήτων νοείται η παροχή κοινωνικής κατοικίας από το κράτος εκτός συνθηκών αγοράς στα πλαίσια λειτουργίας του κράτους πρόνοιας ή η ανοχή της αυθαίρετης δόμησης, στα πλαίσια λειτουργίας μιας παράλληλης άτυπης αγοράς στις χώρες του Νότου. Πέρα όμως από αυτά τα δύο άκρα, η ρυθμιστική κρατική παρέμβαση είναι επιβεβλημένη και στα πλαίσια της συμβατικής λειτουργίας της αγοράς για διαφορετικούς λόγους. Καταρχήν για την οριοθέτηση του πεδίου λειτουργίας της δημιουργώντας ομοιογενείς συνθήκες στο χώρο και εξαιρώντας περιοχές που εξ'ορισμού αποκλείονται από την οικιστική ανάπτυξη, όπως οι ζώνες φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς. Έπειτα, για την εξασφάλιση των αξιών των επενδύσεων και τη μείωση του ρίσκου στη διακύμανση της γαιοπροσόδου μέσα από τον έλεγχο των χρήσεων γης και της δόμησης μέσα από τον πολεοδομικό σχεδιασμό. Τρίτον, για την διασφάλιση της ενσωμάτωσης του κρυμμένου κόστους των εξωτερικοτήτων που περιλαμβάνει η διαδικασία της οικιστικής παραγωγής στην τιμή του τελικού προϊόντος ή σε ενδιάμεσα

στάδια. Στην κατηγορία αυτή εντάσσεται το κόστος της κατασκευής των υποδομών, η εισφορά γης για την εξασφάλιση κοινόχρηστου χώρου, η κοστολόγηση της πιθανής επιβάρυνσης του περιβάλλοντος από τη δόμηση, που η αγορά δεν θα λάμβανε υπόψη της σε ιδεατές συνθήκες. Τέταρτον για την διόρθωση των κοινωνικών αδικιών και την αναδιανομή του πλούτου μέσω της δημιουργίας κατάλληλου συστήματος φορολογικών επιβαρύνσεων. Έτσι για παράδειγμα, ενώ θα πρέπει να υποστηρίζεται η απόκτηση της α' κατοικίας, θα πρέπει να αυξάνεται σημαντικά η φορολόγηση της β' κατοικίας και πολύ περισσότερο η απόκτηση πλέον των δύο κατοικιών ανά νοικοκυριό. Τέλος, σημαντικό είναι να αντιμετωπίζονται και λοιπές δυσλειτουργίες της αγοράς που επηρεάζουν κατά περίπτωση τη ζήτηση ή την προσφορά, όπως πχ η μη διάθεση στην αγορά κατοικιών που δεν χρησιμοποιούνται για διάφορους λόγους. Η ρύθμιση της λειτουργίας της αγοράς ακινήτων από το κράτος εφαρμόζεται με συντονισμένο τρόπο μέσω της φορολογικής πολιτικής και του συστήματος του πολεοδομικού σχεδιασμού με μέτρα που εστιάζουν σε διαφορετικές φάσεις της διαδικασίας της οικιστικής παραγωγής, από την αγοραπωλησία της γης, την κατάτμηση, την πολεοδόμηση έως την έκδοση της οικοδομικής άδειας.

Οι παραπάνω συσχετισμοί ωστόσο, στο βαθμό που έχουν κάποια ανταπόκριση με τις συνθήκες της πραγματικότητας, δεν νοούνται στον 'κενό χώρο' της αφηρημένης οικονομικής σκέψης αλλά διαμορφώνονται μέσα στις ειδικές συνθήκες, θεσμικές, κοινωνικές, πολιτισμικές του κάθε τόπου, γεγονός που παράγει σημαντικές διαφοροποιήσεις.

3. Η ΙΔΙΑΙΤΕΡΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ

Στην περίπτωση της Ελλάδας οι συνθήκες μέσα στις οποίες διαμορφώνεται το πλαίσιο λειτουργίας της αγοράς ακινήτων στο κυρίαρχο πρότυπο ανάπτυξης που επικρατεί μεταπολεμικά, διαφοροποιούνται ριζικά από αυτό των υπόλοιπων καπιταλιστικών χωρών της Δύσης. Η πρωταρχική διαφοροποίηση έγκειται στη σημασία που αποκτά η παραγωγή της κατοικίας στη λειτουργία του οικονομικού συστήματος. Σε αντίθεση με τις ορθόδοξες οικονομικές θεωρήσεις σύμφωνα με τις οποίες η οικιστική παραγωγή αποτελεί δευτερογενή τομέα επένδυσης κεφαλαίων που προκύπτουν από το πλεόνασμα των παραγωγικών δραστηριοτήτων, στην περίπτωση της Ελλάδας, η οικιστική παραγωγή αναδεικνύεται σε βασικό τομέα της οικονομίας ο οποίος κινητοποιεί τους υπόλοιπους τομείς. Η πρωτοδότηση της οικιστικής παραγωγής αποτελεί προϊόν συνειδητής επιλογής οικονομικής πολιτικής που διατυπώνεται αμέσως μετά τον Πόλεμο με βάση την τότε συγκυρία που χαρακτηρίζεται από έλλειψη στέγης αλλά και έλλειψη κεφαλαίων. Όπως αναφέρεται χαρακτηριστικά, *η κατοικία ως οικονομική πολιτική εξυπηρετεί πολλούς στόχους ταυτόχρονα: δημιουργία απασχόλησης, ενίσχυση ελαφριάς βιομηχανίας, κοινωνική προστασία, αύξηση εισοδήματος, κατανάλωσης και απομάκρυνση κομμουνιστικού κινδύνου* (Βαΐου κ.α. 2000). Το ζητούμενο και βασική κατεύθυνση πολιτικής άρα, δεν είναι η παραγωγή όσης κατοικίας χρειάζεται, αλλά όσο το δυνατόν περισσότερης κατοικίας γίνεται με βάση την πεποίθηση ότι αυτό θα έχει θετική επίδραση στην οικονομία. Αυτό αποτελεί την πρώτη συστημική στρέβλωση που ωστόσο δεν γίνεται αντιληπτή βραχυπρόθεσμα και μεσοπρόθεσμα. Δεδομένης της δραματικής έλλειψης στέγης και της ραγδαίας αστικοποίησης, η ζήτηση παραμένει διαρκώς ψηλή με πραγματικούς όρους και

τροφοδοτείται παράλληλα από την σταδιακή αύξηση των εισοδημάτων για τα 20 πρώτα χρόνια μετά τον Πόλεμο. Αυτό καταγράφεται στην οικονομία ως ταχύρρυθμη ανάπτυξη; είναι οι δεκαετίες που η Ελλάδα είναι η πιο ταχέως αναπτυσσόμενη οικονομία στην Ευρώπη.

Η δεύτερη σημαντική ιδιαιτερότητα του εγχώριου προτύπου ανάπτυξης έχει να κάνει με τον τρόπο παραγωγής της κατοικίας που καθορίζει και το πλαίσιο ρύθμισης του χώρου. Δεδομένης της έλλειψης κεφαλαίων δημόσιων ή ιδιωτικών, η κρατική πολιτική στρέφεται, όπως γνωρίζουμε από τη βιβλιογραφία, στην ενίσχυση της αυτοστέγασης μέσα από τους δύο παράλληλους μηχανισμούς της αυθαίρετης δόμησης και της αντιπαροχής στις εντός σχεδίου περιοχές. Το κλειδί για την κινητοποίηση αυτής της διαδικασίας βρίσκεται στη δημιουργία συνθηκών μεγιστοποίησης του κέρδους από την ανάπτυξη της γης για τον μικροϊδιοκτήτη μικροεπενδυτή και την ελαχιστοποίηση της επιβάρυνσης της επένδυσης για λόγους δημόσιας ωφέλειας. Για το σκοπό αυτό εφαρμόζεται ο συνδυασμός δύο πολιτικών: αφενός της χαλάρωσης ή μάλλον ηθελημένης παράλειψης θέσπισης περιορισμών στις χρήσεις γης και τον έλεγχο της δόμησης σε όλη την επικράτεια κάτι που διευκολύνει εξαιρετικά την έναρξη της διαδικασίας της οικιστικής ανάπτυξης από σχεδόν οποιονδήποτε και σχεδόν οπουδήποτε; αφετέρου της δημιουργίας κινήτρων για την ανοικοδόμηση των υφιστάμενων οικιστικών περιοχών με εργαλείο την αύξηση του συντελεστή δόμησης. Και στις δύο περιπτώσεις το αρχικό κεφάλαιο που απαιτείται για να εισέλθει κανείς στην αγορά της παραγωγής κατοικίας είναι πολύ μικρό συγκριτικά και εξακολουθεί να παραμένει έτσι και αργότερα όταν οι αρχικές δύσκολες συνθήκες έχουν υπερβληθεί. Άρα σε αντίθεση με ότι ισχύει σε άλλα ευρωπαϊκά κράτη, στην Ελλάδα η αγορά αφήνεται να λειτουργήσει σκόπιμα με πολύ διευρυμένα περιθώρια, χωρικά οικονομικά, κοινωνικά, πολύ πέρα από αυτά που θα επέτρεπαν οι κλασσικές οικονομικές θεωρήσεις, και που συχνά ξεπερνούν όπως ξέρουμε ακόμη και το στοιχειώδες πλαίσιο νομιμότητας. Στόχος είναι, και παραμένει σε όλες τις περιόδους, η προσέλκυση όσο το δυνατόν μεγαλύτερου μέρους του διαθέσιμου πλεονάσματος στην οικοδομή. Ο σχεδιασμός, όταν και όπου εμφανίζεται, εκ των υστέρων, λειτουργεί περισσότερο ως μηχανισμός περαιτέρω αύξησης (φουσκώματος) των αξιών, (βλέπε ένταξη των περιοχών στο σχέδιο) παρά ως εργαλείο δέσμευσης μέρους της γαιοπροσόδου για λογαριασμό του δημόσιου συμφέροντος σε κάθε φάση της διαδικασίας οικιστικής παραγωγής όπως θα όφειλε. Παράλληλα η επίδραση του στον έλεγχο της δόμησης είναι τελικά περιορισμένη καθώς πχ δεν αποκλείει σχεδόν πουθενά την εκτός σχεδίου δόμηση.

Αυτός ο συνδυασμός πολιτικών ευνόησε την αύξηση των περιθωρίων κέρδους από την οικοδομή βραχυπρόθεσμα παράγοντας τον οικονομικό δυναμισμό που χαρακτηρίστηκε ως η γνωστή 'ζωντάνια' της ελληνικής πόλης (Leontidou, 1990). Σε συνδυασμό με την πολιτική της ευρείας κοινωνικής διάχυσης της γαιοπροσόδου, η παραγωγή κατοικίας αποτέλεσε το εισιτήριο για την έξοδο από τη φτώχεια και σε αυτήν οφείλονται οι υψηλοί ρυθμοί κοινωνικής και οικονομικής κινητικότητας των πρώτων μεταπολεμικών δεκαετιών έως και τη δεκαετία του '80. Παράλληλα ωστόσο αυτό συνέβη με ένα κρυφό κόστος που έγκειται στην υποθήκευση των μελλοντικών αξιών μέσω και μακροπρόθεσμα, παράγοντας οικιστικές περιοχές με δομικά προβλήματα, είτε ελλείψεις σε υποδομές, είτε απαράδεκτα ψηλές πυκνότητες που δυσχεραίνουν τις δυνατότητες διατήρησης υγιών συνθηκών

λειτουργίας της αγοράς μετά την ολοκλήρωση του πρώτου κύκλου ζωής των κτιρίων και προκύπτει η ανάγκη επανεπένδυσης κεφαλαίου. Το πρόβλημα αυτό χαρακτηρίζει σήμερα τις συνθήκες των πυκνοκατοικημένων περιοχών της κεντρικής Αθήνας που δεν έχουν ακόμη κατορθώσει να επανέλθουν 30 χρόνια μετά τη φυγή των πρώτων κατοίκων στα προάστια. Το πρόβλημα αυτό ωστόσο αργεί να φανεί εξαιτίας μιας άλλης παραμέτρου της πολιτικής γης που αποτελεί μια ακόμη ιδιαιτερότητα του ελληνικού προτύπου και έχει να κάνει με το σύστημα φορολόγησης της ακίνητης περιουσίας και την ιδιοκατοίκηση.

Το υψηλό ποσοστό ιδιοκατοίκησης στην Ελλάδα αποτελεί το προϊόν των οικογενειακών στρατηγικών αυτοστέγασης. Συνήθως αντιμετωπίζεται με ιδιαίτερα θετικό πρόσημο, ως το μεγάλο πλεονέκτημα του εγχώριου προτύπου καθώς απαντά σε μια σειρά από κοινωνικές ανάγκες ενώ παράλληλα αποτελεί μέσο οικονομικής εξασφάλισης των νοικοκυριών. Ωστόσο παράλληλα λίγο έχει αναδειχθεί στη βιβλιογραφία η στρεβλωτική επίδραση του στη λειτουργία της αγοράς και τον επηρεασμό της σχέσης μεταξύ ζήτησης και προσφοράς. Η ιδιαιτερότητα της αυτοστέγασης ως τρόπου παραγωγής κατοικίας είναι ότι οι άμεσα εμπλεκόμενοι στη διαδικασία αποτελούν σε μεγάλο βαθμό και τους τελικούς χρήστες. Αυτό συνεπάγεται αφενός αυξημένα κίνητρα επένδυσης μόχθου και πόρων πέρα από αυτό που θα υπαγόρευε ο με ορθολογικά κριτήρια υπολογισμός της δυνατότητας απόδοσης της αρχικής επένδυσης και αφετέρου απευθείας απορρόφηση μεγάλου μέρους του παραγόμενου αποθέματος το οποίο δεν φτάνει ποτέ να διατεθεί στην αγορά. Αυτό σημαίνει ότι οι συνθήκες ζήτησης και προσφοράς διαμορφώνονται με βάση ένα μικρό μέρος του συνολικού αριθμού των κατοικιών που παράγονται; παράλληλα η περιορισμένη αγορά που διαμορφώνεται τροφοδοτείται εν μέρει και μέσα από το ίδιο το σύστημα της οικιστικής παραγωγής (πχ αγορά η ενοικίαση επαγγελματικής στέγης με έσοδα που προέρχονται από ενοικίαση ιδιόκτητης κατοικίας). Η κατάσταση αυτή επιτρέπει τη διατήρηση πλασματικά υψηλών τιμών δημιουργώντας την ψευδαίσθηση στους ιδιοκτήτες ότι η περιουσία τους έχει μεγάλο οικονομικό αντίκρισμα θεωρώντας ως βάση αναφοράς τις τρέχουσες τιμές. Αυτή η πεποίθηση ωστόσο θα διαψεύδονταν αν υποχρεώνονταν να διαθέσουν αυτό το απόθεμα κατοικιών στην αγορά, κάτι που θα οδηγούσε σε ραγδαία πτώση των τιμών. Το κλειδί για τη διατήρηση των υψηλών τιμών αποτελεί άρα η παρακράτηση μεγάλου μέρους του παραγόμενου οικιστικού αποθέματος εκτός αγοράς με τη μετατροπή του σε ακίνητη περιουσία των νοικοκυριών. Αυτό εξασφαλίζεται μέσω της φορολογικής πολιτικής η οποία ευνοεί την ιδιόχρηση, ενώ παράλληλα επιβαρύνει σημαντικά τη μεταβίβαση και πώληση ακίνητης περιουσίας. Αυτή η πολιτική καθιστά περισσότερο συμφέρον το να κρατάει κανείς κατοικίες που υποχρησιμοποιούνται ή είναι κενές από το να τις διαθέσει στην αγορά. Με αυτή τη λογική οδηγηθήκαμε στο να θεωρείται η διατήρηση δύο εξοχικών σπιτιών σύνηθες φαινόμενο για νοικοκυριά της μεσαίας τάξης, κάτι το οποίο θα θεωρούνταν αδιανόητο σε άλλο ευρωπαϊκό κράτος.

Ποια ήταν η επίδραση αυτής της πολιτικής στην παραγωγή του οικιστικού χώρου στο διάστημα εξέλιξης του προτύπου ανάπτυξης από τη μεταπολεμική περίοδο έως την παραμονή της κρίσης; Στο διάστημα 1950-1970 καλύπτονται εκτεταμένα βασικές στεγαστικές ανάγκες με ελάχιστη δημόσια δαπάνη. Οι συνθήκες υψηλής γαιοπροσόδου που δημιουργεί η υψηλή ζήτηση επανατροφοδοτούν το σύστημα και τα οφέλη διαχέονται σε μεγάλο φάσμα της κοινωνίας. Το ποσοστό της ιδιοκατοίκησης αυξάνεται σημαντικά.

Από το 1970 και μετά διπλασιάζεται το ποσοστό της β' κατοικίας στο συνολικό αριθμό των κατοικιών που κατασκευάζονται (Χειμωνίτη-Τερροβίτη, 2001). Η ζήτηση σε αυτό το διάστημα τροφοδοτείται από την αύξηση του εισοδήματος και μεταφράζεται σε αύξηση της επιφάνειας κατοικίας ανά άτομο. Η επίδραση των ευρωπαϊκών χρηματοδοτήσεων λειτουργεί αυξητικά σε αυτή τη διαδικασία μέσω της βελτίωσης των υποδομών και της αύξησης των καταναλωτικών επενδύσεων. Το 2001 που είναι η πρώτη φορά που η ΕΣΥΕ καταγράφει ξεχωριστά τις εξοχικές από τις κενές κατοικίες, το ποσοστό τους φτάνει το 18.4% του συνόλου του οικιστικού αποθέματος (Εμμανουήλ, 2006). Από το 2001 μετά την είσοδο στο ευρώ, το πρότυπο αυτό συντηρείται πλέον τεχνητά μέσω του τραπεζικού δανεισμού που ευνοείται από την πτώση των επιτοκίων (Χειμωνίτη-Τερροβίτη, 2005). Στην Αθήνα η υιοθέτηση νεοφιλελεύθερων αστικών στρατηγικών την περίοδο της Ολυμπιάδας ευνοεί την πραγματοποίηση μεγάλων δημόσιων επενδύσεων σε μεταφορικές υποδομές που έχουν ως αντίκτυπο την περαιτέρω ενίσχυση της ζήτησης για οικιστική ανάπτυξη σε περιοχές εκτός Λεκανοπεδίου. Η μεγάλη αύξηση της δημόσιας δαπάνης αυτό το διάστημα σε συνδυασμό με την χρέωση των νοικοκυριών προδιαγράφουν τη συγκυρία της κρίσης.

Τι ρόλο έπαιξε η πολιτική ρύθμισης του χώρου σε αυτή την πορεία και σε ποιο βαθμό ευθύνεται για τις στρεβλώσεις λειτουργίας της αγοράς ακινήτων; Βασική αστοχία του συστήματος, σύμφωνα με την παρούσα ανάλυση, έγκειται στην αδυναμία του σχεδιασμού να εξασφαλίσει την ενσωμάτωση του πραγματικού κόστους της οικιστικής ανάπτυξης στη διαδικασία της οικιστικής παραγωγής. Το θεσμικό πλαίσιο του πολεοδομικού σχεδιασμού με τα σχετικά εργαλεία (εισφορά σε γη και χρήμα) εισάγεται μετά το 1980 και η προετοιμασία σχεδίων ξεκινά με χρηματοδότηση από ευρωπαϊκούς πόρους. Ωστόσο η πραγματική επίδραση του σχεδιασμού στην οριοθέτηση λειτουργίας της αγοράς παραμένει περιορισμένη. Τα σχέδια εφαρμόζονται κατά κανόνα εκ των υστέρων, όταν οι βασικές συναλλαγές που αφορούν την ανάπτυξη της γης έχουν πραγματοποιηθεί. Ακόμη, δεν ανακόπτον σε καμία περίπτωση τη δυναμική της αγοράς, καθώς η ύπαρξη εγκεκριμένου σχεδίου δε συνιστά αναγκαία συνθήκη για την έκδοση οικοδομικής άδειας. Στο συντριπτικό ποσοστό της επικράτειας η οικιστική ανάπτυξη εξακολουθεί να ρυθμίζεται με το καθεστώς της εκτός σχεδίου δόμησης που δεν περιλαμβάνει κανέναν είδους μέριμνα για την αντιμετώπιση του περιβαλλοντικού / κοινωνικού κόστους της επένδυσης πέραν του χαμηλού συντελεστή. Όλα αυτά τα σκόπιμα 'λάθη' έμμεσης αναίρεσης της ρυθμιστικής λειτουργίας του σχεδιασμού είχαν ως αποτέλεσμα τη συστηματική διόγκωση των επενδύσεων σε οικιστική παραγωγή που αποτέλεσε το βασικό προϊόν της ελληνικής οικονομίας τα τελευταία 50 χρόνια. Το αποτέλεσμα αυτής της πολιτικής ευθύνεται για την αναπαραγωγή στο χώρο ενός δομικά ελλειμματικού προτύπου ανάπτυξης φανερώνοντας τα προβλήματα της ανεξέλεγκτης λειτουργίας της αγοράς. Ημιδιαμορφωμένες οικιστικές περιοχές με ελλείψεις σε υποδομές που δεν έχουν την προοπτική να ολοκληρωθούν στο μέλλον. Ημιτελείς κατασκευές προϊόντα άσκοπων ιδιωτικών επενδύσεων που δημιουργούν δεσμευτικές συνθήκες για το είδος των μελλοντικών επενδύσεων στη γύρω περιοχή. Παρατημένες κατοικίες των οποίων οι ιδιοκτήτες δεν είναι σε θέση να αναλάβουν το κόστος της συντήρησης. Περιοχές με προβληματική πολεοδομική οργάνωση που αναπαράγουν σε καθημερινή βάση ένα κρυμμένο κόστος σε χρόνο και σε χρήμα για τους κατοίκους και τις δραστηριότητες.

Αυτό είναι το πραγματικά ελλειμματικό τοπίο της κρίσης το οποίο θα πάρει περισσότερο χρόνο να αποκατασταθεί, από την ανάκαμψη της οικονομίας, κάτι που λίγο έχει γίνει αντιληπτό μέχρι στιγμής.

4. ΚΑΤΑΛΗΚΤΙΚΕΣ ΣΚΕΨΕΙΣ - ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η εισήγηση αυτή επιχείρησε με αφορμή τη σημερινή συγκυρία της κρίσης ένα επιλεκτικό ξαναδιάβασμα γνωστών πτυχών της βιβλιογραφίας σχετικά με τα ζητήματα παραγωγής της κατοικίας και ρύθμισης του χώρου στην Ελλάδα με άξονα την ερμηνεία της αλληλεπίδρασης του ρυθμιστικού πλαισίου με τη λειτουργία της αγοράς ακινήτων. Σκοπός ήταν η επανεξέταση της εγκυρότητας κυρίαρχων ιδεολογημάτων σχετικά με τα αποτελέσματα της πολιτικής γης σε σχέση με τα ζητήματα της οικιστικής παραγωγής που είναι καταχωρημένα στη συλλογική αντίληψη της κοινωνίας, της διοίκησης και του επιστημονικού και επαγγελματικού χώρου και που πρέπει πλέον να αναθεωρηθούν. Την αντίληψη ότι ο σχεδιασμός αποτελεί 'πολυτέλεια' των πλούσιων χωρών που η Ελλάδα δεν μπορούσε να έχει. Την αντίληψη ότι η ελληνική οικονομία και κοινωνία βγήκε κερδισμένη μακροπρόθεσμα από τη μη εφαρμογή του σχεδιασμού. Την ψευδαίσθηση ότι το εγχώριο πρότυπο ανάπτυξης θα κατάφερνε ακόμη και σήμερα να ευημερεί ως εξαίρεση στην επιστημονική ορθοδοξία και ότι για την κατάρρευση του ευθύνονται κατ' αποκλειστικότητα οι νεοφιλελεύθερες πολιτικές που εφαρμόστηκαν από την περίοδο της Ολυμπιάδας και μετά.

Αυτή η εισήγηση δεν θα μπορούσε να καταλήξει διαφορετικά από το να θέσει ευρύτερα ερωτήματα σχετικά με την αναθεώρηση της πολιτικής γης και επαναπροσδιορισμού του ρόλου του σχεδιασμού του χώρου. Το κύριο μέλημα αυτή τη στιγμή είναι το πώς θα μπορέσουν να αποκατασταθούν οι ζημιές που προκλήθηκαν από τις σε βάθος χρόνου προβληματικές συνθήκες λειτουργίας της αγοράς ακινήτων με το μικρότερο δυνατό κοινωνικό κόστος. Αυτό το ζήτημα θα πρέπει να απασχολήσει την κρατική πολιτική μέσα στο προσεχές διάστημα. Προς το παρόν ωστόσο, η σχετική πολιτική/επιστημονική συζήτηση σχετικά με τα ζητήματα ρύθμισης του χώρου δεν φαίνεται να αντιλαμβάνεται το πρόβλημα σε αυτή τη βάση. Αφενός μεν η επίσημη κρατική πολιτική του μνημονίου, παρά το ότι έχει αλλάξει βέβαια ριζικά προσανατολισμό ως προς τις προτεραιότητες της, εξακολουθεί να θεωρεί την ανάπτυξη της γης ως βασικό άξονα άσκησης οικονομικής πολιτικής, χρησιμοποιώντας τις πολεοδομικές ρυθμίσεις ως εργαλείο για τη δημιουργία ευνοϊκών συνθηκών προσέλκυσης κεφαλαίων στην αστική ανάπτυξη. Παράλληλα η αναδυόμενη συζήτηση για την μεταρρύθμιση του χωρικού σχεδιασμού που έχει ξεκινήσει, έχει τεθεί στη βάση του με ποιο τρόπο ο σχεδιασμός θα πρέπει να πάψει να αποτελεί εμπόδιο στη δόμηση, η οποία θεωρείται ταυτόσημη της ανάπτυξης. Τέλος, κανείς δεν έχει θίξει μέχρι στιγμής το καθεστώς της εκτός σχεδίου δόμησης, ενώ παράλληλα λαμβάνονται αμφιλεγόμενα μέτρα που ανακινούν ξανά τις πρακτικές της αυθαίρετης δόμησης.

Κλείνοντας θα αναφέρουμε εδώ τρεις βασικές αρχές που μέχρι στιγμής δεν έχουν αναδειχθεί επαρκώς στη δημόσια συζήτηση και στις οποίες θα μπορούσε, σύμφωνα με την οπτική της παρούσας ανάλυσης, να στηθεί η βάση αναθεώρησης της φιλοσοφίας του

σχεδιασμού και της ρύθμισης του χώρου για την μετά την κρίση εποχή. Το πρώτο ζήτημα αφορά την αρχή ενσωμάτωσης των κρυμμένων εξωτερικοτήτων της οικιστικής παραγωγής στο κόστος της οικιστικής ανάπτυξης και ανάλογα του μοιράσματος του οφέλους της γαιοπροσόδου μεταξύ επενδυτή και δημόσιου συμφέροντος σε κάθε φάση της διαδικασίας. Αυτό θα είχε σαν συνέπεια τη δραματική αύξηση του κόστους της εκτός σχεδίου δόμησης για τον επενδυτή. Εκτός από τις θετικές συνέπειες στην προώθηση της συμπαγούς δόμησης, κάτι τέτοιο θα είχε θετική επίδραση στη λειτουργία της αγοράς επιτρέποντας τη διαμόρφωση των συσχετισμών ζήτησης και προσφοράς με βάση το πραγματικό κόστος αποτρέποντας άστοχες επενδύσεις. Το δεύτερο ζήτημα αφορά την αναθεώρηση της πολιτικής των κινήτρων που παρέχονται άμεσα ή έμμεσα ως προς το είδος των ευνοούμενων επενδύσεων στη γη και την ιδιοκτησία. Σε γενικές γραμμές θα πρέπει να ανατραπεί η λογική που ευνοεί την παραγωγή νέας κατοικίας έναντι άλλων μορφών επένδυσης που ίσχυε μέχρι σήμερα, καθώς και η λογική που ευνοεί τη συστηματική τοποθέτηση των αποταμιεύσεων των νοικοκυριών σε μονάδες κατοικίας. Το τρίτο ζήτημα έχει να κάνει με την αναθεώρηση των κυρίαρχων προσλήψεων της λειτουργίας του σχεδιασμού του χώρου στην εγχώρια επιστημονική συζήτηση, τις δημόσιες πολιτικές και τις επαγγελματικές πρακτικές. Το ζήτημα του σχεδιασμού στην Ελλάδα τέθηκε στην αρχή μέσα από το πρίσμα των κοινωνικών διεκδικήσεων με άξονα τη στήριξη των οικογενειακών στρατηγικών στέγασης. Στη συνέχεια σταδιακά καλλιεργήθηκε η ταύτιση του σχεδιασμού με την οπτική της προστασίας του περιβάλλοντος στα πλαίσια της φιλοσοφίας της βιώσιμης ανάπτυξης. Στο μέλλον θα πρέπει να γίνει σταδιακά αντιληπτό ότι εκτός από τα παραπάνω, πρωταρχική ίσως λειτουργία του σχεδιασμού αποτελεί η ρύθμιση της αγοράς στα πλαίσια ομαλής λειτουργίας της οικονομίας. Με αυτή τη λογική το βασικότερο ίσως δίδαγμα από την ελληνική εμπειρία είναι, ότι η αποτυχία του σχεδιασμού στην επιτέλεση της ρυθμιστικής του λειτουργίας, δεν έχει απλά κοινωνικές και περιβαλλοντικές συνέπειες, αλλά πρωτίστως οικονομικές και θα μπορούσε να οδηγήσει σε βάθος χρόνου σε οικονομική καταστροφή.

6. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Βαίου Ντ, Μαντουβάλου, Μ & Μ. Μαυρίδου (2000) Η μεταπολεμική ελληνική πολεοδομία μεταξύ θεωρίας και συγκυρίας. Εισήγηση στο: 2^ο Συνέδριο Εταιρίας Ιστορίας της Πόλης και της Πολεοδομίας - Η πολεοδομία στην Ελλάδα από το 1949-1974. Πρακτικά συνεδρίου, Βολος.
- Εμμανουήλ, Δ (2006) Οι χωροταξικές διαστάσεις της οικιστικής ανάπτυξης στην Ελλάδα. Επιστημονική εισροή στη Μελέτη του Εθνικού Χωροταξικού Σχεδίου.
- Χειμωνίτη-Τερροβίτη, Σ (2001) Διερεύνηση του τομέα της κατοικίας στις πρόσφατες δεκαετίες με έμφαση στις αστικές περιοχές. Σειρά Εκθέσεων ΚΕΠΕ
- Χειμωνίτη-Τερροβίτη, Σ (2005) Πρόσφατες εξελίξεις στην αγορά κατοικίας. Σειρά Εκθέσεων ΚΕΠΕ
- Le Grand J, Propper C & R Robinson (1992) Housing. In: *The Economics of Social Problems*. Palgrave Macmillan
- Leontidou L, 1990 *The Mediterranean City in Transition: Social Change and Urban Development* (Cambridge University Press, Cambridge).

ΠΕΡΙ-ΠΛΑΝΗ-ΣΕΙΣ ΣΤΟ ΔΗΜΟΣΙΟ ΧΩΡΟ. ΑΝΑΖΗΤΩΝΤΑΣ ΤΟ ΣΥΓΧΡΟΝΟ *FLÂNEUR*

Παρασκευή Παντελιάδου

Λέκτορας Π.Δ. 407/80 Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης,
parpant@arch.auth.gr

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η εισήγηση εστιάζει αρχικά στην έννοια της περιπλάνησης (*flânerie*), όπως αυτή εξελίχθηκε μέσω της θεωρητικοποίησης του όρου τόσο από τον Baudelaire, όσο και από τους Simmel, Benjamin, Debord κ.ά., ως βασικό μεθοδολογικό εργαλείο ανάγνωσης και βίωσης του αστικού τοπίου. Στη συνέχεια, διερευνά το ρόλο του πλάνητα (*flâneur*), μέσα από την αμφίσημη και αμφίθυμη συμπεριφορά του απέναντι στο πλήθος, προκειμένου να σκιαγραφήσει το σύγχρονο πλάνη στοχαστή, ως κομβική φιγούρα για την ανασύσταση της νεότερης μητροπολιτικής εμπειρίας.

Σε μια εποχή που στα σύγχρονα αστικά περιβάλλοντα τα ιστορικά τους ίχνη έχουν σχεδόν διαβρωθεί και οι δημόσιοι χώροι μετατρέπονται σε θραυσματικά τοπία διαθέσιμα τώρα στις χειρονομίες της επανανοηματοδότησης και επανασυν-κίνησής τους, ο σύγχρονος *flâneur* καλείται να ανακαλύψει τις διαδρομές ενός πολυπαραμετρικού τοπίου που αναζητά μια νέα προσέγγιση και παρατήρηση σε πολυαισθητηριακό επίπεδο.

Οι συλλογισμοί οδηγούν στην εκτίμηση ότι στα πλαίσια των μεταβολών και ανασηματοδοτήσεων του χώρου στην Ελλάδα της κρίσης, ο σύγχρονος *flâneur* και η σύγχρονη *flâneuse* των ελληνικών μητροπόλεων αναπτύσσουν μια νέα σχέση αλληλεπίδρασης και ετεροπροσδιορισμού με το δημόσιο αστικό περιβάλλον, στην οποία το στοιχείο της *πλάνης* παίζει καθοριστικό ρόλο. Παρατηρούν, αφουγκράζονται από ψηλά το πολύβουο αστικό περιβάλλον και πέφτουν στο κενό έτοιμοι να γίνουν ένα με το πλήθος και να χαρτογραφήσουν τα νέα ανθρώπινα δεδομένα του αστικού καμβά. Η περιπλάνηση στην περίπτωση αυτή, δεν είναι παρά μια περι-πλάνη-ση σ' ένα ρευστό μεταβατικό χώρο, ο οποίος απαιτεί κριτική προσέγγιση και εμβύθιση σ' αυτόν.

Λέξεις κλειδιά: *περιπλάνηση, flâneur, δημόσιος χώρος, κρίση, πλάνη*

1. Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΠΕΡΙ-ΠΛΑΝΗ-ΣΗΣ

Η έννοια της περιπλάνησης (*flânerie*), από το γαλλικό ρήμα *flâner*, που σημαίνει περιπλανιέμαι, τριγυρίζω, απέκτησε μεγάλη σημασία στη μελέτη της νεωτερικότητας, στην κατανόηση και ερμηνεία της νέας ποιότητας ζωής που προήλθε από τις νέες τεχνολογίες της εποχής και τις μορφές εκβιομηχάνισης, καθώς και της υλικής, πνευματικής και ψυχικής ανανέωσης που επέφεραν οι καινούριες συνθήκες. Η περιπλάνηση δεν περιορίζεται μόνο σε κάποιον που κάνει ένα φυσικό περίπατο, αλλά

περιλαμβάνει και έναν ολοκληρωμένο τρόπο ζωής και σκέψης, πρόκειται για μια διαδικασία πλοήγησης που έχει σημαντική σχέση με την πολυμάθεια. Ο flâneur - που κυρίως σημαίνει περιπατητής, περιπλανώμενος – αποτελεί μέρος του μοντέρνου αστικού τοπίου, το οποίο βιώνει και αντιλαμβάνεται μέσω της περιπλάνησής του. Πρώτος ο Baudelaire, στη συλλογή δοκιμίων τέχνης Salon 1846, κάνει αναφορά στον καλλιτέχνη και τον μοντερνισμό του αστικού τοπίου. Συγκεκριμένα, αναφέρει στο *On the Heroism of Modern Life* πως «η ζωή της πόλης μας είναι πλούσια σε ποιητικά και θαυμάσια στοιχεία. Είμαστε ολοένα και περισσότερο μέρος μιας ατμόσφαιρας του υπέροχου, αλλά αδυνατούμε να το καταλάβουμε ακόμα. Το μόνο που πρέπει να κάνουμε είναι να ανοίξουμε τα μάτια και τα αυτιά μας, να αφουγκραστούμε το νέο και τη μοντέρνα ομορφιά» (Baudelaire, 1846).

Στη συνέχεια ο Simmel, κάνει λόγο για την περιπλάνηση μέσα από τη συστηματική ενασχόλησή του με τη διαμόρφωση των κοινωνικών σχέσεων και την αλληλόδραση των ατόμων στο χώρο, αφ' ενός στο *Μητρόπολη και πνευματική ζωή* (1903) και αφετέρου στην *Παρέκβαση για τον ξένο* (1908). Για τον Simmel η περιπλάνηση από τόπο σε τόπο είναι απελευθέρωση από κάθε δεδομένο χωρικό σημείο και άρα το εννοιολογικά αντίθετο της προσκόλλησης σε αυτό (Simmel, 2004). Διανοίγει έτσι το δρόμο που θα ακολουθήσει ο Benjamin, ο οποίος μέσα από τις περιπλανήσεις του στο Παρίσι ζωντάνεψε την έννοια του flâneur, με ένα πλήθος κοινωνικών και αισθητικών παρατηρήσεων, όπως αυτές αποτυπώνονται στο γνωστό συγγραφικό του έργο *The Arcades Project*.

Τη δεκαετία του '30 η έννοια της περιπλάνησης περνά μέσα από το έργο των Σουρρεαλιστών, οι οποίοι αντιλαμβάνονται το παρισινό μεσοπολεμικό αστικό τοπίο ως μια πηγή συμβόλων και προσπαθούν να αναζητήσουν την υπερ-πραγματικότητα (surrealisme) μέσα από την παρατήρηση γεγονότων, εικόνων, ήχων και χωρικών στοιχείων. Χρησιμοποιώντας ως αφορμή αντικειμενικά στοιχεία και επενδύοντάς τα με υποκειμενικά χαρακτηριστικά, έβλεπαν με τα μάτια της ψυχής τους μια άλλη πόλη εντελώς φανταστική μέσα στην ίδια πόλη, αλλά και πέρα απ' αυτήν.

Κατά την περίοδο μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, η έννοια της περιπλάνησης επανεμφανίζεται μέσα από την καλλιτεχνική και λογοτεχνική ομάδα των Λεττριστών (Letttrists), ως τεχνική αστικής εξερεύνησης. Η ομάδα αυτή των ριζοσπαστών καλλιτεχνών και θεωρητικών με έδρα το Παρίσι, επηρεασμένοι από το Ντανταϊσμό και το Σουρρεαλισμό, περιγράφουν την περιπλάνηση ως ένα είδος ελεύθερου συνειρμού με όρους χωροταξιακούς: η ιδέα έγκειται απλά στο να περιπλανιέσαι, μόνος ή μαζί με φίλους, βαδίζοντας άνευ σχεδίου, αλλά ακολουθώντας την πρόκληση της αρχιτεκτονικής που συναντάς. Η περιπλάνηση περιγράφεται ως μια απόπειρα προσανατολισμού, ελλείπει οποιονδήποτε πρακτικών θεωρήσεων: ως η ανεύρεση των τύπων της αρχιτεκτονικής που επιθυμεί κανείς ασυνείδητα (Debord, 1995).

Γύρω στο 1957, μέσα από τους κύκλους της Λεττριστικής Διεθνούς, συγκροτείται η Καταστασιακή Διεθνής με πρωτεργάτη των Guy Debord, η οποία χρησιμοποιεί την περιπλάνηση ως εργαλείο για την ανάγνωση των πόλεων. Οι καταστασιακοί θέτουν την περιπλάνηση εξ αρχής σαν μια 'δημιουργία καταστάσεων', σαν μια 'κατασκευή ατμοσφαιρών', δηλαδή σαν ένα πειραματικό μετασχηματισμό της καθημερινής ζωής, που θεμελιώνεται στην περιοχή της επιθυμίας (Τζιρτζιλιάκης, 2002). Ορίζουν λοιπόν την περιπλάνηση με σκοπό όχι την κατανάλωση εικόνων του περιβάλλοντος, αλλά επιζητώντας το βίωμα που η εναλλαγή των ατμοσφαιρών προκαλεί, καθώς ο περιπλανώμενος διέρχεται από διαφορετικά σημεία της πόλης, με διαφορετικό ύφος,

διαφοροποίηση στην πυκνότητα του κόσμου και σε διαφορετικές χρονικές στιγμές, σε συνδυασμό και με τους δικούς του όρους διάθεσης, δεκτικότητας, ευαισθησίας και φαντασίας.

Οι καταστασιακοί, συνδέουν, λοιπόν, την πράξη αυτή τόσο με το ‘αστικό σκηνικό’ όσο και με τις επιθυμίες και τις ψυχολογικές συνιστώσες του ατόμου το οποίο την ασκεί τη στιγμή που την ασκεί. Την ίδια στιγμή η περιπλάνηση αποτελεί και μια μορφή ‘αυτόματης γραφής’, το ίχνος το οποίο ο περιπλανώμενος αφήνει στην ίδια την πόλη ανακατασκευάζοντάς την παράλληλα. Αυτή η διπλή κίνηση (η πεπερασμένη πόλη που επιβάλλει τα όρια της περιπλάνησης και η πόλη την οποία βιώνει ο περιπλανώμενος χωρίς να την εξαντλεί), ως ανεξάντλητη συνθήκη, αναπτύσσει μια θεωρία για την πόλη η οποία θέτει τα όρια αυτής στα όρια της εμπειρίας του ατόμου που δραστηριοποιείται σε αυτή. Μέσω αυτής της σχεδόν υποκειμενικής αντίληψης έχουμε και την αμφισβήτηση της πόλης ως ενός ενιαίου, παγίου συνόλου και την παράλληλη ανάδειξη της πολλαπλότητας των στοιχείων που την απαρτίζουν τα οποία δεν προκύπτουν με λογικό τρόπο, αλλά εξαρτώνται από καθαρά ποιοτικά χαρακτηριστικά.

Η αντιμετώπιση της πόλης ως σκηνικό καθιστά την πόλη ένα άθροισμα σκηνογραφικών ενότητων (γειτονιές) οι οποίες αποτελούνται από σκηνικά (κτίρια) στο ενδιάμεσο των οποίων αναπτύσσεται αυτό που αποκαλούσαν ‘ατμόσφαιρα’ (ambiance), η οποία κατά κάποιο τρόπο αποτελεί και το μέτρο της. Αυτόματα η χρήση των κτιρίων και το πρόγραμμα αυτών δεν εμφανίζεται αυτό καθαυτό, αλλά υπάρχει μόνο αυτό το οποίο γίνεται αντιληπτό στο πεδίο της κοινωνικής δράσης, δηλαδή ο ‘δημόσιος χώρος’, ο οποίος και ταυτίζεται με την μικροκλίμακα της ‘ατμόσφαιρας’, τα όρια που μπορεί να αντιληφθεί ανά πάσα στιγμή ο περιπλανώμενος. Αυτή η δυνατότητα μεταστροφής (detour) του αντικείμενου είναι και συγκροτησιακό χαρακτηριστικό της θεωρίας των καταστασιακών, η δυνατότητα που εμπεριέχει το αντικείμενο σε αντίθεση με την ιδιότητά του η οποία και αμφισβητείται, δε θεωρείται κατά τ’ άλλα ότι το αντικείμενο έχει κάποιο νόημα, αλλά αντίθετα ότι αποκτά το νόημά του μέσω του συσχετισμού του με άλλα αντικείμενα. Αυτές οι δυνατότητες υπάρχουν και προσδιορίζουν ένα αντικείμενο –ανεξάρτητα αν εκδηλωθούν ή όχι – το οποίο βρίσκεται κατά κάποιο τρόπο σε μια κατάσταση μεταβολής της ‘εσωτερικής του ενέργειας’.

Συνειδητοποιούμε ότι αυτό στο οποίο δίνεται έμφαση στην περιπλάνηση είναι η αλληλεπίδραση των στοιχείων που κατασκευάζουν μια ατμόσφαιρα. Αναδεικνύεται η ζύμωση των στοιχείων (ο τρόπος που αυτά εξελίσσονται, γίνονται) καθώς και η αλληλεπίδρασή τους με τον περιπλανώμενο.

Ως φυσική λογική συνέχεια, οι ενότητες ατμοσφαιρών αλληλεπιδρούν μεταξύ τους δημιουργώντας αυτό το οποίο οι καταστασιακοί αποκαλούσαν ‘κόμβους ατμοσφαιρών’ για να προσδιορίσουν τις περιοχές εκείνες που λειτουργούν σαν συνδετικοί δεσμοί στις οποίες ο περιπλανώμενος συνήθως επανέρχεται κατά τη διάρκεια της δράσης λόγω της έλξης που ασκούν τα χαρακτηριστικά της σε αυτόν και τη δράση του.

Για το σκοπό της περιπλάνησης, ένα ή περισσότερα άτομα καλούνται να απαρνηθούν, για κάποιο χρονικό διάστημα, τους λόγους για τους οποίους συνήθως μετακινούνται και να αφεθούν ελεύθερα όπου τα πάει ο χώρος κι οι συναντήσεις που αντιστοιχούν σε αυτόν (Τζιρτζιλάκης, 2002). Σ’ αυτό το πείραμα το τυχαίο παίζει λιγότερο σημαντικό ρόλο απ’ όσο θα νόμιζε κανείς: από τη σκοπιά της περιπλάνησης κάθε πόλη έχει ένα

ψυχογεωγραφικό ανάγλυφο, έχει σταθερά σημεία ή στροβίλους που απαγορεύουν την πρόσβαση σε ορισμένες ζώνες ή την έξοδο από αυτές.

Στην ενότητα της όμως η περιπλάνηση περιλαμβάνει ταυτόχρονα αυτή την ελευθερία μετακίνησης και την αναγκαία αντίφαση της, την κυριαρχία πάνω στις ψυχογεωγραφικές μεταβολές- η οποία κερδίζεται με τη γνώση και των υπολογισμό των δυνατοτήτων τους.

2. Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ *FLANEUR*: ΤΟ ΠΕΡΑΣΜΑ ΑΠΟ ΤΟΝ ΡΟΕ ΣΤΟΝ BENJAMIN

Ο Allan Poe, στο φημισμένο του διήγημα “The Man of the Crowd” (1840) περιγράφει τον πλάνητα ως έναν άγνωστο που ρυθμίζει με τέτοιο τρόπο τη διαδρομή του ώστε να παραμένει πάντα στη μέση του πλήθους. Έτσι τον αντιλήφθηκε και ο Baudelaire όταν στο δοκίμιό του για τον Constantin Guys το 1863, ονόμασε τον πλάνητα «l’homme des foules». Όμως η περιγραφή αυτής της μορφής από τον Poe είναι απαλλαγμένη από την επιείκεια που έδειχνε απέναντί της ο Baudelaire. Ο πλάνης είναι πριν απ’ όλα για τον Poe κάποιος που δε νιώθει καλά μέσα στην ίδια του την κοινωνία. Γι’ αυτό αναζητεί το πλήθος· ο λόγος για τον οποίο κρύβεται μέσα του δεν θα πρέπει να αναζητηθεί πολύ μακριά. Ο Poe εξαλείφει επίτηδες τη διαφορά ανάμεσα στον α-κοινωνικό και τον πλάνητα. Ένας άνθρωπος γίνεται τόσο πιο ύποπτος όσο δυσκολότερο είναι να εντοπιστεί (Benjamin, 1994).

Ο Baudelaire, ανέπτυξε μέσα στα ποιήματα και τα διηγήματά του την έννοια του flâneur ως την ανθρώπινη φιγούρα που βιώνει και αντιλαμβάνεται το μοντέρνο αστικό περιβάλλον. Πρόκειται για έναν ‘βοτανολόγο του πεζοδρομίου’, που επεξεργάζεται και κατανοεί το μοντέρνο αστικό τοπίο, και το απεικονίζει μέσα από το πεδίο της τέχνης του (ζωγραφική, ποίηση, συγγραφή). Είναι ο παρατηρητής του μοντερνισμού, που διαμορφώνει μια κριτική ματιά απέναντι στις καθημερινές έννοιες του ανώνυμου πλήθους, της ομοιομορφίας, της ταχύτητας και της κοινωνικο – οικονομικής εξέλιξης.

Στο Paris Spleen, που γράφεται το 1869, ο Baudelaire περιγράφει λεπτομερώς τον flâneur ο οποίος, όταν αναγκάζεται να δουλέψει, γίνεται δημοσιογράφος και ζει γράφοντας σε επιφυλλίδες. Φαίνεται πως είναι ιδανικός για το επάγγελμα αυτό, καθώς είναι μια ανώνυμη φιγούρα στο αστικό πλήθος, σχεδόν αόρατος, ένας πρίγκιπας με ψηλό καπέλο, φράκο, μπαστούνι ή πούρο στο χέρι που απολαμβάνει παντού το incognito του. Είναι ο ίδιος ένας ζωντανός οδηγός πόλης, καθώς γνωρίζει κάθε δρόμο, κάθε ύποπτο ή απαστράπτον μαγαζί, κάθε διεύθυνση, κάθε σοκάκι. Διαβαίνει, παρατηρεί και γράφει στο περιθώριο της καπιταλιστικής ζωής. Τα κείμενά του είναι θραυσματικά, ακολουθούν κι υπαγορεύονται απ’ το ρυθμό της μητρόπολης. Ο κόσμος των παρισινών στοών είναι σαν στο σπίτι του· στον εαυτό του προσφέρει εκεί το αλάνθαστο φάρμακο κατά της ανίας που εύκολα ευδοκιμεί κάτω από το θανάσιμο βλέμμα ενός κορεσμένου αντιδραστικού καθεστώτος. «Παρατηρητή, φιλόσοφο, πλάνητα —αποκαλέστε τον όπως επιθυμείτε» λέει ο Baudelaire, αλλά ο flâneur είναι κάτι περισσότερο: ένας ζωγράφος της περαστικής στιγμής και όλων των ιχνών αιωνιότητας που περιλαμβάνει» (Benjamin, 1994).

Λίγο αργότερα, ο Simmel προσεγγίζοντας το φαινόμενο της νεωτερικότητας από τη σκοπιά του αστού που περιπλανιέται ανά τας οδούς και τας ρύμας της πόλης, τον περιγράφει είτε με τη μορφή του εκκεντρικού και σοφιστικέ δανδή, είτε με την μπλαζέ

στάση του σνομπ, ή τέλος, σε αντιδιαστολή με τους δύο προηγούμενους ‘κοινωνικούς χαρακτήρες’, στα ίχνη του πλάνητα (flâneur) – ο οποίος παρατηρεί και θυμάται, συλλέγει και επεξεργάζεται τις εικόνες που παράγουν οι δρόμοι της πόλης, ως ένα είδος ‘outsider’, αντιστεκόμενος με τον δικό του ατομικό τρόπο στις επιταγές της νεωτερικότητας και αρνούμενος να εμπλακεί στην κυρίαρχη εξέλιξη της αγοράς, η οποία ‘συρρικνώνει συνολικά την ποιότητα και την ατομικότητα σε ένα απλό ποσοτικό επίπεδο’, όπως εύστοχα διαπιστώνει ο Simmel στο δοκίμιό του για τη ‘Μητρόπολη’.

Η προβληματική του πλάνητα, λειτουργεί συνδυαστικά και διαλεκτικά με ένα άλλο ζήτημα, το οποίο απασχόλησε τον Simmel στην περίφημη *Παρέκβαση για τον ξένο*: ο πλάνης διατηρεί μέχρι σήμερα τη μορφή και την ταυτότητα ενός ‘ξένου στην πόλη’, που αποτελεί και το βασικό στοιχείο της κοινωνικής απόστασης, τόσο στη μεταφορική της διάσταση ως ‘ανοίκιο’, όσο και στη γεωμετρική, ως δομή της καθημερινότητας στο χώρο και το χρόνο που διαμορφώνει, αρνητικά ή θετικά, την οικειότητα (Simmel, 2004).

Έτσι, η προσέγγιση του Simmel για τον flâneur και το αστικό τοπίο αγγίζει μια πιο κοινωνική και ψυχολογική σκοπιά, υποστηρίζοντας πως οι έννοιες του χρόνου και του τόπου αλλάζουν μέσα σε αυτό με αποτέλεσμα και η αντίληψη των ανθρώπων.

Στη συνέχεια ο Benjamin, μέσα από το έργο του *The Arcades Project* εξέλιξε την έννοια του flâneur, πιστεύοντας ότι ενσάρκωνε το υποκείμενο μιας εξερεύνησης του αστικού τοπίου, μέσα σε μια πόλη που επανεγγράφεται τελικά στην εμπειρία και οι εμπειρίες του παρελθόντος αποκτούν την επικαιρότητά τους όχι αναβιώνοντας, άλλα παίρνοντας νέα μορφή, νέο νόημα στην αποκαλυπτική τους σχέση με τον παρόντα χρόνο της ανασκαφής. Ο flâneur, ο πλάνης στοχαστής, ο οποίος περιφέρεται στο πλήθος της μεγαλούπολης αναζητώντας την έμπνευση στην ένταση των τυχαίων συναντήσεων είναι ένας ειδήμονας των ενδιάμεσων χώρων και εμπειριών, παρατηρεί μια ζωή στο μεταίχμιο, μια ζωή στο κατώφλι ανάμεσα σε δύο ιδιαίτερα ορισμένες επικράτειες. Η εννοιολογική και καθημερινή υφή της μεγαλούπολης αλλάζει, καθώς οι ιστορικές, κοινωνικές και οικονομικές εξελίξεις επιδρούν στην ατμόσφαιρα του αστικού τοπίου, διαμορφώνοντας τις κατάλληλες συνθήκες ‘διάδρασης’ καλλιτέχνη-μητρόπολης και απεικόνισής της.

Σύμφωνα με την Buck-Morss (Buck-Morss, 1986) ο flâneur κατευθύνει τη φιλοσοφική ανάλυση της ‘φύσης της μοντέρνας υποκειμενικότητας’. Ιδιαίτερα σημαντική είναι η σχέση του με το μητροπολιτικό πλήθος. Είναι ένας άνθρωπος ‘έρμαιο του πλήθους’ (Benjamin, 1994), αλλά καταδύεται μέσα του ‘σαν δεξαμενή ηλεκτρικής ενέργειας’ (Benjamin, 1994). Η σχέση του λοιπόν με το πλήθος δεν είναι μια σχέση υποταγής αλλά μια σχέση που τον ξεχωρίζει τη στιγμή που τον βυθίζει σ’ αυτό. Το πλήθος τον ελκύει, τον συναρπάζει και ταυτόχρονα του δημιουργεί αποστροφή (Σταυρίδης, 2010). Ο ίδιος ο πλάνης βρίσκεται σε ένα κατώφλι – μέσα και έξω από το πλήθος, παρατηρητής αλλά και γοητευμένος από τη φαντασμαγορία του, ταυτισμένος μαζί του σχεδόν εναισθητικά, αλλά και εξεταστικός σαν «ντετέκτιβ» (Shields, 1994), μόνος αλλά μόνο μέσα στην πολυκοσμία.

3. ΣΤΑ ΙΧΝΗ ΤΟΥ ΣΥΓΧΡΟΝΟΥ FLANEUR

Πόσο όμως έχει αλλάξει το αρχιτεκτονικό τοπίο και πως το βιώνει ο σύγχρονος flâneur; Η οικονομική και τεχνολογική ανάπτυξη καθώς και η εμφάνιση νέων ‘αόρατων’ μεταβλητών στη σύγχρονη αστική καθημερινότητα όπως τα κοινωνικά δίκτυα, οι

ασύρματες τεχνολογίες, έχουν δημιουργήσει ένα νέο πολυπαραμετρικό περιβάλλον, μια επαυξημένη πραγματικότητα όπου ο σύγχρονος αστός έχει τη δυνατότητα να βιώσει τη μετάβασή του σε πολλά επίπεδα.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν τα 'non places' για τα οποία κάνει λόγο ο Marc Auge (Auge, 1995), μεταμοντέρνα περάσματα που η σημασία τοποθετείται στη δημιουργία νοήματος για τα πάντα, και που απαιτείται η υπερβολική κατανάλωση εικόνων και εμπειριών ώστε να δημιουργηθούν προσωπικές εμπειρίες και στιγμές. Τα non-places δεν έχουν ιστορική πτυχή, καθώς αποτελούν προϊόντα της παγκοσμιοποίησης, όμως η πλατφόρμα τους αποτελεί μια μοντέρνα 'αρτηρία' στην αέναη κίνηση της αστικής μητρόπολης του 21^{ου} αιώνα.

Παράλληλα, η επιθυμία του flâneur του οποίου η αγάπη για την πόλη φιλοδοξεί να βρει έκφραση στο πως θα την κατακτήσει, τον κάνει να χάνει τον εαυτό του σε χειρονομίες που, περιέργως, με το να επιβεβαιώνουν το χωρισμό του τόσο με το χρόνο όσο και με το χώρο, χρησιμεύουν ως μέσο να προσελκύσει την πόλη, να κερδίσει την εύνοιά της.

Το ότι η πόλη δεν μπορεί να κατακτηθεί και ότι ο flâneur πρέπει να επιθυμεί την αδύνατη κατάκτηση της πόλης, αποκαλύπτεται στο διαχωρισμό της παρούσας στιγμής του τόσο από το παρελθόν όσο και από το μέλλον. Η δράση της πόλης είναι πάντα κάπου αλλού: από τη μια πλευρά, ο κάτοικος της πόλης είναι απών από την ιστορία της πόλης προκαλώντας τον να ανακαλύψει το παρελθόν της, και από την άλλη πλευρά, η γοητεία του παρόντος τον προσελκύει ως υλικό προς αφομοίωση σε κάποια μελλοντική στιγμή.

Υπό αυτή την έννοια ο κάτοικος της πόλης δεν είναι ποτέ μέρος της πόλης (παρότι ίσως το προσδοκά), αλλά ανυπομονεί να ζήσει τη στιγμή που η πόλη θα είναι κομμάτι του εαυτού του. Η 'αντικειμενική ειρωνεία' (Baudrillard 1987) που απελευθερώνεται από αυτή την ένταση στην ασάφεια της γοητείας της πόλης είναι αυτό που παρέχει ο κάτοικος της πόλης με την συναρπαστική ένταση της κάθε στιγμής του παρόντος. Στην περίπτωση αυτή, ο σύγχρονος flâneur, σύμφωνα με τον Lacan, βάζει κάτω τα όπλα του (την αυτό-συγκράτησή του) προκειμένου να ανοιχτεί στην γοητεία της πόλης. Μόνο αν ρισκάρει να εγκαταλειφθεί στην ανωνυμία της πόλης μπορεί αυτός που επιδιώκει να σταθεί στο παρόν της να ελπίζει να εγγράψει την πόλη στο μέλλον του σαν ένα αξέχαστο παρελθόν.

Αν εδώ η αναζήτηση του σύγχρονου flâneur είναι διαισθητικά σωστή αναφορικά με τις μικτές σχέσεις του με την παραγωγικότητα, αυτό συμβαίνει επειδή ο flâneur επιθυμεί να κάνει την παρούσα στιγμή του στην πόλη 'παραγωγική' για τη ζωή του διαθέτοντας αυτή τη στιγμή, σ' αυτόν τον τόπο, με τη μοιρολατρία ότι θα είναι οριστική γι' αυτό που είναι και συνεχίζει (ή έρχεται) να είναι. Η αφθονία των γεγονότων της εποχής μας στην πόλη, του παρόντος χρόνου, είναι αναπόσπαστη με τη βιογραφία κάποιου που πρέπει να αναγνωρίζει πως κουβαλά μαζί του την πόλη ως τη μοιρολατρία του παρελθόντος του, σε κάθε μελλοντική παρουσία του. Αυτό σημαίνει ότι η παραγωγικότητα του flâneur προς την ευπαθή παρούσα στιγμή είναι ο τρόπος του να κάνει το χαρακτήρα και την ταυτότητά του αναγκαία.

Πως μπορεί, ωστόσο, να είναι παραγωγικός, όταν η ίδια η ταυτότητά του μοιάζει κατακερματισμένη; Αν ο flâneur του Baudelaire, αναζητούσε καταφύγιο στο πλήθος για να εξασφαλίσει μια ηδονιστική θέαση του κόσμου και την απώλεια της ταυτότητάς του, ο σύγχρονος flâneur επιζητά μέσα στο πλήθος να προσδιορίσει τη χαμένη του ταυτότητα. Γι' αυτό και τα συναισθήματα του flâneur έναντι του πλήθους καταλήγουν να είναι

αμφίσημα: είτε ο άνθρωπος είναι ‘ντόπιος’, είτε ‘ξένος’, βρίσκεται στη μέση μιας αστικής φαντασμαγορίας, ριγμένος στο κατοικημένο χάος. Άλλοτε το βλέμμα του flâneur είναι συμπονετικό, προσηλωμένο, ερευνητικό, άλλοτε αδιάφορο, ξένο και απαθές, όμως πάντα είναι αμήχανο. Τα άτομα μοιάζουν εκριζωμένα, καθώς αγωνίζονται για χώρο στην κατακερματισμένη ζωή της πόλης: δεν πρόκειται απλώς για μια υποβάθμιση του σύγχρονου αστικού χώρου, πρόκειται για μια αναπαράσταση του τρόπου ζωής, για μια κατάσταση ονειροβασίας ή υπνοβασίας, για μια κατάσταση πλάνης. Ο flâneur περιδιαβάει την πόλη (περπατώντας, επιβαίνοντας στο λεωφορείο ή οδηγώντας) και, για μια στιγμή του χρόνου, χάνει τη συνείδηση του τι είναι πραγματικό και τι πλασματικό, νιώθει πως βρίσκεται στο τυφλό σημείο του χάρτη.

4. Η ΠΕΡΙ-ΠΛΑΝΗ-ΣΗ ΤΟΥ FLANEUR ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ

Στην παρούσα περίοδο της κρίσης, οι σύγχρονες ελληνικές μεγαλουπόλεις, μοιάζουν μ’ ένα, ‘μiso-πραγματικό’, ‘μiso-φανταστικό’ μόρφωμα [...] με ρευστή αρχιτεκτονική υβριδίων [...] ένα κοινό πεδίο ταυτότητας και επιθυμίας (Ρουγορ, 1990), στο οποίο φαίνεται να ενσωματώνονται στοιχεία διαφόρων πόλεων πάνω σ’ ένα φανταστικό χάρτη. Το άστρ είναι τόσο διάχυτο ώστε οι παλιοί τρόποι να το αντιληφθεί και να το μελετήσει κανείς δεν έχουν πια καμιά αξία. Η πόλη αποκτά καινούριο νόημα, ο αστός κατεβαίνει στο ‘κέντρο’ αναζητώντας συγκινήσεις. Είναι ένα βιβλίο ιστορίας, με πλήθος διαστρωματώσεων και την ίδια στιγμή επιφανειακή σαν κινηματογραφικό σκηνικό (Τριανταφύλλου, 2013). Η πόλη είναι ασυνεχής, συναρμολογημένη από θύλακες, φαινομενικά τυχάρπαστη και ακατάστατη, πολυφυλετική και πολυπολιτισμική, με ευέλικτη ποικιλομορφία, αισθητικό ‘free style’ και πληθώρα κατόπτρων που παραπλανούν.

Στο πλαίσιο αυτό, ο σύγχρονος flâneur αποφασίζει να ξεκινήσει την περιπλάνησή του, είτε ως κάτοικος, είτε ως επισκέπτης σα να είναι η πρώτη του φορά. Είναι έτοιμος να νιώσει κάτι από την ιστορία του τόπου, να κατορθώσει να γευτεί το παρόν του και να ψυχανεμιστεί το μέλλον του, να γίνει ένα με την πόλη. Προσπαθεί να διασώσει την καθαρότητα του βλέμματός του, να διατηρήσει την κριτική του ματιά, με τη διαφορά ότι όλα είναι ρευστά, ασυνάρτητα, εφήμερα και αποπνέουν μια ατμόσφαιρα ημιτελούς. Ως σκεπτικιστής του 21^{ου} αιώνα, καλείται όχι μόνο να στοχάζεται και να παρατηρεί, αλλά και να τολμά προτείνοντας ρηξικέλευθες λύσεις και να συστήνει αναπάντεχες συμμαχίες ενεργοποιώντας τη πλατιά συμμετοχή όλων των κατοίκων της πόλης.

Την ώρα που οι συλλογικοί χώροι μεταμορφώνονται σε ‘παλλόμενες αρτηρίες’ ενός νέου ηχοτοπίου φτιάχνοντας ένα πολύχρωμο μωσαϊκό, ο νέος flâneur και η νέα flaneuse των ελληνικών μητροπόλεων καλούνται να λειτουργήσουν ως οι νέοι αποδέκτες της αύρας του ‘αστικού κυττάρου’. Η περιπλάνησή τους, ως δράση, σύμφωνα με τον Lacan, δεν είναι μια καθαρά αυτοματοποιημένη δραστηριότητα που στηρίζεται στο τυχαίο, αλλά ούτε και μια απόλυτα λογική δραστηριότητα. Εξαρτάται κυρίως από τη στιγμή που γίνεται και αποκτά ένα σχεδόν ψυχαναλυτικό χαρακτήρα, καθώς επιχειρεί να καταστήσει ορατό κάτι το οποίο αποτελεί εσωτερική κατάσταση. Η περιπλάνηση, απαιτεί, λοιπόν, από τον πλάνητα να εγκαταλείψει τις άμυνές του, κατάσταση πολύ κοντινή μ’ αυτή στην οποία θα πρέπει να βρίσκεται ένα άτομο το οποίο υποβάλλεται σε ψυχανάλυση.

5. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Είναι προφανές, ότι ο σύγχρονος πλάνης, στις παρατηρήσεις του αναζητά όχι μόνο τις μεγάλες μεταβάσεις, αυτές που σημαδεύουν οι πύλες μιας πόλης, αλλά και τα κατώφλια που εγκυμονούν μεταβάσεις σημαντικές για τη ζωή του καθένα. Είναι πιθανά σημεία καμπής (στο χώρο και το χρόνο) που πρέπει να τα δει κανείς υπό ορισμένες συνθήκες για να τα ανακαλύψει. Πρόκειται για δυναμικά σημεία ρήξης, σημεία έκρηξης της εμπειρίας του αστικού περιβάλλοντος, είναι εκείνοι οι τόποι που η σκαπάνη του πλάνητα φέρνει αιφνίδια στο φως, καθιστώντας τους παρόντες και ανοιχτούς στο μέλλον. Η αποστασιοποιητική σχέση με το καθημερινό, με την καθημερινή εμπειρία της πόλης, είναι ένας τρόπος να ανακαλυφθεί το αίνιγμα, η πλάνη, η μη γνωστή ετερότητα στα σπλάχνα του οικείου. Η εμπειρία της έκπληξης είναι μια εμπειρία στο μεταίχμιο, μια εμπειρία η οποία αναγνωρίζει μια τομή στη ροή της συνήθειας που προεξοφλεί το μέλλον. Ο σύγχρονος πλάνης, ως ειδήμονας των νέων μεταβάσεων σε μια Ελλάδα της κρίσης, ακροβατεί στο μεταίχμιο, ισορροπεί στο κατώφλι, αρκετά μακριά ώστε να παρατηρεί και να ανακαλύπτει, αρκετά κοντά ώστε να αντιλαμβάνεται τους κραδασμούς και τις εντάσεις του νέου αστικού καμβά.

6. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ανδριωτάκης, Μ., 2005. *Σχέδια πόλης: τέχνη, διαμαρτυρία & διαφήμιση στους δημόσιους χώρους των μητροπόλεων*, Νεφέλη, Αθήνα.
- Auge, M., 1995. *Non-Places: introduction to an anthropology of supermodernity*. Verso, London.
- Baudelaire, Ch., 1846. Of the Heroism of Modern Life, *In: Salon of 1846*. p. 104-107.
- Baudrillard, J., 1996b. *Cool memories II: 1987-1990*. Polity, Cambridge.
- Benjamin, W., 1994. *Σαρλ Μπωντλαίρ. Ένας λυρικός στην ακμή του καπιταλισμού*. Μτφρ. Γ. Γκουζούλης. Αλεξάνδρεια, Αθήνα.
- Buck-Morss, S., 1986. «The Flâneur, the Sandwichmand and the Whore: The Politics of Loitering», *New German Critique*, Autumn, 1986, σ. 99-140.
- Debord, G., 1995. *Τι είναι ο Λετρισμός*. Μτφρ. Α. Ζαγκούρογλου. Ελεύθερος Τύπος, Αθήνα.
- Ιωαννίδης, Γ. Π., 1985. *Το ξεπέραςμα της Τέχνης*. Ύψιλον, Αθήνα.
- Poynor, R., 1990. *Nigel Coates: the city in motion*. Rizzoli, New York.
- Shields, R., 1994. Fancy Footwork: Walter Benjamin's notes on Flanerie, *In: Keith Tester (ed), The Flâneur*. Routledge, London, σ.61-80.
- Simmel, G., 2004. *Περιπλάνηση στη Νεωτερικότητα: Κοινωνιολογικά, Φιλοσοφικά και Αισθητικά Κείμενα*. Μτφρ. Σαγκριώτης, Γ., Σταθάτου, Ο., Αλεξάνδρεια, Αθήνα.
- Σταυρίδης, Σ., 2010. *Από την πόλη οθόνη στην πόλη σκηνή*. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα
- Τζιρτζιλιάκης, Γ., 2002. «Πολεοδομία ή ψυχογεωγραφία; Καταστασιακές απορίες», *Futura*, Αθήνα, 8/2002, σ. 178-203.
- Τριανταφύλλου, Σ. 2010. Στο, Διαβάτης στην πόλη. Στο: Τσιτσόπουλος, Σ., *Flâneur*, Ιανός, Αθήνα, σ. 6-7.

ΧΩΡΙΣ ΜΕΣΑΖΟΝΤΕΣ: ΑΝΑΖΗΤΩΝΤΑΣ ΤΑ ΟΡΙΑ ΚΑΙ ΤΙΣ ΔΥΝΑΜΙΚΕΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΜΕΤΑΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΥ

Παύλος Παπαδόπουλος¹, Κάρολος Ιωσήφ Καβουλάκος²

1. Πτυχιούχος Πολιτικών Επιστημών Α.Π.Θ. pavlospap2@gmail.com

2. Λέκτορας του τμήματος Πολιτικών Επιστημών του Α.Π.Θ. kkavoula@gmail.com

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Μέσα στο πολιτικό και κοινωνικό πλαίσιο που διαμορφώθηκε τα χρόνια της κρίσης στην Ελλάδα διαμορφώθηκαν δύο νέες μορφές συλλογικής δράσης. Από τη μια εμφανίστηκαν αυθόρμητες και ακηδεμόνευτες μορφές διαμαρτυρίας, όπως το κίνημα των πλατειών και οι λαϊκές συνελεύσεις γειτονιάς. Από την άλλη γεννήθηκε ένας μεγάλος αριθμός εγχειρημάτων εναλλακτικής οικονομίας, όπως ανταλλακτικά δίκτυα, εμπόριο χωρίς μεσάζοντες, κοινωνικά ιατρεία, κοινωνικά παντοπωλεία, κοινωνικά φροντιστήρια, νέες συνεταιριστικές επιχειρήσεις κλπ.

Αντικείμενο της παρούσας έρευνας είναι το αποκαλούμενο κίνημα «Χωρίς Μεσάζοντες» το οποίο έκανε την εμφάνισή του το 2011. Επίκεντρο της έρευνάς μας είναι η πόλη της Κατερίνης όπου εμφανίστηκε για πρώτη φορά η δράση αυτή. Η ομάδα που εμπνεύστηκε τις δράσεις έθεσε ως πρωταρχικό της στόχο την κατάργηση των μεσαζόντων, αλλά και την αμεσότερη επαφή των καταναλωτών με τους παραγωγούς. Η ανάγκη των παραγωγών για απαλλαγή από την εκμετάλλευση των μεσαζόντων συνδυάστηκε με τις ανάγκες των καταναλωτών, οι οποίοι, μεσούσης της οικονομικής κρίσης, δυσκολεύονται να ανταποκριθούν στην αγορά των αγροτικών προϊόντων.

Έχοντας ως βάση τα παραπάνω και στηριζόμενοι στις βασικές παραδοχές της σύγχρονης θεωρητικής συζήτησης περί των εναλλακτικών χώρων η έρευνα εξετάζει το βαθμό εναλλακτικότητας της συγκεκριμένης δράσης στο συγκεκριμένο τόπο. Με άλλα λόγια αναζητά το βαθμό κατά τον οποίο αφενός προτίθεται και αφετέρου επιτυγχάνει να μετασχηματίσει την τοπική κοινωνική και οικονομική ζωή. Η έρευνα στηρίζεται στην ανάλυση των κειμένων της οργάνωσης και στη λήψη συνεντεύξεων. Τα επιμέρους θέματα που απασχολούν είναι οι προθέσεις της οργάνωσης, τα κίνητρα των καταναλωτών και η συνολικότερη επίδραση στην κοινωνική και οικονομική ζωή της περιοχής.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στο πολιτικό και κοινωνικό πλαίσιο που δημιουργήθηκε τα χρόνια της κρίσης, στην Ελλάδα διαπλάστηκαν δύο νέες μορφές συλλογικής δράσης. Από τη μια εμφανίστηκαν αυθόρμητες και ακηδεμόνευτες μορφές διαμαρτυρίας, όπως το κίνημα των πλατειών και οι λαϊκές συνελεύσεις γειτονιάς. Από την άλλη γεννήθηκε ένας μεγάλος αριθμός εγχειρημάτων εναλλακτικής οικονομίας, όπως ανταλλακτικά δίκτυα, εμπόριο χωρίς μεσάζοντες, κοινωνικά ιατρεία, κοινωνικά παντοπωλεία, κοινωνικά φροντιστήρια, νέες συνεταιριστικές επιχειρήσεις κλπ.

Αντικείμενο της παρούσας έρευνας είναι το αποκαλούμενο «Κίνημα Χωρίς Μεσάζοντες», το οποίο έκανε την εμφάνισή του το 2011. Επίκεντρο της έρευνάς μας αποτελεί η πόλη της Κατερίνης, όπου εμφανίστηκε για πρώτη φορά η δράση αυτή. Η ομάδα που το εμπνεύστηκε έθεσε ως πρωταρχικό στόχο την κατάργηση των μεσαζόντων και την αμεσότερη επαφή των καταναλωτών με τους παραγωγούς. Η ανάγκη των παραγωγών για απαλλαγή από την εκμετάλλευση των μεσαζόντων συνδυάστηκε με τις ανάγκες των καταναλωτών, οι οποίοι, μεσοσύσης της οικονομικής κρίσης, δυσκολεύονται να ανταποκριθούν στην αγορά αγροτικών προϊόντων.

Έχοντας ως βάση τα παραπάνω και στηριζόμενοι στις βασικές παραδοχές της σύγχρονης θεωρητικής συζήτησης περί των εναλλακτικών χώρων, η έρευνα εξετάζει το βαθμό εναλλακτικότητας της συγκεκριμένης δράσης στον συγκεκριμένο τόπο (Jonas 2010). Με άλλα λόγια, αναζητά το βαθμό κατά τον οποίο αφενός προτίθεται και αφετέρου επιτυγχάνει να μετασχηματίσει την τοπική κοινωνική και οικονομική ζωή.

Η έρευνα στηρίζεται στην ανάλυση των κειμένων της οργάνωσης και στη λήψη δεκαπέντε (15) συνεντεύξεων από πολίτες της πόλης, οι οποίοι συμμετείχαν στις δράσεις του Χωρίς Μεσάζοντες ως καταναλωτές. Τα επιμέρους θέματα που μας απασχολούν είναι τα κίνητρα συμμετοχής των καταναλωτών, οι μεταβολές που επήλθαν στην κοινωνική και οικονομική ζωή της τοπικής κοινωνίας, καθώς και η ανασηματοδότηση των δημοσίων χώρων που αποτέλεσαν τον χώρο δράσης του Χωρίς Μεσάζοντες.

1. ΛΙΓΑ ΛΟΓΙΑ ΓΙΑ ΤΟ «ΧΩΡΙΣ ΜΕΣΑΖΟΝΤΕΣ»

Η δράση Χωρίς Μεσάζοντες εντάσσεται στο πλαίσιο λειτουργίας της Εθελοντικής Ομάδας Δράσης του νομού Πιερίας. Η δράση αυτή, που αρχικά αποκλήθηκε από τα ΜΜΕ ως το «κίνημα της πατάτας», αποτέλεσε ένα παράδειγμα διακίνησης προϊόντων μακριά από τον καθιερωμένο τρόπο και βρήκε εκατοντάδες μιμητές σε όλη τη χώρα. Κύριο επίτευγμα του κινήματος υπήρξε η κατάργηση των μεσαζόντων και η απευθείας διάθεση αγροτικών κυρίως προϊόντων από τον παραγωγό στον καταναλωτή. Σκοπό του αποτελεί η δημιουργία μιας νέας σχέσης μεταξύ καταναλωτών και παραγωγών, που θα βασίζεται στο αμοιβαίο όφελος και των δύο ομάδων. Μέσω της λειτουργίας του, οι καταναλωτές εξασφαλίζουν φθηνές τιμές σε ποιοτικά προϊόντα και οι παραγωγοί μια διευρυμένη αγορά, στην οποία μπορούν να διαθέσουν μεγάλες ποσότητες προϊόντων για τις οποίες μάλιστα αμείβονται άμεσα, συγκεντρώνοντας το απαιτούμενο κεφάλαιο κίνησης για την συνέχεια της παραγωγικής διαδικασίας.

Στοχεύοντας στην οικονομική ανάπτυξη μέσω της ανάπτυξης της αγροτικής παραγωγής, η δράση Χωρίς Μεσάζοντες έθεσε ως μακροχρόνιο στόχο την παραγωγική ανασυγκρότηση της χώρας. Οι συναλλαγές χωρίς μεσάζοντες και η ρευστότητα στους παραγωγούς παρέχουν τα εχέγγυα για την αύξηση της παραγωγής.

Πέρα από τους οικονομικούς στόχους, η δράση προτάσσει και κοινωνικούς στόχους, όπως την σύσφιξη των κοινωνικών σχέσεων και την τόνωση του αισθήματος αλληλεγγύης στην τοπική κοινωνία, την προώθηση της ιδέας και της πρακτικής της αυτοοργάνωσης, την ενίσχυση της ιδέας της κοινότητας, τη δημιουργία κοινών στόχων για τους πολίτες και την ενίσχυση της καταναλωτικής συνείδησης.

Αναφορικά με την οργάνωση των δράσεων, αξιοσημείωτος είναι ο τρόπος κινητοποίησης των μελών της ομάδας, σε συνδυασμό με την διαδικασία λήψης των

αποφάσεων. Στο σημείο αυτό, θεωρούμε σκόπιμο να αναφερθούμε, συνοπτικά, στη διαδικασία διάθεσης των προϊόντων. Η επιλογή των προϊόντων αποτελεί αντικείμενο συνεργασίας της συντονιστικής επιτροπής -η διαμόρφωση της οποίας προκύπτει από την δήλωση εθελοντικής συμμετοχής στον ιστότοπο της ομάδας- με το σύνολο των ενδιαφερόμενων πολιτών. Σε ανοιχτές διαδικασίες, στο χώρο στάθμευσης των Δικαστηρίων, οι πολίτες έχουν το δικαίωμα να δοκιμάσουν τα προϊόντα, να πληροφορηθούν από τον παραγωγό όχι μόνο την τιμή αλλά και τον τρόπο καλλιέργειάς τους. Έπειτα, στον ίδιο χώρο, διεξάγεται μυστική ψηφοφορία που αναδεικνύει τα προς πώληση προϊόντα. Την ψηφοφορία ακολουθεί η συμπλήρωση μιας φόρμας παραγγελιών, που είναι αναρτημένη στην ιστοσελίδα της οργάνωσης στο διαδίκτυο, στην οποία οι καταναλωτές δηλώνουν την ποσότητα του προϊόντος που επιθυμούν να αγοράσουν. Τέλος, οι πολίτες μεταβαίνουν στο χώρο διανομής των προϊόντων για την παραλαβή τους.

2. Η ΔΙΕΘΝΗΣ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Η δράση «Χωρίς Μεσάζοντες» αποτελεί, κατά κάποιο τρόπο, μια πρωτότυπη σύλληψη, που ανταποκρίνεται αφενός στη συγκυρία της οικονομικής κρίσης και αφετέρου στα σημαντικά προβλήματα της εμπορίας αγροτικών προϊόντων στη χώρα μας. Παρά τις σημαντικές της διαφορές, θα μπορούσαμε να την κατατάξουμε στην ευρύτερη οικογένεια των εναλλακτικών δικτύων τροφίμων και της Κοινωνικά Υποστηριζόμενης Γεωργίας (Κ.Υ.Γ).

Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της Κ.Υ.Γ. αποτέλεσε η αντίσταση στις κυρίαρχες λογικές, με εργαλεία τη χρήση διαφορετικών μεθόδων παραγωγής, τη θεσμοθέτηση νέων διαδικασιών ανταλλαγών, την οικοδόμηση μιας νέας άμεσης σχέσης μεταξύ καταναλωτών και παραγωγών, την παροχή κινήτρων και τη δημιουργία νέων ταυτοτήτων για τους καταναλωτές (Holloway 2007). Η δράση Χωρίς Μεσάζοντες κατάφερε να καταργήσει τον ενεργό ρόλο των μεσαζόντων και δημιούργησε τις προϋποθέσεις για αμεσότερη επαφή μεταξύ παραγωγών και καταναλωτών, καθώς η αγορά προϊόντων δεν περιορίζεται πλέον στα απρόσωπα ράφια των σούπερ μάρκετς, αλλά σε κοινωνικούς χώρους με έντονη την παρουσία των παραγωγών. Ταυτόχρονα, η απευθείας αγορά των προϊόντων από τους καταναλωτές συμβάλει στην αύξηση της ρευστότητας των παραγωγών και επομένως θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως μια μορφή κοινωνικής επένδυσης στην παραγωγική διαδικασία.

Στο πλαίσιο λειτουργίας των οργανώσεων της Κ.Υ.Γ., σε κάποιες μόνο περιπτώσεις, οι αποφάσεις παίρνονται συλλογικά, δηλαδή μετά από συλλογική διαβούλευση μεταξύ παραγωγών και καταναλωτών (Cox, κ.ά., 2008). Στο Χωρίς Μεσάζοντες η συμμετοχή των πολιτών στη λήψη των αποφάσεων είναι καθοριστική στην επιλογή των προϊόντων. Επίσης, η προσφορά εθελοντικής εργασίας, κατά τη διανομή των προϊόντων, συμβάλει στην ενίσχυση της σύνδεσης των πολιτών με το Κίνημα. Αντίστοιχα, στις ομάδες Κ.Υ.Γ., εθελοντική εργασία προσφέρετε κατά την περίοδο του θέρους, για την συλλογή των καρπών. Επιπλέον, θα μπορούσαμε να χαρακτηρίσουμε το Κίνημα Χωρίς Μεσάζοντες ως προσπάθεια δημιουργίας, όπως αναφέρει ο Wilson για τις Κ.Υ.Γ., μετα-καπιταλιστικών δομών, που βασίζονται στην συλλογική δράση (Wilson 2013), εγχείρημα το οποίο μας έδειξε τον τρόπο με τον οποίο τα προϊόντα μπορούν να φτάσουν απευθείας από την

παραγωγή στην κατανάλωση, παρακάμπτοντας τους θεσμούς του καπιταλισμού, διαδικασίες που συγκρούστηκαν άμεσα με τον καθιερωμένο τρόπο διάθεσης προϊόντων.

Ο βαθμός εναλλακτικότητας της Κ.Υ.Γ. έχει απασχολήσει πολλές έρευνες. Οι οργανώσεις της Κοινωνικά Υποστηριζόμενης Γεωργίας χωρίζονται σε δυο κατηγορίες. Στην πρώτη κατηγορία συμπεριλαμβάνονται αυτές που κυριαρχούνται από την εμπορευματική λογική, ενώ στη δεύτερη εντάσσονται εκείνες που είναι ισχυρά συνδεδεμένες με την τοπική κοινωνία και έχουν ευρύτερους στόχους, όπως την διαφύλαξη του περιβάλλοντος, την διασφάλιση των συνθηκών εργασίας και την ενίσχυση των παραγωγών. Στην δεύτερη κατηγορία δίνεται ιδιαίτερη μέριμνα στην φροντίδα της τοπικής κοινωνίας, δεν κυριαρχεί η εμπορευματική λογική και οι λειτουργίες της αγοράς περιορίζονται σε μεγάλο βαθμό (Pole and Gray 2013).

3. ΚΙΝΗΤΡΑ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗΣ

Ένα από τα ερωτήματα της έρευνας που πραγματοποιήσαμε, αφορά στα κίνητρα συμμετοχής στις συγκεκριμένες δράσεις. Οι δύο εναλλακτικές απαντήσεις που λάβαμε ήταν ότι η συμμετοχή βασίστηκε σε: α. σε οικονομικά κίνητρα, δηλαδή στην πρόσβαση σε προϊόντα χαμηλού κόστους και β. σε κίνητρα που σχετίζονται με τις κοινωνικές και πολιτικές αντιλήψεις των συμμετεχόντων.

Η απάντηση ότι η συμμετοχή βασίζεται σε κοινωνικές και πολιτικές αντιλήψεις κυριάρχησε συντριπτικά, έναντι της απάντησης ότι η συμμετοχή βασίζεται σε οικονομικά κριτήρια. Οι ερωτηθέντες, θεωρώντας ότι το πραγματικό οικονομικό όφελος από τις αγορές των προϊόντων ήταν σχετικά περιορισμένο, σε σχέση με τον ατομικό ή οικογενειακό τους προϋπολογισμό, βίωσαν τη συμμετοχή τους ως μια εν δυνάμει λύση στα προβλήματα που δημιούργησε η οικονομική κρίση και ως μια αντίδραση στις αντίθετες από την κοινωνική ευημερία κρατικές πολιτικές. Με την επιλογή της συμμετοχής τους στη συγκεκριμένη δράση θεώρησαν ότι ανέδειξαν τη σημασία της αυτο-οργάνωσης και της κοινωνικής αλληλεγγύης. Ακόμη, για ένα σημαντικό μέρος των ερωτηθέντων, η συμμετοχή τους αποτέλεσε έμπρακτη έκφραση αισθημάτων αλληλεγγύης και συνειδητής υποστήριξης κατώτερων οικονομικά στρωμάτων, που καθημερινά αυξάνονται. Για τον σκοπό αυτό, η εθελοντική ομάδα δράσης τους δίνει την δυνατότητα να διαθέτουν μια ποσότητα από τα προϊόντα που αγοράζουν στο κοινωνικό παντοπωλείο της. Χαρακτηριστική είναι η απάντηση μιας συμμετέχουσας, που στο σχετικό ερώτημα απάντησε ότι συμμετέχει στην δράσεις της εθελοντικής ομάδας γιατί διαπίστωσε ότι στους στόχους της οργάνωσης είναι και η διατήρηση κοινωνικού παντοπωλείου και ιατρείου.

Ένας μικρός αριθμός συμμετεχόντων, από εκείνους που μας παραχώρησαν τις συνεντεύξεις, συμμετείχε στις δράσεις της εθελοντικής ομάδας, έχοντας οικονομικά κίνητρα, αδιαφορώντας για τους κοινωνικούς και πολιτικούς στόχους της δράσης. Είναι ωστόσο ενδιαφέρον ότι στην συνέντευξη που μας παραχώρησε μέλος της εθελοντικής ομάδας δράσης ανέφερε πως αρχικά η συμμετοχή του είχε καθαρά οικονομικά κίνητρα, δηλαδή το οικονομικό όφελος που θα αποκόμιζε, από την αγορά πιο φτηνών προϊόντων από εκείνα των σούπερ μάρκετς της περιοχής. Όταν όμως έφτασε εκεί όπου λάμβανε χώρο η δράση, διαπίστωσε ότι, αντίθετα από εκείνον που συμμετείχε γιατί ανακάλυψε την

καλύτερη τιμή του συγκεκριμένου προϊόντος, συμμετείχαν συμπολίτες του οικονομικά εξαθλιωμένοι, που, για την επιβίωσή τους, προσέβλεπαν μόνο στην βοήθεια των άλλων.

4. ΑΛΛΑΓΕΣ ΣΤΗΝ ΤΟΠΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

Εκτός από τις αλλαγές στην οικονομική ζωή της πόλης, η λειτουργία του Κινήματος Χωρίς Μεσάζοντες επέφερε σημαντικές αλλαγές σε ορισμένες όψεις της τοπικής κοινωνικής. Η έρευνά μας έδειξε ενίσχυση αφενός της κοινωνικότητας και αφετέρου του συναισθήματος της αλληλεγγύης. Η συμμετοχή στις αγορές Χωρίς Μεσάζοντες προκάλεσαν μια σειρά νέων γνωριμιών μεταξύ πολιτών, που δεν είχαν έρθει ποτέ σε επαφή στο παρελθόν. Επίσης, ενισχύθηκαν περαιτέρω οι ήδη υπάρχουσες κοινωνικές σχέσεις σε επίπεδο γειτονιάς. Ένας ερωτώμενος ανέφερε ότι μέσω της διαδικασίας αναπτύχθηκε το συναίσθημα της αλληλεγγύη μεταξύ καταναλωτών και εθελοντών, τονίζοντας χαρακτηριστικά: *«Δημιουργήσαμε κοινωνικές σχέσεις με ανθρώπους που ελάχιστα γνωρίζαμε. Ακόμα και στη γειτονιά αναπτύξαμε στενότερες σχέσεις μέσω των δράσεων»*.

Έτσι, η οριοθέτηση ενός κοινού στόχου δημιούργησε τις προϋποθέσεις για τη διαμόρφωση μιας νέας συλλογικής ταυτότητας και οδήγησε στην πύκνωση και τη σύσφιξη των κοινωνικών δεσμών. Επιπλέον, οι δράσεις επανέφεραν και ενδυνάμωσαν τον εθελοντισμό, ο οποίος όπως αναφέρουν οι πολίτες, είχε εκλείψει κατά την περίοδο της καταναλωτικής ευφορίας.

Αλλαγές επήλθαν και σε οικονομικό επίπεδο, με την κυριότερη να εντοπίζεται στην πτώση των τιμών στα καταναλωτικά αγαθά που πωλούνται στα σούπερ μάρκετς, στα καταστήματα πώλησης οπωρικών κλπ. Ήδη από το ξεκίνημα της πρώτης δράσης ήταν έντονη και ιδιαίτερα αισθητή η πτώση των τιμών των συγκεκριμένων προϊόντων, στο σύνολο των τοπικών καταστημάτων και σούπερ μάρκετς, καθώς παρατηρήθηκε μηδαμινή ζήτηση και επομένως ανάγκη για μείωση των τιμών.

Επιπλέον, η κατάργηση των μεσαζόντων έδωσε τη δυνατότητα για άμεση επαφή παραγωγών και καταναλωτών και τη δημιουργία σχέσεων εμπιστοσύνης. Ένας πληροφορητής μας αναφέρει ότι μέσω της διαδικασίας γνωρίζονται μεταξύ τους οι τοπικοί και όχι μόνο παραγωγοί, επίσης γίνεται γνωστός ο τρόπος παραγωγής των διακινούμενων προϊόντων, με αποτέλεσμα να καλλιεργείται η εμπιστοσύνη μεταξύ παραγωγών και καταναλωτών.

Από το σύνολο σχεδόν των απαντήσεων στις συνετεύξεις που πραγματοποιήσαμε είναι καταφανής η διαμόρφωση μιας νέας καταναλωτικής συνείδησης. Σχεδόν όλοι οι πληροφορητές αναφέρουν ότι η αναζήτηση ποιοτικών προϊόντων σε συνδυασμό με την συνεχή σύγκριση ποιότητας και τιμής αποτέλεσαν δύο νέα στοιχεία της καταναλωτικής τους συμπεριφοράς μετά τη συμμετοχή τους στις αγοραπωλησίες του Χωρίς Μεσάζοντες.

Τέλος είναι πολύ σημαντικό ότι πολλοί πληροφορητές αναφέρουν πως η συμμετοχή τους στις δημοκρατικές διαδικασίες επιλογής των προϊόντων ενίσχυσε την δημοκρατική τους ταυτότητα, επεκτείνοντάς την πέρα από τα γνωστά όρια των πολιτικών εκλογών.

5. ΑΝΑΣΗΜΑΣΙΟΔΟΤΗΣΗ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΧΩΡΩΝ

Οι δράσεις του Χωρίς Μεσάζοντες πραγματοποιούνται σε τρία διαφορετικά σημεία της πόλης της Κατερίνης. Ο Καπνικός Σταθμός αποτέλεσε τον κύριο χώρο σχεδιασμού των δράσεων και έχει χαρακτηριστεί από πολλούς ως η κύρια έδρα της οργάνωσης. Ο χώρος στάθμευσης των Δικαστηρίων συσχετίστηκε με την διαδικασία επιλογής των προϊόντων, ενώ ο χώρος, που πραγματοποιείται σε ετήσια βάση η εμποροπανήγυρη της περιοχής, με την διανομή των προϊόντων που αποτελεί το τελευταίο στάδιο της διαδικασίας.

Αναζητώντας τον βαθμό στον οποίο άλλαξε η χρήση και η κοινωνική σημασία των συγκεκριμένων χώρων, θα ξεκινήσουμε από τον Καπνικό Σταθμό. Για τον συγκεκριμένο χώρο υπάρχει σχεδόν απόλυτη συμφωνία των πληροφορητών μας για τις αλλαγές που πραγματοποιήθηκαν. Αυτός αποτελεί κρατική περιουσία, που είχε περιέλθει σε κατάσταση εγκατάλειψης. Οι συμμετέχονες στη δράση Χωρίς Μεσάζοντες, έχοντας την αντίληψη ότι η κρατική περιουσία είναι περιουσία όλων των πολιτών και οφείλει να εξυπηρετεί τις ανάγκες τους, ξεκίνησαν μια προσπάθεια αναδιαμόρφωσης του χώρου και διεκδίκησής του, ώστε να αποτελέσει τη μόνιμη βάση σχεδιασμού των δράσεων. Η διαδικασία της συντήρησης καθώς και η συνεχής παρουσία μελών του Χωρίς Μεσάζοντες στον Καπνικό Σταθμό συνέδεσαν τον συγκεκριμένο χώρο με τις δράσεις και τον απομάκρυναν από την απρόσωπη ταυτότητα της ερημωμένης και χορταριασμένης κρατικής περιουσίας στη συνείδηση των πολιτών της Κατερίνης. Τέλος, οι διάφορες εκδηλώσεις που πραγματοποιήθηκαν εκεί ενίσχυσαν την άποψη ότι ο συγκεκριμένος χώρος έγινε ένας ζωντανός χώρος, πραγματικά δημόσιος καθώς αποτελεί χώρο συνάντησης, ανταλλαγής απόψεων, συλλογικής έκφρασης και δράσης.

Αναφορικά με τον χώρο στάθμευσης των Δικαστηρίων και τον χώρο πραγματοποίησης της τοπικής εμποροπανήγυρης οι απόψεις των πληροφορητών ήταν διχασμένες. Αν και έγινε συχνά χρήση των χώρων αυτών για τις δράσεις της εθελοντικής ομάδας, η σημασιодότησή τους ήταν ήδη παγιωμένη στη συνείδηση των πολιτών. Στους χώρους αυτούς, η συμμετοχή στις δράσεις ήταν μεν σημαντική, η παρουσία των πολιτών όμως ήταν πολύ σύντομη. Επιπλέον, στους χώρους αυτούς το κίνημα Χωρίς Μεσάζοντες δεν προκάλεσε καμία αισθητική ή λειτουργική παρέμβαση, που θα συνέβαλε στην ανασηματοδότησή τους. Ένας αριθμός πολιτών αντιμετωπίζει τις τοποθεσίες αυτές ως χώρους εμπορικών συναλλαγών, που δεν συνδέονται αποκλειστικά μόνο με τις δράσεις του Χωρίς Μεσάζοντες, στη συνείδηση των πολιτών.

Πληροφορητής μας ανέφερε χαρακτηριστικά: *«Υπάρχει ένας συμβολισμός. Απλά οι χώροι αυτοί είναι κεντρικά σημεία της πόλης, όπου πραγματοποιούνται και άλλα δρώμενα. Για τον Καπνικό Σταθμό, η οργάνωση τον παρέλαβε ερείπιο και τον μετέτρεψε σε κόσμημα, εγκαθιστώντας εκεί το κοινωνικό ιατρείο και το παντοπωλείο. Πράγματι, έχει αποκτήσει άλλη ταυτότητα ως υποδομή και ως χώρος».*

Τέλος, έχει ενδιαφέρον το γεγονός ότι οι πληροφορητές μας εξέφρασαν το αίτημα αξιοποίησης περισσότερων περιοχών από το Χωρίς Μεσάζοντες.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Το κίνημα Χωρίς Μεσάζοντες αποτέλεσε μια προσπάθεια αυτοοργάνωσης των πολιτών της Κατερίνης και έθεσε ως σκοπό του τον περιορισμό των επιπτώσεων της οικονομικής κρίσης στον τομέα της προσφοράς και της ζήτησης των αγροτικών προϊόντων. Με τις

δράσεις του κατάφερε να επιδράσει στην οικονομική και κοινωνική ζωή της τοπικής κοινωνίας.

Η κατάργηση των μεσαζόντων επέφερε σημαντικά οικονομικά αποτελέσματα στην τοπική κοινωνία και καθιέρωσε το κίνημα ως έναν από τους ρυθμιστές στη διαδικασία διακίνησης προϊόντων. Το πρώτο αποτέλεσμα, ήταν η πτώση των τιμών των αγροτικών προϊόντων. Η απουσία μεσαζόντων προκάλεσε την αμεσότερη επαφή μεταξύ καταναλωτών και παραγωγών και την οικοδόμηση μιας νέας σχέσης, που βασίστηκε στα εκατέρωθεν οφέλη, τα οποία εξασφαλιζόνταν και ταυτόχρονα διασφαλιζόνταν μέσω του ιδιαίτερου τρόπου διακίνησης των προϊόντων που διαμόρφωσε το κίνημα. Μια νέα καταναλωτική συνείδηση διαπνεύστηκε στους συμμετέχοντες των δράσεων.

Οι κοινωνικές επιπτώσεις από τις δράσεις του κινήματος ήταν σημαντικές. Η συλλογικότητα και η αλληλεγγύη παρήγαγαν λύσεις πέρα από την καθεστηκυία τάξη. Η κοινωνικότητα βρέθηκε στο απόγειό της καθώς ήρθαν σε επαφή άνθρωποι, οι οποίοι αν και γείτονες ήταν εντελώς άγνωστοι. Κυρίως δε, παρατηρήθηκε ενίσχυση των δημοκρατικών διαδικασιών, μέσω του κυρίαρχου ρόλου των πολιτών, στην επιλογή των προϊόντων, με την διεξαγωγή μυστικών ψηφοφοριών.

Τέλος, στην πόλη της Κατερίνης η δράση Χωρίς Μεσάζοντες πέτυχε να μετατρέψει ένα εγκαταλελειμμένο κρατικό κτήριο σε ένα χώρο γεμάτο ζωή, που δέχτηκε την συλλογικότητα και συνδέθηκε μαζί της.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

1. Cox, et.al., 2008, «Common ground? Motivations for participation in a community-supported agriculture scheme», σ. 203-204
2. Holloway, 2007, «Possible Food Economies: a Methodological Framework for Exploring Food Production–Consumption Relationships», σ. 1-7
3. Jonas, 2010, «Interrogating Alterity Alternative Economic and Political Spaces», σ. 1-23
4. Pole and Gray, 2013, «Farming alone? What's up with the “C” in community supported agriculture»
5. Wilson, 2013, «Beyond Alternative: Exploring the Potential for Autonomous Food Spaces», σ. 719-735

ΚΡΙΣΗ, ΑΥΤΑΡΧΙΚΕΣ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ - ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΧΩΡΙΚΕΣ
ΕΠΙΛΟΓΕΣ ΤΩΝ ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ. ΠΛΑΤΕΙΑ
ΕΛ.ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ, ΝΙΚΑΙΑ.

Εύα Παπατζανή¹, Σοφία Αυγερινού-Κολώνια², Ρένα Κλαμπατσέα³

1. Αρχιτέκτων Μηχανικός Α.Π.Θ., Μεταπτυχιακή Φοιτήτρια Δ.Π.Μ.Σ.:
Αρχιτεκτονική – Σχεδιασμός του Χώρου | «Πολεοδομία – Χωροταξία», Ε.Μ.Π.,
evaliapap@yahoo.gr
2. Καθηγήτρια Ε.Μ.Π., skolonia@arch.ntua.gr
3. Λέκτορας Ε.Μ.Π., rklabatsea@arch.ntua.gr

ΠΕΡΙΛΗΨΗ.

Η όξυνση της κρίσης, σε συνδυασμό με την έξαρση φαινομένων περιχαρακώσεων και εκδηλώσεων βίας, αποτελούν τη σημερινή κοινωνική πραγματικότητα που αποτυπώνεται στις Ελληνικές πόλεις. Τα τελευταία χρόνια, η ρητορική των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης, αλλά και ο επίσημος πολιτικός λόγος, χαρακτηρίζεται από στοιχεία δαιμονοποίησης του «ξένου» και καλεί σε «ανακατάληψη των πόλεων μας» από τους μετανάστες. Η ρητορική αυτή σήμερα, έχει γίνει και επίσημη πρακτική, μέσω των εφαρμοζόμενων ακραίων μορφών επιβολής στο χώρο. Συνοδευμένη και νομιμοποιημένη από την αύξηση της επιρροής των απόψεων του ακραίου συντηρητικού χώρου, η πρακτική αυτή γρήγορα υιοθετήθηκε από ομάδες κατοίκων με ξεκάθαρο σκοπό τη διαπόμπευση του διαφορετικού.

Το ερώτημα που τίθεται εδώ, είναι το κατά πόσο οι προαναφερθείσες πολιτικές και πρακτικές επηρεάζουν και αλλάζουν τους τρόπους εγκατάστασης των μεταναστών στην πόλη, και αν σήμερα μπορεί κανείς να καταγράψει νέες μορφές κατοίκησης του αστικού χώρου από τις ποικίλες ομάδες μεταναστών της Αθήνας ή νέες τάσεις συμπεριφορών καθημερινότητας.

Η μεθοδολογική προσέγγιση που ακολουθήθηκε για την εκπόνηση της παρούσας εργασίας, εκτός από τη δευτερογενή, βασίστηκε και σε πρωτογενή έρευνα πεδίου, με μελέτη περίπτωσης την πλατεία Ελ. Βενιζέλου στη Νίκαια. Μια χωρική ενότητα με έντονα τα στοιχεία της γειτονιάς ως κοινότητα, με μικρο-επιχειρηματική δραστηριότητα μεταναστών από το Πακιστάν, και με πρόσφατα καταγεγραμμένες αυταρχικές πρακτικές.

Τα αποτελέσματα της έρευνας, και οι πρώτες απαντήσεις που δίνονται, επιβεβαιώνουν ότι η κρίση έχει άμεσες συνέπειες στα κοινωνικά υποκείμενα και την καθημερινή τους ζωή. Επισημαίνουν όμως και την ανάδυση νέων, συνεχώς μεταβαλλόμενων σχέσεων, που αντικατοπτρίζοντας κοινωνικές διακρίσεις και εκτοπισμούς, μπορούν την ίδια στιγμή να αποτελέσουν και το εφελτήριο για την αναίρεσή τους.

Λέξεις κλειδιά: μετανάστες, ρατσιστικές πρακτικές, μεταλλαγές εγκατάστασης, Νίκαια.

1. ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΕΣ ΕΠΙΛΟΓΕΣ.

Αν η λέξη κρίση είναι αυτή που πρώτη χαρακτηρίζει την κοινωνικο-οικονομική κατάσταση στην Ελλάδα, η λέξη «μετανάστες» είναι αυτή που υποδεικνύει το υποκείμενο - προτεραιότητα ενασχόλησης του κυρίαρχου λόγου. Οι μετανάστες σαν κοινωνική ομάδα, σαν «άλλοι» διαφοροποιημένοι από το «εμείς», δεν εμφανίζονται για πρώτη φορά στο δημόσιο λόγο - άλλωστε η Ελλάδα αποτελεί χώρα υποδοχής μεταναστών αρκετές δεκαετίες τώρα. Με την κρίση όμως να διευρύνει την ψαλίδα των κοινωνικών ανισοτήτων, και με την έξαρση φαινομένων αποκλεισμών και εκδηλώσεων βίας, το «σκηνικό» παίρνει διαφορετική μορφή. Και οι πόλεις (πολύ περισσότερο η Αθήνα), αποτελούν ένα πεδίο, κάτοπτρο των κοινωνικών συγκρούσεων, και ταχύτατης χωρικής έκφρασής τους.

Η ανάγνωση της παραπάνω εκρηκτικής πραγματικότητας αποτέλεσε την αφετηρία για τη διατύπωση του προαναφερθέντος ερευνητικού ερωτήματος και το παρόν κείμενο βασίζεται στην ερευνητική εργασία που έγινε στα πλαίσια του ΔΠΜΣ «Πολεοδομία-Χωροταξία» του Ε.Μ.Π (Ιανουάριος 2013). Κατά την πορεία της εργασίας γεννήθηκαν διάφορων τύπων συμπληρωματικά ερευνητικά ερωτήματα και επιχειρήθηκε η κωδικοποίηση και ιεράρχησή τους, με δεδομένο το ότι λόγω του επίκαιρου του ζητήματος θα υπήρχε αδυναμία ασφαλούς απάντησης στην πλειοψηφία αυτών.

Στην εργασία ακολουθήθηκαν τρία διαδοχικά στάδια. Το πρώτο αφορούσε αφενός στην εύρεση βιβλιογραφικών πηγών που να πραγματεύονταν τα ζητήματα της χωρικής αποτύπωσης της μετανάστευσης στην Ελλάδα, και αφετέρου την έρευνα στον ελληνικό τύπο (εφημερίδες, άρθρα, διαδίκτυο) σχετικά με τον κυρίαρχο λόγο και τις σημερινές πρακτικές. Κατά το δεύτερο στάδιο, λήφθηκαν στοιχεία από την Ελληνική Στατιστική Αρχή, και το Επαγγελματικό Επιμελητήριο Πειραιά σχετικά με την εμπορική δραστηριότητα των μεταναστών της περιοχής μελέτης. Το τρίτο στάδιο, η εμπειρική έρευνα, πραγματοποιήθηκε με τη χρήση των εργαλείων της επιτόπιας παρατήρησης, καταγραφής και χαρτογράφησης της περιοχής αλλά και των συνεντεύξεων. Όταν επιλέχθηκε για τις ανάγκες της παρούσας έρευνας ως περιοχή μελέτης ο Δήμος Νίκαιας-Αγ. Ι. Ρέντη, δε θα μπορούσε κανείς να υποθέσει ότι λιγότερο από ένα χρόνο μετά, θα είχε λάβει χώρα στα σύνορα αυτής της περιοχής ένα από τα πιο ακραία και συγκλονιστικά περιστατικά ρατσιστικής δολοφονίας που συγκλόνισαν τη χώρα τις τελευταίες δεκαετίες.

2. ΠΛΑΙΣΙΑ ΑΝΑΦΟΡΑΣ ΘΕΩΡΙΑΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ.

2.1. ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ - ΤΥΠΟΙ ΚΑΙ ΕΠΙΛΟΓΕΣ.

Η εγκατάσταση των μεταναστευτικών πληθυσμών στην Αθήνα, όπως έχει καταγραφεί από ερευνητές εδώ και χρόνια, ακολουθεί λιγότερο τα πρότυπα κατοίκησης των βορειο-ευρωπαϊκών ή αμερικάνικων χωρών και περισσότερο αυτά των νοτιο-ευρωπαϊκών (Βαΐου, 2007) που χαρακτηρίζονται από πιο «συμπαγή» αστικό ιστό, ανάμειξη χρήσεων γης, και ανάμειξη κοινωνικών τάξεων στις ίδιες περιοχές. Η κοινωνική διαφοροποίηση εκφράζεται περισσότερο κάθετα παρά οριζόντια, στην έκταση της πόλης (Χατζηπροκοπίου, 2004), κάτι που έχει συμβάλλει στην ομαλή ένταξη των κατοίκων στη ζωή αυτής (Βαΐου, 2007).

Παρατηρείται η εγκατάσταση των μεταναστών να ελκύεται από περιοχές: α) που

διαμορφώθηκαν με πυκνή δόμηση στις συνθήκες της έντονης ανοικοδόμησης (1950 - 1960), β) που αποτελούνται από παλιές εργατικές κατοικίες (τέλη του 19ου - αρχές 20ου αιώνα), γ) Προσφυγικές γειτονιές που κτίστηκαν είτε με το σύστημα της αυτοστέγασης, είτε με οργανωμένη δόμηση (πχ. Νέος Κόσμος, Νίκαια), δ) «αστικά κενά» (Βαΐου, 2007).

Όσον αφορά τις αιτίες που οδηγούν τους μετανάστες στην επιλογή του τόπου εγκατάστασής τους στην πόλη, αναγνωρίζονται αρχικά δύο βασικές κατηγορίες: οι οικονομικές και οι πολιτιστικές-κοινωνικές, στοιχείο που επιβεβαιώνεται από πολλές έρευνες (Μαλούτας κ.α., 2006). Έτσι πρωτεύοντα ρόλο παίζει η αγορά εργασίας και κατοικίας, αλλά παράλληλα και η ύπαρξη κοινωνικών δικτύων και πυρήνων εγκατάστασης ομοεθνών σε διάφορες γειτονιές. Τα δίκτυα αυτά, «παρέχουν πληροφόρηση, υποστήριξη, πρώτο κατάλυμα, οικονομική αρωγή, βοήθεια για την ανεύρεση εργασίας, φροντίδα των παιδιών και των ηλικιωμένων συγγενών των μεταναστών κ.α.» (Εμκε – Πουλοπούλου, 2007).

2.2. ΚΥΡΙΑΡΧΟΣ ΛΟΓΟΣ, ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ.

Με την μετατροπή της Ελλάδας σε χώρα υποδοχής μεταναστών, και με την εγκατάστασή τους στις πόλεις, δημιουργήθηκε η ανάγκη για το σχεδιασμό πολιτικών οι οποίες κάθε φορά στηρίχτηκαν και συνοδεύτηκαν από δημόσιο λόγο και κρατικές πρακτικές, και συχνά καθόρισαν τις τάσεις του κυρίαρχου φαντασιακού σχετικά με τους μετανάστες. Η θετική (στον κυρίαρχο λόγο) προσέγγιση σχετικά με την πολυπολιτισμικότητα που συνδέθηκε με την πολλά υποσχόμενη περίοδο διεξαγωγής των Ολυμπιακών αγώνων, ανατράπηκε όταν οι προσδοκίες περί ανάπτυξης άρχισαν να ματαιώνονται (Καλαντζοπούλου κ.α., 2011).

Η αντιμετώπιση του μεταναστευτικού φαινομένου από την ελληνική πολιτεία έχει περάσει από διάφορες φάσεις και υποστηρίζεται ότι βρισκόμαστε στην τρίτη φάση αυτή της «εγκληματοποίησης της μετανάστευσης» που τοποθετείται από το τέλος της διαδικασίας νομιμοποίησης του 1997 και μετά, οπότε η στάση της πολιτείας σκλήρυνε, και το κατασταλτικό πλαίσιο διευρύνθηκε (Κούρτοβικ, 2001).

Ο κυρίαρχος λόγος, ενώ από τις αρχές της δεκαετίας του '90 εστίαζε στην καταγγελία της εισβολής των μεταναστών στο εθνικό σώμα συνολικά (Κανδύλης, 2013), πλέον έχει λάβει ξεκάθαρα αντιμεταναστευτικά και ρατσιστικά χαρακτηριστικά, και συχνά, με το επιχείρημα της έκτακτης ανάγκης καλεί σε εγρήγορση και δράση των πολιτών. «Η Ελλάδα δεν αντέχει άλλους μετανάστες», «Το μεταναστευτικό είναι βόμβα στα θεμέλια της κοινωνίας, του κράτους και του πολιτισμού μας», «Να ανακαταλάβουμε τις πόλεις μας», είναι μερικά από τα κυρίαρχα επιχειρήματα, με πιο πρόσφατα τα δύο τελευταία και εμφανή τη διαφορά στη φρασεολογία. Η σύνδεση διαφορετικών μεταξύ τους ζητημάτων φερόμενα ως προβλήματα όπως η μικρο-παραβατικότητα, το παράνομο εμπόριο, το έγκλημα, και η μετανάστευση είναι πάγια τακτική του κυρίαρχου λόγου, που ανεμπόδιστα καταλήγει στην ρητορική περί «γκετοποίησης» του κέντρου της πόλης, και στον εξοβελισμό των μεταναστευτικών πληθυσμών θεωρούμενοι ως «ξένοι εισβολείς» ή ενίοτε και «υγειονομικές βόμβες». Το πνεύμα των δημοσιευμάτων επικαιρότητας, μας οδηγεί στο φαινόμενο της συνάντησης του κοινωνικού ρατσισμού με την ξеноφοβία, με αφορμή το προβαλλόμενο ως πρόβλημα της «υποβάθμισης της πόλης». Η ακαθόριστη

απειλή σε αυτήν την περίπτωση πηγάζει ακόμα και από την απλή συνάθροιση ή συγκέντρωση των «λαθρομεταναστών» σε κάποιο σημείο της πόλης ή γύρω περιοχή. Η πόλη σύμφωνα με το πνεύμα των δημοσιευμάτων ανήκει μόνο στους ντόπιους και «γνήσιους» Έλληνες (Παύλου, 2001). Παράλληλα με τον παραπάνω λόγο, δεν θα μπορούσε κανείς να παραβλέψει την εκλογική άνοδο του ακραία συντηρητικού και εθνικιστικού χώρου, με την είσοδο του οποίου στη Βουλή μετά τις εκλογές του Ιουνίου του 2012, η πολιτική ατζέντα απροκάλυπτα παίρνει χαρακτηριστικά μίσους, και ακολουθείται από αντίστοιχες πρακτικές όπως θα αναλυθεί παρακάτω.

Βασισμένη στον προαναφερθέντα κυρίαρχο λόγο, η σκληρή μεταναστευτική κρατική πολιτική που ξεκίνησε σαν εξωτερική πολιτική («Σύμφωνο για τη Μετανάστευση» του 2008, Φράκτης στον Έβρο, Frontex κλπ), εισήχθη και στο κέντρο της πόλης. Η χαρακτηριστικότερη πρόσφατη τέτοια επιχείρηση, ήταν αυτή του «Ξένιου Δία» που εφαρμοζόμενη από την Ελληνική Αστυνομία συνεχίζεται μέχρι και σήμερα. Η επιχείρηση αυτή έχει ρητό σκοπό την πάταξη της «λαθρομετανάστευσης και της εγκληματικότητας», εξαπολύει επιχειρήσεις «σκούπα» στο κέντρο της Αθήνας αλλά και πανελλαδικά, και χρηματοδοτείται κατά 80% από την Ευρωπαϊκή Ένωση. (Παπακωσταντής, 2012).

Στο σύνολο των πρακτικών ενάντια στους μετανάστες (πέρα από όσες υλοποιήθηκαν από την πλευρά της κεντρικής διοίκησης) προστίθεται και η δράση των επονομαζόμενων «ομάδων πολιτοφυλακής» ή «ομάδων κατοίκων» που για πρώτη φορά εμφανίστηκαν στη γειτονιά του Αγ. Παντελεήμονα Αχαρνών το Νοέμβριο του 2008. Πρόκειται για δράση που πλέον έχει λάβει ακραία χαρακτηριστικά με τα περιστατικά ρατσιστικής βίας να αυξάνονται καθημερινά (Δίκτυο Καταγραφής Περιστατικών Ρατσιστικής Βίας, 2012). Με σημείο τομής την περίπτωση του Αγ. Παντελεήμονα επισημαίνεται η «εμφάνιση του ρατσισμού με όρους τοπικού κινήματος» (Κανδύλης, 2013), με τις ομάδες αυτές να «ενεργούν ως αυτόκλητες συνοικιακές ομάδες περιπολίας» (Human Rights Watch, 2012). Παρατηρείται μια αλλαγή στην κλίμακα των πρακτικών εξοβελισμού: Πλέον πραγματοποιούνται επιθέσεις σε περιοχές κοντά στις κατοικίες των μεταναστών. Από τις επιθέσεις που μέχρι πρότινος συνέβαιναν στη σφαίρα του ιδιωτικού και της νύχτας, πραγματοποιείται το πέρασμα στις επιθέσεις στο δημόσιο χώρο και στο χρόνο της ημέρας. Από το φαινόμενο της ρατσιστικής βίας ως υπόθεση μειοψηφιών έγινε το πέρασμα στη μετατροπή τους σε συλλογική δράση με όρους αναπτυσσόμενου κινήματος (Κανδύλης, 2013).

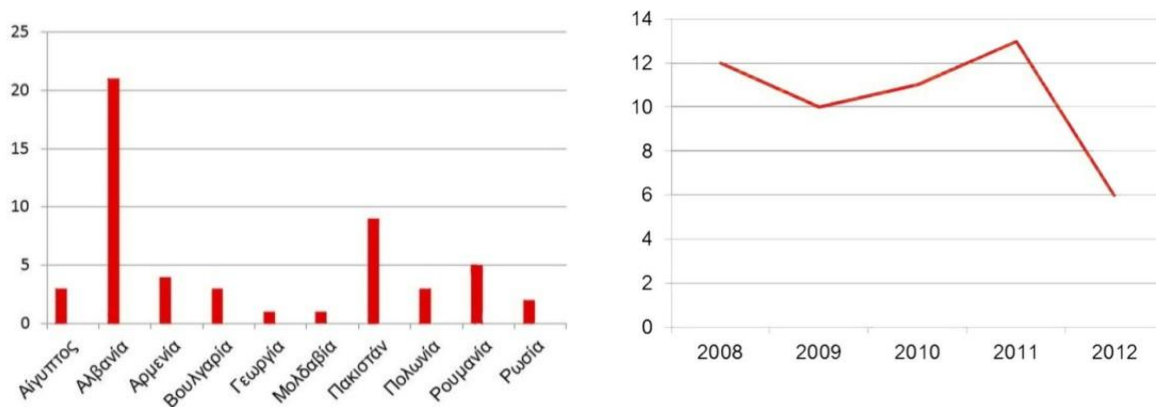
3. Η ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ.

3.1. ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ.

Ο Δήμος Νίκαιας-Αγ. Ι. Ρέντη χαρακτηρίζεται από τη μαζική εγκατάσταση σε αυτόν προσφύγων μετά το 1922, μια επιλογή που έγινε κυρίως λόγω της ύπαρξης πολλών ελεύθερων αδόμητων εκτάσεων, σε μικρή απόσταση από το λιμάνι του Πειραιά (Παπαδοπούλου, 2003). Σήμερα ο Δήμος έχει 105.230 κατοίκους. Επιπλέον συγκεντρώνει αυξημένα ποσοστά μεταναστών, κυρίως λόγω του μεγάλου αποθέματος σε φτηνή κατοικία (παλιές προσφυγικές κατοικίες που πριν την έλευση των μεταναστών υπήρχε αδυναμία να ενοικιαστούν λόγω της κακής κατάστασής τους). Η εθνικότητα με

τη μεγαλύτερη συγκέντρωση είναι αυτή των Αλβανών, ενώ ακολουθούν οι μετανάστες από το Πακιστάν, την Ινδία κ.α.¹.

Σύμφωνα με στοιχεία του Εμπορικού Επιμελητηρίου Πειραιά (Ε.Ε.Π.), τα τελευταία χρόνια διάφορες μεταναστευτικές ομάδες (συνήθως κάτοικοι της περιοχής) έχουν αναπτύξει έντονη εμπορική δραστηριότητα. Τα μεγαλύτερα ποσοστά κατέχει ξανά η εθνικότητα των Αλβανών ενώ ακολουθούν οι Πακιστανοί μετανάστες, όπως φαίνεται και στο Σχήμα 1. Επιπλέον, φαίνεται ότι από το 2011 και μετά, μειώνονται οι εγγραφές νέων επιχειρήσεων (Σχήμα 2), γεγονός που οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στην κρίση, ενώ ερώτημα παραμένει το αν και κατά πόσο οφείλεται και στις κρατικές και ρατσιστικές πρακτικές, όπως έχει υποτεθεί εξ αρχής.

Σχήμα 1 (αριστερά): Εγγεγραμμένα καταστήματα μεταναστών στη Νίκαια, ανά εθνικότητες, σε απόλυτους αριθμούς. Πηγή: Ίδια επεξεργασία στατιστικών στοιχείων Ε.Ε.Π. **Σχήμα 2 (δεξιά):** Εγγεγραμμένα καταστήματα μεταναστών στη Νίκαια ανά έτη, σε απόλυτους αριθμούς. Πηγή: Ίδια επεξεργασία στατιστικών στοιχείων Ε.Ε.Π.

3.2. ΕΜΠΕΙΡΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ

Η πλατεία Ελ. Βενιζέλου (ή Αγ. Νικολάου), οριοθετείται από τους οδικούς άξονες Δ. Καρακουλουζή βόρεια, Γ. Γρεβενών ανατολικά, Εφέσου νότια, και Γέμελου δυτικά. Από τον Αύγουστο του 2012 έως και σήμερα, παραμένει κλειστή λόγω της έναρξης των εργασιών του μετρό βάσει των σχεδίων επέκτασής του προς τον Πειραιά. Οι ρατσιστικές επιθέσεις στην περιοχή, ξεκίνησαν από το 2006-‘07, και είχαν ως θύματα καταστηματάρχες μετανάστες (κυρίως με καταγωγή από το Πακιστάν) που ζούσαν και εργάζονταν γύρω από την πλατεία. Κορυφώθηκαν το καλοκαίρι του 2012, μετά τις εθνικές εκλογές, και χαρακτηρίστηκαν από συστηματικές απειλές στα καταστήματα με σκοπό το κλείσιμό τους. Οι επιθέσεις αυτές ήταν οργανωμένες και γίνονταν την ημέρα. Επιπλέον, σύμφωνα με μαρτυρίες, συχνά είχε πραγματοποιηθεί επικοινωνία των ομάδων αυτών, με έλληνες ιδιοκτήτες κατοικιών που νοίκιαζαν τις ιδιοκτησίες τους σε μετανάστες, επικοινωνία που μέσω απειλών είχε στόχο να εκφοβίσει τους ντόπιους ώστε να προβούν σε εξώσεις.

Από την έρευνα πεδίου που πραγματοποιήθηκε σε έκταση δύο οικοδομικών τετραγώνων δυτικά και ανατολικά της πλατείας του Ελ. Βενιζέλου, εντοπίστηκαν 12 καταστήματα μεταναστών, όπως αυτά φαίνονται στο Σχήμα 3. Συγκρίνοντας το πλήθος

¹ Στοιχεία απογραφής πληθυσμού 2001, ΕΛΣΤΑΤ.

και τη θέση τους με γεωγραφικά στοιχεία από το Ε.Ε.Π. εντοπίζονται αποκλίσεις, που πιθανά να οφείλονται σε ελλείψεις καταγραφές. Τα καταστήματα των μεταναστών, είναι αναγνωρίσιμα στο χώρο εύκολα, κυρίως από τις προσόψεις τους. Συνήθως αυτό οφείλεται είτε στις πινακίδες με το όνομά τους, είτε σε αναρτημένες ανακοινώσεις που έχουν στην πρόσοψη σε άλλες γλώσσες – πλην της ελληνικής, είτε στη διαφορετική μορφολογία και πολυχρωμία του εσωτερικού που γίνεται εμφανής από έξω. Στις 3 από τις 6 συνεντεύξεις που πραγματοποιήθηκαν, ο ιδιοκτήτης του καταστήματος είχε καταγωγή από το Πακιστάν, ενώ πολύ συχνό ήταν το φαινόμενο απασχόλησης ομοεθνών ως υπαλλήλων, από τους ιδιοκτήτες των καταστημάτων.

Σχήμα 3: Χάρτης καταγραφής των καταστημάτων μεταναστών στην περιοχή μελέτης. Αποτελέσματα εμπειρικής έρευνας. Πηγή: Ίδια επεξεργασία.

Από τις συνεντεύξεις που πραγματοποιήθηκαν, και σε ότι έχει να κάνει με το αρχικό ερευνητικό ερώτημα, διατυπώνονται πρώτες εκτιμήσεις, που σίγουρα δεν μπορούν να αποτελέσουν γενικεύσιμα συμπεράσματα και λόγω των μειωμένων ερευνητικών εργαλείων της παρούσας εργασίας, αλλά και λόγω των γρήγορων μετασχηματισμών του φαινομένου που εξετάζεται.

Αρχικά διαφαίνεται, ότι οι ρατσιστικές επιθέσεις, δεν είναι αυτές που επηρεάζουν την στρατηγική εγκατάσταση² των μεταναστών στον αστικό χώρο. Δεν προκύπτει από κάποιο στοιχείο, μετακίνηση ή μόνιμο κλείσιμο καταστήματος για τον παραπάνω λόγο. Αυτό που συνέβη στην πλειοψηφία των περιπτώσεων, ήταν ότι κατά τη διάρκεια της επίθεσης, τα καταστήματα έκλειναν προσωρινά και άνοιγαν ξανά είτε μετά από μικρό χρονικό διάστημα, είτε την επόμενη ημέρα.

Αντίθετα, αυτό που φαίνεται να επηρεάζει σοβαρά τις επιλογές των μεταναστών καταστηματαρχών της περιοχής είναι η ίδια η οικονομική κρίση, καθώς σύμφωνα με μαρτυρίες, τα κλειστά μαγαζιά που εντοπίστηκαν, έκλεισαν μετά από απόφαση των εμπόρων να επιστρέψουν στις πατρίδες τους για οικονομικούς λόγους – συχνά μάλιστα μετά από αρκετά χρόνια παραμονής στην Ελλάδα. Παράλληλα, είναι αρκετοί οι

² Όρος που χρησιμοποιείται για να υποδηλώσει μορφές μόνιμης εγκατάστασης όπως η εμπορική δραστηριότητα μέσω του καταστήματος, αλλά και η κατοικία. Αντίθετα για τις μορφές εφήμερης εγκατάστασης, όπως η χρήση ενός δημόσιου χώρου για αναψυχή, ή το πλανόδιο μικρο-εμπόριο χρησιμοποιείται ο όρος «τακτική εγκατάσταση» (Βυζοβίτη, 2006).

μετανάστες που παρά τις αντιξοότητες επιμένουν καθώς γνωρίζουν ότι στην πατρίδα τους η οικονομική κατάσταση είναι εξίσου δυσμενής.

Από την άλλη πλευρά, παρά το γεγονός ότι οι επιθέσεις δεν έχουν άμεση επιρροή στην ίδια την ύπαρξη των καταστημάτων, προκύπτει ότι έχουν επιπτώσεις στις συμπεριφορικές συνήθειες των μεταναστών και στην καθημερινή τους ζωή. Η πλειοψηφία των συνεντεύξεων εμπεριείχαν τη λέξη «φοβάμαι», ή «είμαι ξένος», ενώ σημαντικό στοιχείο, αποτελεί η επισήμανση ότι οι περισσότεροι αποφεύγουν πλέον να κυκλοφορούν στο δημόσιο χώρο από το απόγευμα και μετά, προτιμώντας να παραμένουν στα σπίτια τους, και στην «ασφάλεια» - ή καλύτερα στην αφάνεια - του ιδιωτικού χώρου. Χαρακτηριστικά είναι τα λόγια της Ελίνας από τη Μολδαβία, ιδιοκτήτρια καφενείου: *«Μου το λένε οι ίδιοι. Μου τα λένε και οι Έλληνες. Παλιά λέει έβλεπες και κανένα πακιστανό έξω. Τώρα τίποτα'»*. Όσον αφορά την κατοίκηση του δημόσιου χώρου από τους μετανάστες, ή αλλιώς την τακτική τους εγκατάσταση σε αυτόν (Βυζοβίτη, 2006), επισημαίνεται η πάγια προτίμησή τους, να συγκεντρώνονται στον ελεύθερό τους χρόνο, περισσότερο έξω από μαγαζιά ομοεθνών τους –που συχνά λειτουργούν ως «στέκια»- παρά στον ανοιχτό χώρο της πλατείας.

Στις συμπεριφορικές αλλαγές των μεταναστών, έρχεται να προστεθεί, η αποφυγή έντονης δήλωσης της αλλοδαπής ιδιότητας στην εξωτερική όψη του καταστήματος, μέσω της μειωμένης σε κάποιες περιπτώσεις εμφάνισης της μητρικής γλώσσας των μεταναστών στην επιγραφή ή στις ανακοινώσεις. Παρατηρείται επίσης το φαινόμενο μίμησης της διακόσμησης των καταστημάτων των ντόπιων, είτε με σκοπό αποφυγής πιθανής επίθεσης, είτε με σκοπό προσέλκυσης και Ελλήνων πελατών.

Παρά τις παραπάνω μεταλλαγές, οι σχέσεις που έχουν δημιουργηθεί στη γειτονιά δεν είναι μονοσήμαντες. Άλλωστε οι επιθέσεις στην πλειοψηφία των περιπτώσεων έγιναν από άτομα-κατοίκους της ευρύτερης περιοχής. Μια κοντινή ματιά στις άμεσα διαπλεκόμενες κοινωνικές σχέσεις, καταγράφει τη δημιουργία ουσιαστικών δεσμών. Δεσμοί μεταξύ μεταναστών διαφόρων εθνικοτήτων αλλά και μεταξύ μεταναστών και ντόπιων, και λόγω του φαινομένου ντόπιων πελατών σε καταστήματα μεταναστών. Οι σχέσεις αυτές επιπλέον, έπαιξαν συχνά ρόλο στη συμπαράσταση στα θύματα των επιθέσεων, αλλά και στην επιλογή των τελευταίων σχετικά με τη παραμονή τους στο συγκεκριμένο τόπο.

4. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.

Στην παρούσα μελέτη, επιχειρήθηκε η διερεύνηση μεταλλαγών στα κριτήρια και τους τρόπους κατοίκησης των μεταναστών στην πόλη, λόγω των ακραίων και ρατσιστικών πρακτικών των τελευταίων χρόνων. Εντοπίστηκαν αλλαγές στην καθημερινότητα των μεταναστών που έχουν να κάνουν με την αποφυγή της κατοίκησης του δημόσιου χώρου μετά από κάποια ώρα κατά τη διάρκεια της ημέρας, καθώς και την αποφυγή έντονης εμφάνισης της εθνικότητάς τους στις όψεις των καταστημάτων. Από την άλλη πλευρά, δε διαφαίνονται τάσεις αλλαγής της στρατηγικής τους εγκατάστασης – αντίθετα, σε αυτό μοιάζει ο καταλύτης να είναι η κρίση. Τέλος, εντοπίστηκαν τάσεις δημιουργίας σχέσεων γειτονίας μεταξύ ντόπιων και μεταναστών, που συχνά λειτουργούν ως ανάχωμα στις επιθέσεις αλλά και ως θραύσματα ένταξης των μεταναστευτικών ομάδων στη γειτονιά. Το πρόσφατο του φαινομένου και οι γρήγοροι μετασχηματισμοί του, καθιστούν σαφές

ότι τα παραπάνω δε μπορούν να αποτελέσουν ασφαλή και γενικεύσιμα συμπεράσματα, παρά αρχικές και ενδεικτικές απαντήσεις στα ερωτήματα που τέθηκαν εξ αρχής.

5. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Βαΐου Ντ. (επιστ. υπ.), 2007. *Διαπλεκόμενες καθημερινότητες και χωροκοινωνικές μεταβολές στην πόλη. Ντόπιες και μετανάστριες στις γειτονίες της Αθήνας*, Αθήνα.
- Βυζοβίτη Σ., 2006. Πιάτσες, στέκια και μπαχτσέδες: Πολυ-πολιτισμική συγκατοίκηση στους δημόσιους χώρους της Θεσσαλονίκης, στο: Καραμανλή Θ., κ.α., *Αρχιτεκτονικοί και πολεοδομικοί μετασχηματισμοί στη Θεσσαλονίκη λόγω του φαινομένου της μετανάστευσης*, Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδας – Τμήμα Κεντρικής Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη.
- Δίκτυο Καταγραφής Περιστατικών Ρατσιστικής Βίας, 2013. «Ετήσια Έκθεση 2012 του Δικτύου Καταγραφής Περιστατικών Ρατσιστικής Βίας», Αθήνα, <http://www.unhcr.gr/lagainstracism/11940/>, τελ.επ. 26/09/13.
- Έμκε – Πουλοπούλου Ή., 2007. *Η μεταναστευτική πρόκληση*, Αθήνα
- Καβουλάκος, Κ.Ι., Κανδύλης, Γ., 2010. «Τοπική αντιμεταναστευτική δράση και αστική σύγκρουση στην Αθήνα», *Γεωγραφίες*, Αθήνα, 17/2010, σ. 105-109.
- Καλαντζοπούλου Μ., Κουτρολίκου Π., Πολυχρονιάδη Κ., 2011, «Ο κυρίαρχος λόγος για το κέντρο της Αθήνας», εισήγηση στην εκδήλωση της ερευνητικής ομάδας Encounter Athens, «Ποιά «κρίση» στο κέντρο της Αθήνας; Κριτικός λόγος και διεκδικήσεις για μία δίκαιη πόλη», ΕΜΠ, Αθήνα.
- Κανδύλης, Γ., 2013. Ο χώρος και ο χρόνος της απόρριψης των μεταναστών στο κέντρο της Αθήνας» στο Κανδύλης, Γ., Κουτατζόγλου, Ρ., Μαλούτας, Θ., Πέτρου Μ., Σουλιώτης Ν. (επιμ.), *Το Κέντρο της Αθήνας ως Νέο Πολιτικό Διακύβευμα*. ΕΚΚΕ, Αθήνα, σ. 257-279.
- Κούρτοβικ Ι., 2001. Μετανάστες: ανάμεσα στο δίκαιο και στη νομιμότητα. (Δελτίο εγκληματικότητας), στο: Μαρβάκης Αθ., Παρσάνογλου Δ., Παύλου Μ. (επιμ.), *Μετανάστες στην Ελλάδα*, Εταιρεία Πολιτικού Προβληματισμού Νίκος Πουλατζάς, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, σ. 163-198.
- Μαλούτας Θ., Εμμανουήλ Δ., Παντελίδου-Μαλούτα Μ., 2006. *Αθήνα. Κοινωνικές δομές, πρακτικές και αντιλήψεις: Νέες παράμετροι και τάσεις μεταβολής 1980-2000*, Αθήνα.
- Παπαδοπούλου Α., 2003. *Η Αττική Νίκαια*, Νίκαια.
- Παπακωνσταντής Μ., 2012. «Επιχείρηση «Ξένιος Ζευς» και παράνομοι μετανάστες», *Μετανάστευσης Επίκαιρα*, ΕΜΜΕΔΙΑ, Αθήνα, 4/2012.
- Παύλου Μ., 2001. Οι «λαθρέμποροι του φόβου»: ρατσιστικός λόγος και μετανάστες στον τύπο μιας υποψήφιας μητρόπολης», στο: Μαρβάκης Αθ., Παρσάνογλου Δ., Παύλου Μ. (επιμ.), *Μετανάστες στην Ελλάδα*, Εταιρεία Πολιτικού Προβληματισμού Νίκος Πουλατζάς, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, σ. 127-162.
- Χατζηπροκοπίου Π.Α., 2004. *Μετανάστευση και μεταβολές στον αστικό χώρο: από τα Βαλκάνια στη Θεσσαλονίκη*, Sussex.
- Human Rights Watch, 2012. «Μίσος στους δρόμους. Η ξενοφοβική βία στην Ελλάδα», <http://www.hrw.org>, τελ.επ. 13/08/2013.

ΔΙΠΟΛΑ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗΣ ΚΑΙ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑΣ, ΩΣ ΜΕΘΟΔΟΙ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗΣ ΠΡΑΚΤΙΚΗΣ ΣΕ ΠΕΡΙΟΔΟΥΣ ΚΡΙΣΗΣ

Μάνος Παραβολιάσης

Αρχιτέκτων Μηχανικός Π.Θ., e_n_zine@hotmail.com

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Σε περιόδους κρίσης η αρχιτεκτονική μετατρέπεται σε εργαλείο εκτόνωσης κοινωνικών και πολιτικών πιέσεων-προστριβών μέσα στον αστικό χώρο, αστικοί μετασχηματισμοί με διαφορετικά υπόβαθρα λαμβάνουν χώρα, είτε ως αποτέλεσμα μιας συστηματικά ασκούμενης πολιτικής πρακτικής, είτε απλά ως παράπλευρο φαινόμενο κοινωνικών μετακινήσεων, δράσεων αλλά και της διάδρασης μεταξύ κοινωνικών ομάδων. Η σύγχρονη Αθήνα δε θα μπορούσε να αποτελεί εξαίρεση, παρουσιάζει όμως ιδιαίτερο ενδιαφέρον, καθώς διαφοροποιείται ουσιαστικά από κάθε άλλο αστικό παράδειγμα.

Οι ερειπωμένες γειτονιές της σύγχρονης Αθήνας, με τα κλειστά καταστήματα, την εγκατάλειψη από παλαιούς κατοίκους και κρατικές υπηρεσίες, τη ρυπαρότητα και το υπόβαθρο αστικής καταστροφής, έρχονται σε αντιδιαστολή με τις μεγάλης κλίμακας επεμβάσεις στον αστικό ιστό, που το επίσημο κράτος σε σύμπραξη με την ιδιωτική πρωτοβουλία προωθεί. Παράλληλα με την παραχώρηση, σε μεγάλο βαθμό στην ιδιωτική πρωτοβουλία, των ζητημάτων επανασχεδιασμού της αστικής ζωής και διαχείρισης-εκμετάλλευσης του αστικού χώρου, γίνεται όλο και πιο ορατή η αντίστροφη όψη του ζητήματος. Ολόκληροι καταυλισμοί με παντελή απουσία σχεδιασμού εμφανίζονται και τροφοδοτούνται από τους παρίες της οικονομικής κρίσης, ενώ σημεία της πόλης αποκτούν χαρακτήρα άβατου, ένα είδος ημιπερατού γκέτο σε εγκαταλειμμένα τμήματα του αστικού ιστού, με εντυπωσιακή την απουσία αυστηρού αστικού αποκλεισμού από κάθε τέτοιο σημείο.

Η εγγενής χαοτική δομή του σύγχρονου Αθηναϊκού άστεος μεταβάλλεται σταδιακά αλλά σταθερά, ελάχιστα θυμίζουν την πόλη όπως ήταν πριν μερικές δεκαετίες και πιθανόν το ίδιο να διαπιστώνουμε εκ νέου σε μερικές δεκαετίες από τώρα. Ποιο μπορεί να είναι το μελλοντικό μοντέλο αστικής εξέλιξης της Αθήνας είναι ακόμη ασαφές, σίγουρα όμως παρουσιάζει ενδιαφέρον η καταγραφή του και η περεταίρω μελέτη και ανάλυση του.

Λέξεις κλειδιά: αστικοί μετασχηματισμοί, αστική καταστροφή, άβατο, αποκλεισμός, χαοτική δομή.

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ – ΜΕΓΑΛΟΥΠΟΛΕΙΣ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ

Η μελέτη των σύγχρονων πόλεων στα πλαίσια της σημερινής πολλαπλής Κρίσης, που πλήττει πλήθος κρατών και κοινωνιών ειδικά τα τελευταία πέντε χρόνια, αποτελεί ένα πεδίο για πρακτική διαπίστωση των κύριων θεμάτων που απασχολούν τον αστικό σχεδιασμό στις μέρες μας. Ο τρόπος με τον οποίο εξελίσσονται ραγδαία οι μεταβιομηχανικές πόλεις του 21^{ου} αιώνα, δεν είναι ένα ζήτημα που αφορά μόνο το λεγόμενο «Δυτικό Κόσμο», αλλά αποτελεί ένα φαινόμενο με διαστάσεις πλανητικές, προσαρμοσμένο πάντα στις τοπικές συνθήκες και ιδιαιτερότητες. Είτε αναφερόμαστε σε μεγαλουπόλεις της Δυτικής Ευρώπης (London, Paris, Berlin, Barcelona) και της Βόρειας Αμερικής (New York, Chicago, Los Angeles) είτε σε αναδύμενες μητροπόλεις της Εγγύς και Άπω Ανατολής (Shanghai, Hong Kong, Dubai, Abu Dhabi) είτε στα αχανή αστικά σύνολα της Αμερικής και Αφρικής (Mexico City, Rio de Janeiro, Lagos, Johannesburg), τα προβλήματα, οι προκλήσεις και η αντιμετώπιση τους είναι σε μεγάλο βαθμό κοινά.

Πέρα από τις εγγενείς προκλήσεις και απαιτήσεις που παρουσιάζουν όλες οι σύγχρονες μεγαλουπόλεις στη δομή τους, η ουσιαστική προβληματική για την εξέλιξη τους σε βάθος χρόνου, έχει να κάνει με το ζήτημα της διαχείρισης του αυξανόμενου ή μειούμενου πληθυσμού σε συγκεκριμένα αστικά γεωγραφικά πλαίσια, με τρόπο που να επιτρέπει την ομαλή και εύρυθμη λειτουργία των πόλεων. Ειδικά σε περιόδους Κρίσης όπως η σημερινή, η αρχιτεκτονική και ο αστικός σχεδιασμός μετατρέπονται σε ένα εργαλείο εκτόνωσης κοινωνικοπολιτικών πιέσεων, μια βαλβίδα ασφαλείας που καλείται με την πράξη της να απαλείψει τις προστριβές που λαμβάνουν χώρα στον αστικό χώρο, είτε μιλάμε για πόλεις σε παρακμή είτε σε ανάπτυξη.

Οι πόλεις μετασηματίζονται και αλλάζουν για πολλούς λόγους: οι μεταφορές σε πλανητικό επίπεδο μεγάλων οικονομικών μεγεθών είναι ικανές να δημιουργήσουν νέα αστικά σύνολα από το μηδέν (ακόμη και μέσα στην έρημο- Dubai), ενώ ταυτόχρονα η ολοένα και μεγαλύτερη περιβαλλοντική προσφυγιά, επιβαρύνει με πληθυσμούς εκατομμυρίων αστικά κέντρα χωρίς επαρκείς υποδομές για να ανταπεξέλθουν. Την ίδια στιγμή που μια σειρά από μεγαλουπόλεις της Ανατολής μετασηματίζονται πέρα από το παραδοσιακό αστικό παρελθόν τους σε πόλεις με ανανεωμένο αστικό υπόβαθρο (Shanghai, Beijing), οι μεγαλουπόλεις της Δύσης έχουν αντίστροφα να αντιμετωπίσουν την ολοκληρωτική αποβιομηχάνιση τους, σε συνδυασμό με τη διατήρηση ενός επαρκούς επιπέδου εσωτερικής συνοχής, αποφεύγοντας έτσι την αστική κατάρρευση (Detroit).

Αστικοί μετασηματισμοί με διαφορετικά υπόβαθρα λαμβάνουν χώρα συνεχώς, είτε ως αποτέλεσμα μιας συστηματικά ασκούμενης πολιτικής πρακτικής, είτε απλά ως παράπλευρο φαινόμενο κοινωνικών μετακινήσεων, δράσεων αλλά και της διάδρασης μεταξύ κοινωνικών ομάδων. Οι επιλογές κυβερνήσεων και αρμόδιων φορέων οδηγούν συχνά σε αναπλάσεις πρώην βιομηχανικών εκτάσεων με σκοπό την επανεισαγωγή τους στον αστικό ιστό και βίο, δίνοντας ένα ανανεωμένο χαρακτήρα σε αναπάντεχα σημεία των πόλεων (London Docklands, Olympic Venues), ενώ σε άλλες περιπτώσεις οι οικονομικές συνέπειες της Κρίσης οδηγούν σε ριζική αλλαγή και μετακίνηση των πληθυσμών που κατοικούν περιοχές των αστικών κέντρων. Η έλευση οικονομικών και περιβαλλοντικών μεταναστών αλλού ωθεί στη δημιουργία γκέτο (προάστια Παρισιού και Βερολίνου) και αλλού οδηγεί στη δημιουργία ζωντανών πολυπολιτισμικών κυττάρων

στα κέντρα των πόλεων, μέσω μιας σειράς επεμβάσεων και αστικών αναδιοργανώσεων (κέντρο Παρισιού και Βαρκελώνης).

Η σύγχρονη Αθήνα δε θα μπορούσε να αποτελεί εξαίρεση στον κανόνα των Δυτικών μεγαλουπόλεων, παρουσιάζει όμως ιδιαίτερο ενδιαφέρον, καθώς διαφοροποιείται ουσιαστικά από κάθε άλλο αστικό παράδειγμα, του Δυτικού τουλάχιστον κόσμου. Ψάχνοντας ακόμη και σήμερα, σχεδόν μια δεκαετία μετά τους Ολυμπιακούς Αγώνες του 2004, το χαρακτήρα της μητρόπολης που δυνητικά αποτελεί, η Αθήνα είναι το πλέον χαρακτηριστικό δείγμα μεγαλούπολης σε κρίση, με μια σειρά από προβλήματα να την πληγώνουν και να την οδηγούν σε παρακμή.

2. Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ – ΜΙΑ ΜΕΓΑΛΟΥΠΟΛΗ ΜΕΤΑΞΥ ΑΝΑΤΟΛΗΣ ΚΑΙ ΔΥΣΗΣ

Σχήμα 1. Δορυφορική άποψη της Αθήνας (πηγή: Wikimedia Commons)

Η πόλη της σύγχρονης Αθήνας, από τη γένεση της ήδη αποτέλεσε δημιούργημα ενός νεοσύστατου κράτους σε «Κρίση». Μια μικρή και μάλλον άνευ σημασίας κωμόπολη μετά την απελευθέρωση από τους Οθωμανούς, έφτασε μέσα σε λίγα χρόνια να αποτελεί την πρωτεύουσα του κράτους, διαθέτοντας έναν αξιόλογο σχεδιασμό τουλάχιστον για το κέντρο της. Σαν πόλη στη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα, βρέθηκε αρκετές φορές και η ίδια σε κρίση, άλλοτε υποδεχόμενη κύματα απελπισμένων εκπατρισμένων Ελλήνων (Μικρασιατική Καταστροφή) και άλλοτε στα πλαίσια μιας διαρκούς εσωτερικής μετανάστευσης, αυξάνοντας δραματικά τον πληθυσμό της και καταστρέφοντας το χαρακτήρα της και τις αστικές ιδιαιτερότητες που τη διέκριναν (Ανοικοδόμηση, περίοδος Επταετίας, προ-Ολυμπιακή περίοδος). Η Αθήνα του 2013 δε θυμίζει σε πολλά την πόλη του προηγούμενου αιώνα, όχι τόσο λόγω της γιγάντωσης της, αλλά κυρίως λόγω της παντελούς έλλειψης ενός ευδιάκριτου χαρακτήρα, που σε αστικό επίπεδο τουλάχιστον θα μπορούσε να την αναδείξει.

Παρατηρώντας την «Αθήνα της Κρίσης», όπως έχει καθιερωθεί στη συνείδηση των κατοίκων και των επισκεπτών της, είναι εύκολο να διαπιστώσει κανείς την έλλειψη στοιχειωδών δομών σχεδιασμού στη μορφή της. Η πόλη στις μέρες μας δεν είναι το αποτέλεσμα ενός οργανωμένου αστικού και αρχιτεκτονικού σχεδιασμού' πως θα μπορούσε άλλωστε να συμβεί αυτό, από τη στιγμή που ποτέ δεν υπήρξε μια συνέχεια στις δεκάδες επιμέρους προσπάθειες που έγιναν, ώστε να οργανώσουν ένα βιώσιμο αστικό σύνολο για τα σχεδόν τέσσερα εκατομμύρια κατοίκων της. Ακόμη όμως και στις περιπτώσεις που υπήρξαν προσπάθειες αστικής οργάνωσης, στην πλειοψηφία τους είτε στράφηκαν εναντίον προγενέστερων προσπαθειών, είτε επέλεξαν να μη συνδιαλαγούν με αυτές. Οι αστικοί μετασχηματισμοί που συνέβησαν στην πόλη σε όλη τη διάρκεια του προηγούμενου αιώνα, σταδιακά αλλά σταθερά οδήγησαν στη σημερινή εικόνα αστικής καταστροφής: πυκνοδομημένες συνοικίες, έλλειψη χώρων πρασίνου, ανεπαρκής οδική υποδομή, ανεπαρκές δίκτυο μέσων μαζικής μεταφοράς, μόλυνση.

Αποκορύφωμα όλων αυτών των αρνητικών προδιαθέσεων του Αθηναϊκού αστικού περιβάλλοντος, είναι η εικόνα που προβάλλει το κέντρο της πόλης στα χρόνια της πρόσφατης οικονομικής και πολιτικής κρίσης. Έχοντας υποστεί ήδη από το 2008 (εξέγερση Δεκέμβρη) μια σειρά φθορών και βανδαλισμών, σταθερά μετά το 2010 το κέντρο της Αθήνας είναι ένα διαρκές πεδίο αντιπαραθέσεων, διαδηλώσεων και προστριβών μεταξύ πολιτών και κρατικού μηχανισμού καταστολής, αλλά και μεταξύ διαφορετικών κοινωνικών ομάδων. Ολόκληρες γειτονιές της σύγχρονης Αθήνας, αλλά και το μεγαλύτερο τμήμα του ιστορικού κέντρου έχουν εδώ και καιρό εγκαταλειφθεί από τους παλιούς κατοίκους τους, με πολυπληθείς ομάδες μεταναστών να παίρνουν τη θέση τους. Περιοχές με κλειστά καταστήματα, κακοδιατηρημένα κτίρια, αστική εγκατάλειψη, απουσία κρατικών υπηρεσιών, ρυπαρότητα και υπόβαθρο αστικής καταστροφής, τείνουν να αποκτήσουν ένα χαρακτήρα άβατου, μεταβάλλονται σε πυρήνες αποκλεισμού.

Είτε αναφερόμαστε σε σημεία του κέντρου της πόλης, είτε σε τμήματα της περιφέρειας της, η δημιουργία ιδιότυπων γκέτο είναι γεγονός για την πόλη της Αθήνας. Η μορφή μπορεί να τροποποιείται ανά περίπτωση (φτωχογειτονιές των προαστίων, κοινότητες μεταναστών του κέντρου, κατεστραμμένες ζώνες προγενέστερης οικονομικής σημασίας), η απουσία σχεδίου και σχεδιασμού όμως είναι ο κοινός παρονομαστής. Μπορεί ο χαρακτήρας του άβατου να μην αντικατοπτρίζεται ούτε να μορφοποιείται με ένα σαφή αστικό αποκλεισμό ή διαχωρισμό, πρακτικά όμως είναι ήδη δύσκολο, αν όχι

ανέφικτο να αρθεί η αίσθηση αστικού αποκλεισμού και απομόνωσης σε τμήματα της πόλης. Οι περιοχές που κατοικούνται και τροφοδοτούνται από τους παρίες της ελληνικής οικονομικής κρίσης (μετανάστες, άστεγοι, άνεργοι) δεν αποτελούν αντικείμενο του επίσημου αστικού σχεδιασμού σε επίπεδο πολιτικής στόχευσης.

Σχήμα 2. Athens Spread, Γιώργης Γερόλυμπος, 2012.

Η αντίστροφη όψη του ζητήματος καθίσταται ορατή αν παρατηρήσουμε που εστιάζεται, σε πολιτικό επίπεδο, η βούληση για δημιουργία πυρήνων αστικής αναδημιουργίας. Εγκαταλείποντας τις περιοχές περιορισμένου ενδιαφέροντος στην τύχη τους, προωθούνται μεγάλης κλίμακας επεμβάσεις στον αστικό ιστό, σε τόπους που φιλοδοξούν να γίνουν η βιτρίνα της νέας Αθηναϊκής πραγματικότητας. Το επίσημο κράτος σε σύμπραξη με την ιδιωτική πρωτοβουλία προωθεί τις αναπλάσεις αναξιοποίητων μέχρι στιγμής περιοχών, αλλά και τμημάτων της πόλης που έχουν εσχάτως απαξιωθεί σε ένα μεγάλο βαθμό (πρώην αεροδρόμιο Ελληνικού, Φαληρικό Δέλτα, άξονας Πανεπιστημίου). Παράλληλα με την παραχώρηση στην ιδιωτική πρωτοβουλία, των βασικών ζητημάτων επανασχεδιασμού της αστικής ζωής και διαχείρισης-εκμετάλλευσης του αστικού χώρου, η ασκούμενη πολιτική αστικού σχεδιασμού δε λαμβάνει υπ' όψιν τα υπαρκτά προβλήματα της πόλης, θεσμοθετώντας ουσιαστικά τον ακόμη εντονότερο αποκλεισμό περιοχών και κοινωνικών ομάδων και την επικράτηση μιας αρχιτεκτονικής, ξένης προς το σώμα της πόλης. Οι περιοχές υπό ανάπλαση και ανασχεδιασμό, δύσκολα θα αποτελέσουν τόπο προορισμού μη προνομιούχων ομάδων και αποκλεισμένων κοινοτήτων. Αντίθετα, καθώς ο κύριος γνώμονας των επεμβάσεων είναι η οικονομική επιτυχία και όχι η επίτευξη μιας νέας αστικής ταυτότητας για ολόκληρη την πόλη, γίνεται σαφές πως ο αστικός και αρχιτεκτονικός κατακερματισμός της Αθήνας πρόκειται να ενταθεί. Η ύπαρξη ημικατεστραμένων τμημάτων της πόλης, νησίδων δυστοπίας σε μια προσδοκώμενη γενική αστική ευμάρεια, αποτελεί ένα είδος προαπαιτούμενου, με στόχο τη δικαιολόγηση και επιβολή του δίπολου καταστροφής και δημιουργίας, εντός του αστικού σώματος.

Σχήμα 3. Διαγωνισμός Rethink Athens.

Σχήμα 4. Ανάπλαση Φαληρικού Δέλτα.

Η καταστροφή του αστικού ιστού της πόλης, η υποβάθμιση τμημάτων της, σε συνδυασμό με την απροθυμία και αδυναμία αντιμετώπισης των προβλημάτων, δίνουν το επιθυμητό άλλοθι για την επικράτηση αυτού του μοντέλου αστικού μετασχηματισμού. Αφού το επίσημο κράτος δεν επιθυμεί και ίσως δεν είναι καν σε θέση να επιβάλει ένα αρχιτεκτονικό και αστικό όραμα για την Αθήνα του 21^{ου} αιώνα, ουσιαστικά παραιτείται των αρμοδιοτήτων του και αρκείται στο ρόλο του κριτή των ιδιωτικών προσπαθειών αστικής και αρχιτεκτονικής αναγέννησης. Ένα επίσης παράδοξο σε αυτή τη σταδιακή αστική μετατροπή της σύγχρονης Αθήνας, είναι η συνύπαρξη όλων αυτών των αστικών νησίδων σε πολύ κοντινές αποστάσεις μεταξύ τους. Συνεπικουρούμενη από την απουσία επίσημου σχεδιασμού και πέρα από την άμεση γειτνίαση εντελώς διαφορετικών μεταξύ τους περιοχών, αξιοπρόσεκτο είναι το γεγονός πως δε διαφαίνεται καμία ανάγκη αυστηρής περιχαράκωσης των υπό μετασχηματισμό αστικών τμημάτων. Αντίθετα με τον τρόπο που αποδομήθηκαν οι αμερικανικές και ευρωπαϊκές μεγαλουπόλεις κατά τις δεκαετίες του '80 και '90, με τη δημιουργία σαφών ζωνών στα όρια τους, τον κατακερματισμό και συχνά την αποδόμηση της πόλης, τη δημιουργία γκέτο μακριά από τα αστικά κέντρα και τον περιορισμό τους σε περιοχές προαστίων, στην Αθήνα παρατηρούμε τη χωρίς όρια διάχυση στο αστικό περιβάλλον: δίπλα σε περιοχές του κέντρου, ζώνες οικονομικής, τουριστικής και αρχαιολογικής βαρύτητας υπάρχουν οι πλέον υποβαθμισμένες και ρυπαρές αστικές περιοχές. Η χαοτική δομή της σύγχρονης πόλης είναι παντού ορατή, είναι δομικό στοιχείο της, γιατί και είναι τόσο εντυπωσιακή η απουσία αυστηρού αστικού αποκλεισμού σε πολλές τέτοιες περιπτώσεις, ακόμη και στη σημερινή εποχή της κρίσης.

3. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η εγγενής χαοτική δομή του Αθηναϊκού άστεος μεταβάλλεται σταδιακά αλλά σταθερά, ελάχιστα θυμίζουν την πόλη όπως ήταν πριν μερικές δεκαετίες. Με δεδομένη την ένταση και τη διάρκεια αυτών των μετασχηματισμών είναι πιθανόν στην ίδια διαπίστωση να καταλήγουμε εκ νέου σε μερικές δεκαετίες από τώρα. Το αποτέλεσμα του μετασχηματισμού χαοτικών αστικών δομών, δύσκολα μπορεί να προβλεφθεί με επιτυχία, καθώς εξαρτάται και από παράγοντες που δεν ορίζονται μονοσήμαντα μέσω του οργανωμένου σχεδιασμού, πόσο δε μάλλον σε μια μεγαλούπολη με τα χαρακτηριστικά της Αθήνας. Αν και ο μετασχηματισμός αυτός απέχει ακόμη αρκετά από την παγίωση του, ο προβληματισμός για την εξέλιξη της Αθήνας οφείλει να λαμβάνει υπ' όψιν κάθε φορά μια σειρά από κοινωνικοπολιτικούς παράγοντες, πέρα από δεδομένα αστικής σχεδίασης και επίσημης αρχιτεκτονικής. Ποιο μπορεί να είναι το μελλοντικό μοντέλο αστικής εξέλιξης της Αθήνας είναι ακόμη ασαφές, σίγουρα όμως παρουσιάζει ενδιαφέρον η καταγραφή και περεταίρω μελέτη και ανάλυση του, καθώς αποτελεί ένα είδος ιστορικά διατηρούμενο παράδοξο, ότι κι αν έχει αντιμετωπίσει η πόλη τα τελευταία χρόνια, δεν έπαψε ποτέ να χάνει τη βιωσιμότητά της, ποτέ δεν εγκαταλείφθηκε ολοκληρωτικά από τους κατοίκους της, ούτε κατέρρευσε υπό το ίδιο της το βάρος. Σε πείσμα των πιθανοτήτων, η Αθήνα του 21^{ου} αιώνα περισσότερο προκαλεί το ενδιαφέρον, παρά την αποστροφή μας.

4. ΓΕΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Καζέρος Ν., Λέφας Π. (επιμ.) 2003. *Χωρίς Όρια, Οι αχανείς εκτάσεις των αθηναϊκών προαστίων*, Εκδ. Futura.

Κουμπής Τ., Scoffier R. (επιμ.) 2007. *Εκλάμψεις της Πόλης*, Εκδ. Futura.

Lang J., 2005. *Urban Design, a Typology of Procedures and Products*, Architectural Press, Elsevier.

Shane D.G., 2005. *Recombinant Urbanism, Conceptual Modelling in Architecture, Urban Design and City Theory*, Wiley- Academy.

ΕΞΟΡΥΞΗ, ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ ΣΤΗ Β.Α.ΧΑΛΚΙΔΙΚΗ – ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΚΑΙ ΜΟΡΦΕΣ ΔΡΑΣΗΣ ΤΟΥ ΤΟΠΙΚΟΥ ΚΙΝΗΜΑΤΟΣ.

Κώστας Πετράκος¹, Σοφία Αυγερινού-Κολωνιά², Ρένα Κλαμπατσέα³

¹Πολιτικός Μηχανικός, Υποψήφιος Διδάκτωρ Αρχιτεκτονικής Ε.Μ.Π.,
kostaspetrakos31@gmail.com,

²Καθηγήτρια Ε.Μ.Π., skolonia@arch.ntua.gr,

³Λέκτορας Ε.Μ.Π., rklabatsea@arch.ntua.gr

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Αντικείμενο της παρούσας εργασίας αποτελεί η μεταλλαγή του χώρου και των κοινωνικών σχέσεων, από την επικείμενη λειτουργία εξορυκτικών δραστηριοτήτων στην εδαφική ενότητα της Βορειοανατολικής (Β.Α.) Χαλκιδικής. Η χωροθέτηση μεταλλείων χαλκού και χρυσού στο έδαφος της Χαλκιδικής κατέστη δυνατή μέσω της εκχώρησης άνευ όρων, μεγάλων τμημάτων δημόσιας δασικής γης σε αμφιλεγόμενες επενδυτικές πρωτοβουλίες.

Οι μεταλλαγές στην παραγωγή του χώρου εξετάζονται μέσα από τις κοινωνικές σχέσεις των κατοίκων που υφίστανται τη μετάλλαξη του αναπτυξιακού προτύπου της περιοχής τους και μέσα από τη σχέση κράτους και αγοράς· ένα σύνθετο πεδίο μελέτης των σχέσεων που δημιουργούνται και που οδηγούν το χωροταξικό σχεδιασμό σε σημαντικούς μετασχηματισμούς.

Πιο συγκεκριμένα, αναλύονται οι περιβαλλοντικές προεκτάσεις στις σημερινές συνθήκες κρίσης του καπιταλιστικού συστήματος και διερευνάται η συμβατότητα των μεταλλευτικών δραστηριοτήτων με το τουριστικό προϊόν και την πρωτογενή παραγωγή. Με την επιτόπια έρευνα, βρίσκονται στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος οι νέες κοινωνικές σχέσεις και μορφές δράσης που αναδύονται στο εσωτερικό των τοπικών κινημάτων στην Χαλκιδική. Ο κύριος στόχος της εργασίας είναι να διερευνήσει το μοντέλο οργάνωσης του γεωγραφικού χώρου, όπου τα νέα κινήματα αντίστασης και αλληλεγγύης εδαφικοποιούνται ως συλλογικές εμπειρίες σε αυτόν, μέσω των δεσμών και των σχέσεων που αναπτύσσουν.

Λέξεις κλειδιά: *Β.Α.Χαλκιδική, εξορυκτικές δραστηριότητες, ανάπτυξη, τοπική κοινωνία.*

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ - ΝΟΗΜΑΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΑ ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ

Η εμπειρική εργασία διεξάγεται στο έδαφος της Βορειοανατολικής (Β.Α.) Χαλκιδικής, περιοχή η οποία χαρακτηρίζεται από μια μακραίωνη ιστορία μεταλλευτικών δραστηριοτήτων, που συναντάται σε διάφορες χρονικές περιόδους και με διαφορετικές πολιτικές συνθήκες. Αυτή η εργασία, ιδωμένη μέσα από τις πολιτικές και κοινωνικές συνθήκες της σημερινής οικονομικής κρίσης, που χαρακτηρίζονται από την νεοφιλελεύθερη «απελευθέρωση» στον τομέα της εξόρυξης με ξένες επενδύσεις, οι οποίες

οδηγούν στην επέκταση των εξορυκτικών δραστηριοτήτων σε πολύ μεγαλύτερη κλίμακα από οποιαδήποτε προϋπάρχουσα εκμετάλλευση, προσδοκά να διερευνήσει τις κοινωνικές εντάσεις και τις συγκρούσεις που επιφέρει αυτή, στη γεωγραφία της περιοχής. Η εργασία πλαισιώνεται από ζητήματα που ανακύπτουν σχετικά με την προστασία του περιβάλλοντος και τη διαχείριση των υδάτινων πόρων.

Τοπικοποιημένες μελέτες περιπτώσεων (ESRC, 2010-12) πραγματοποιούνται στην ευρύτερη περιοχή του Δήμου Αριστοτέλη στη Β.Α.Χαλκιδική, που περιλαμβάνει το σύνολο των περιοχών δυνητικής εξόρυξης. Η περιοχή μελέτης δέχεται τη φθορά των συγκριτικών πλεονεκτημάτων της λόγω της ήδη υλοποιημένης -αλλά και μελλοντικής- αποψίλωσης δασικών εκτάσεων. Η μακρόχρονη μεταλλουργία έχει προκαλέσει υποβάθμιση των υδάτινων πόρων, ενώ μια σειρά νέων μεταλλείων, επιδιώκουν να εξασφαλίσουν νέες παροχές νερού. Όλα αυτά τα διαφορετικά στάδια της ανάπτυξης των ορυχείων και των περιβαλλοντικών συνεπειών τους, έχουν οδηγήσει σε ανησυχίες σχετικά με τις επιπτώσεις στους υδατικούς πόρους και εντάσεις μεταξύ των τοπικών κοινοτήτων, εντάσεις που έχουν ως κοινό παρανομαστή τις επιδιώξεις της καθεμιάς κοινωνικής ομάδας για το πώς οραματίζεται την ανάπτυξη της περιοχής.

Στο τοπικό επίπεδο, η έρευνα διεξάγεται με τη χρήση ποιοτικών μεθόδων όπως συνεντεύξεις πληροφορητών (πολίτες της περιοχής), επικέντρωση σε κοινωνικές ομάδες αιχμής και συμμετοχική παρατήρηση, σχετικά με τα τεκταινόμενα στην περιοχή.

Επιπλέον, με βάση αυτήν την εμπειρική και βιβλιογραφική μελέτη, η εργασία επιδιώκει να ικανοποιήσει τους ακόλουθους στόχους:

- καλύτερη κατανόηση της σχέσης μεταξύ των κοινωνικών σχέσεων εξουσίας και της ανάπτυξης των παραγωγικών δραστηριοτήτων στην υπό μελέτη περιοχή.
- συμβολή στον ακαδημαϊκό και πολιτικό διάλογο, σχετικά με την ανάπτυξη της εξορυκτικής βιομηχανίας και της μονοκαλλιέργειας που επιφέρει σε βάρος των υπολοίπων στρατηγικών πλεονεκτημάτων που διαθέτει μία περιοχή.

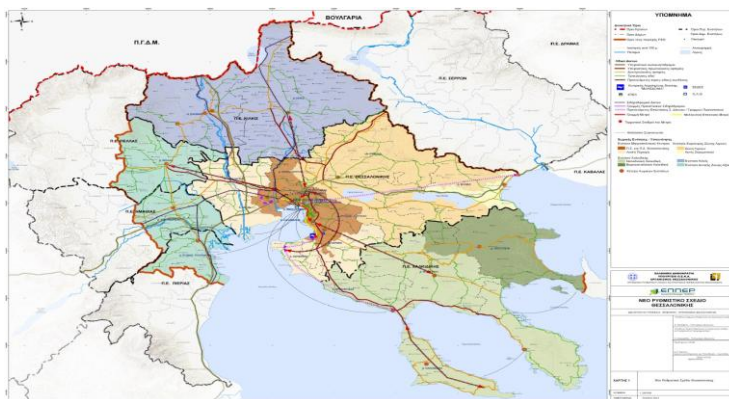
2. Ο ΧΩΡΟΤΑΞΙΚΟΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΩΣ ΤΟ ΒΑΣΙΚΟ ΕΡΓΑΛΕΙΟ ΥΠΕΡΑΣΠΙΣΗΣ ΤΗΣ ΙΔΙΩΤΙΚΗΣ ΕΠΕΝΔΥΣΗΣ.

Δεδομένου ότι η νεοφιλελεύθερη αναδιάρθρωση στην περίπτωση της εξορυκτικής βιομηχανίας έχει σημαντικές επιπτώσεις στις γεωγραφίες της εξόρυξης, η ανάλυση θα βασιστεί στη «νεοφιλελευθεροποίηση» της φύσης και ως εκ τούτου στις επιλογές αναπτυξιακών διαδικασιών που εδαφικοποιούνται σε αυτή.

Από την επικράτηση του νεο-φιλελεύθερου μοντέλου της οικονομίας των αγορών της δεκαετίας του 1990 μέχρι σήμερα, όλες οι κυβερνήσεις σε παγκόσμιο επίπεδο έχουν προωθήσει τις άμεσες, και χωρίς περιορισμούς, επενδύσεις - fast-track. Τα κίνητρα που προσφέρονται στις πολυεθνικές εταιρείες από τις τοπικές κυβερνήσεις, συμπεριλαμβάνουν φορολογικές απαλλαγές, διευκολύνσεις μέσω 'φιλικών' περιβαλλοντικών νόμων, υποσχέσεις για κοινωνική σταθερότητα και προνόμια για επανεπένδυση και επαναπατρισμό των κερδών, κατά βούληση τους.

Με το Νέο Ρυθμιστικό Σχέδιο Θεσσαλονίκης (νΡΣΘ) ορίζονται οι κατευθύνσεις της χωρικής ανάπτυξης και οργάνωσης σε μία ευρεία κλίμακα, πολύ μεγαλύτερη από την έκταση του Πολεοδομικού Συγκροτήματος Θεσσαλονίκης. Ειδικότερα, για την υποενοότητα της Β.Α.Χαλκιδικής αναφέρεται ότι χωροθετούνται «*πάρκα μεταλλευτικών*

δραστηριοτήτων για την αξιοποίηση των μεταλλευτικών πόρων σε αρμονία με την προστασία του περιβάλλοντος»¹. Ενώ γίνεται ταυτόχρονη αναφορά στην «προώθηση εναλλακτικών μορφών τουρισμού», η επιδίωξη για τη χωρική οργάνωση της περιοχής καταδεικνύεται από την έλλειψη προτάσεων στην κατεύθυνση της ισότιμης ανάπτυξης των υπόλοιπων παραγωγικών τομέων.

Σχήμα 1. Νέο Ρυθμιστικό Σχέδιο Θεσσαλονίκης² (πηγή: <http://www.orth.gr/>)

Η δημόσια έκταση που έχει παραχωρηθεί από το κράτος για μεταλλευτική αξιοποίηση και η οποία αποτελεί πλέον μεταλλευτική ιδιοκτησία της εταιρείας είναι 317.000 στρέμματα του όρους Κάκαβος καθώς και τα δικαιώματα επέκτασης των εξορυκτικών δραστηριοτήτων με το άνοιγμα και άλλων μεταλλείων, όπως και τα δύο προϋπάρχοντα μεταλλεία στο Στρατώνι και τη Στρατωνίκη (κοίτασμα Μαύρων Πετρών). Από τη συγκριτική θεώρηση της Μελέτης Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων της Ελληνικός Χρυσός Α.Ε. (μετοχικό κεφάλαιο: 95% Eldorado Gold, 5% Ελλάκτωρ) με το νΡΣΘ, προκύπτει ότι το ελληνικό κράτος προβαίνει σε έναν επιλεκτικό σχεδιασμό που προωθεί τα μεταλλευτικά συμφέροντα της εταιρείας. Το τεραστίων διαστάσεων όρυγμα εξόρυξης στην περιοχή των Σκουριών, σε συνδυασμό με το εργοστάσιο εμπλουτισμού στην Ολυμπιάδα και τις λιμενικές εγκαταστάσεις στο Στρατώνι, δημιουργούν μία ένταση μεταλλευτικών δραστηριοτήτων που ξεπερνά τη φέρουσα ικανότητα της περιοχής και δρα ανταγωνιστικά με το τουριστικό προϊόν και την αγροτοκτηνοτροφική δραστηριότητα.

Ειδικότερα, η χωροθέτηση μεγάλης κλίμακας εξορύξεων έρχεται σε αντίθεση με την μεταλλευτική ιστορία της περιοχής μελέτης. Η μεταλλουργία ήταν πάντα μικρής κλίμακας και η εκμετάλλευση γινόταν υπόγεια, και παρότι η περιοχή είχε βρει κάποια ισορροπία μεταξύ αυτής και της ανάπτυξης των υπόλοιπων παραγωγικών δραστηριοτήτων, η ρύπανση στην περιοχή είναι εμφανής τόσο στους υδάτινους πόρους όσο και στο φυσικό περιβάλλον της περιοχής. Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι τα μολυσμένα νερά των πηγών της περιοχής του Νεοχωρίου³ με συγκεντρώσεις σε αρσενικό πολύ πάνω από τις επιτρεπόμενες και οι εκροές υγρών αποβλήτων στην περιοχή της Ολυμπιάδας,

¹ Νέο Ρυθμιστικό Σχέδιο Θεσσαλονίκης, σελ. 7.

² υπό θεσμοθέτηση, αναμένεται να τεθεί προς ψήφιση στη Βουλή.

³ τελευταία περίπτωση το νερό του Νεοχωρίου, όπου μετρήθηκε αυξημένη συγκέντρωση αρσενικού, λόγω των ερευνητικών γεωτρήσεων της Ελληνικός Χρυσός στην περιοχή της Πιάβιτσας, μία από τους επόμενους μεταλλευτικούς στόχους του ενιαίου μεταλλευτικού πεδίου με βάση το Επενδυτικό Σχέδιο της «Ελληνικός Χρυσός». Επιπλέον, επισημαίνεται η τεράστια απώλεια νερού λόγω των αναγκών των ερευνητικών γεωτρήσεων της εταιρείας.

παρελθοντικών εξορυκτικών επενδύσεων. Δύο βασικοί λόγοι για τους οποίους η σχέση μεταξύ της μεταλλουργικής βιομηχανίας και των τοπικών πληθυσμών αποδεικνύεται τόσο προβληματική είναι ότι τα αντίπαλα μέρη αντιλαμβάνονται με διαφορετικές αξίες και νόημα τους υδάτινους πόρους και την αναπτυξιακή προοπτική της περιοχής.

Οι προϋποθέσεις για να χαρακτηριστεί μια παραγωγική δραστηριότητα σαν αειφόρος είναι οι πόροι που καταναλώνει να μπορούν να ανανεώνονται και το φυσικό περιβάλλον να μη ρυπαίνεται. Όμως, η διαπίστωση της πλειοψηφίας των επιστημονικών μελετών⁶, είναι ότι μετά το πέρας των εξορυκτικών δραστηριοτήτων η μεταλλευτική δραστηριότητα μόνο αειφόρος δεν θα μπορεί να χαρακτηριστεί, αφού θα έχει καταναλώσει πόρους που δεν ανανεώνονται, πόροι που είναι απαραίτητοι για την ποιότητα ζωής των κατοίκων και την ύπαρξη άλλων παραγωγικών δραστηριοτήτων. Επιπλέον, ο ισχυρισμός της εταιρείας σχετικά με την εξασφάλιση θέσεων εργασίας στα μεταλλεία, έρχεται σε αντίθεση με τις υπάρχουσες θέσεις στους τομείς της αλιείας, του τουρισμού, της μελισσοκομίας, της γεωργίας και της κτηνοτροφίας, θέσεις οι οποίες θα απειληθούν άμεσα από την λειτουργία των μεταλλείων. Ως επιστέγασμα, στερεί τη δυνατότητα χρήσης αυτών των πόρων από μελλοντικές γενιές χωρίς καν να εξασφαλίζει την κάλυψη των αναγκών του παρόντος.

Όπως δηλώνουν οι αντιδρώντες κάτοικοι, για 16 χρόνια αγωνίζονται κατά της ανάπτυξης των μεταλλείων. Αναφέρουν, ότι στους οικισμούς απασχολείται πολύς κόσμος στον τουρισμό, την αγροτική παραγωγή και την αλιεία, δουλειές οι οποίες θα χαθούν εξαιτίας των περιβαλλοντικών και κοινωνικών επιπτώσεων που η βαριά βιομηχανία της μεταλλουργίας επιφέρει. Προσθέτουν ότι θα καταστραφούν ολόκληροι παραγωγικοί τομείς, οι οποίοι είναι ήδη επιρρεπείς λόγω των αναπτυξιακών επιλογών της δημοτικής αρχής και των διαδοχικών ελληνικών κυβερνήσεων που έχουν θέσει ουσιαστικά την περιοχή όμηρη της μεταλλουργίας. Η απο-ανάπτυξη (Taibo, 2012) από τις μεταλλουργικές δραστηριότητες προβάλλεται ως η μόνη εφικτή λύση στο περιβαλλοντικό και εργασιακό αδιέξοδο στο οποίο βυθίζει την περιοχή η μονοθεματική ανάπτυξη της εξορυκτικής βιομηχανίας. Μία αναπτυξιακή διαδικασία που συμπαρασύρει τους υπόλοιπους παραγωγικούς τομείς της τοπικής οικονομίας και που στερεί από τους πολίτες ουσιαστικό, ενεργό και δημοκρατικό συμμετοχικό σχεδιασμό και ως εκ τούτου τη δυνατότητα να διαμορφώσουν οι ίδιοι τις ανάγκες τους.

Η Ελληνικός Χρυσός Α.Ε. δρα στην περιοχή ως ένα «μικρό κράτος» πελατειακών σχέσεων, ωφελούμενη από τα προνόμια που της έχουν παραχωρήσει οι διαδοχικές ελληνικές κυβερνήσεις. Τόσο σε επίπεδο εργασιακών όσο και κοινωνικών σχέσεων έχει δημιουργήσει σχέσεις εξάρτησης όπου πέρα από τις δρομολογούμενες προσλήψεις που δεν θα ξεπερνούν τις εννιακόσιες (900) τον 9^ο χρόνο -όταν η εξορυκτική επένδυση θα βρίσκεται σε πλήρη λειτουργία- προβαίνει επιπλέον σε προσλήψεις που σκοπεύουν σε ένα αποτελεσματικότερο κοινωνικό έλεγχο του πληθυσμού, «προσφέρει» δουλειές προσωρινές, προωθούμενες από το ΕΣΠΑ και υλοποιημένες μέσω αυτού, με αποτέλεσμα η εταιρεία να πριμοδοτείται για προσλήψεις που δεν πληρώνει μισθούς. Στο όνομα της αξιοποίησης των ευρωπαϊκών πόρων δηλαδή, μπορεί να δημιουργεί μηνιαίους απασχολήσιμους εργάτες με εργασιακές συνθήκες ανασφάλειας και πολλές φορές με

⁶ Ενδεικτικά αναφέρονται το πόρισμα της Γεωπονικής Σχολής του Α.Π.Θ., οι μελέτες του Συμβουλίου Περιβάλλοντος του Α.Π.Θ. και του Τ.Ε.Ε.-Τμήματος Κεντρικής Μακεδονίας.

ανύπαρκτο εργασιακό αντικείμενο⁷. Στερώντας και από αυτούς τη δυνατότητα κριτικής πάνω στη φύση της εργασίας τους⁸, στο κατά πόσο αξίζει η μονοθεματική εκμετάλλευση της περιοχής με την εξόρυξη του χρυσού⁹, απειλώντας ή καταστρέφοντας παραγωγικούς τομείς που η συνύπαρξή τους με τη βαριά βιομηχανία της μεταλλουργίας είναι αδύνατη.

4. ΟΙ ΑΝΤΙΔΡΑΣΕΙΣ ΚΑΙ ΟΙ ΔΙΕΚΔΙΚΗΣΕΙΣ ΤΟΥ ΚΙΝΗΜΑΤΟΣ – ΤΑ ΠΟΛΛΑΠΛΑ ΕΠΙΠΕΔΑ ΔΙΕΚΔΙΚΗΣΗΣ ΤΟΥ.

Η μεταλλευτική εταιρεία, εκμεταλλεζόμενη την οικονομική κρίση, απασχολεί εργαζομένους από πέντε χωριά (ακόμη και αν δεν έχουν καμία δουλειά να κάνουν), που βρίσκονται γύρω από το Στρατώνι, προκειμένου να δημιουργήσει ένα μπλόκ εργαζομένων εξαρτημένο από αυτή που θα υποστηρίζει το έργο. Τα δέκα άλλα χωριά, που είναι χωροθετημένα γύρω από την Ιερισσό, αποτελούν τον πυρήνα της αντίστασης και, ως εκ τούτου είναι αποκλεισμένα από τα οικονομικά οφέλη που προσφέρει η εταιρεία (Hardy, 2013). Σε αυτό το πολιτικό-οικονομικό περιβάλλον και με την τακτική του «διαίρει και βασίλευε» να εφαρμόζεται από την κρατική εξουσία με ανησυχητικά αποτελέσματα στα χωριά της Β.Α.Χαλκιδικής, οι κάτοικοι έχουν διχαστεί σε υπέρμαχους της εξόρυξης χρυσού και σε καθολικούς αρνητές της.

Το τοπικό κίνημα που αντιδρά, δίνει ιδιαίτερη σημασία σε επιστημονικές γνωμοδοτήσεις και συνδιαμορφώνει τους λόγους για τους οποίους αντιτίθεται σε αυτή την επένδυση με την πλειοψηφία της ακαδημαϊκής κοινότητας. Η γνώση που η τοπική κοινωνία έχει κατακτήσει βασίζεται κυρίως στη σημασία που δίνει σε επιστημονικές μελέτες ώστε να καταλήξει αν αυτή τελικά η επένδυση μπορεί να έχει θετικό πρόσημο στην ανάπτυξη της περιοχής.

Τα άλυτα προβλήματα που προβάλλονται από το τοπικό κίνημα συνοψίζονται κυρίως στην πρόσβαση σε υδάτινους πόρους, στην επάρκειά τους, δεδομένου ότι η εξόρυξη καταναλώνει και μολύνει μεγάλες ποσότητες υπόγειων υδάτων, αλλά και κοινωνικά ζητήματα που αφορούν τη χειραφέτηση του τοπικού πληθυσμού (Zibechi, 2010). Δηλαδή, ζητήματα δημοκρατικής συνοχής, απαραίτητα για τον αλληλοσεβασμό και την αλληλεγγύη μεταξύ των χωριών, που υποσκιάπτονται από τη διάρρηξη του κοινωνικού ιστού στον οποίο έχει επιδοθεί η εταιρεία και οι κρατικοί φορείς.

Επιπλέον, διερευνάται η χρησιμότητα της εξόρυξης χρυσού για τις ιδιωτικές πολυεθνικές εταιρείες σε αντιδιαστολή με τις κοινωνικές ανάγκες των ανθρώπινων κοινωνιών. Με βάση τα διαθέσιμα στοιχεία¹⁰ τα τελευταία χρόνια εξάγονται κατά μέσο

⁷ <http://www.voucher.gov.gr/project/view/id/4> : το πλήρες κείμενο, από το οποίο απορρέουν τα επιχειρήματα που αναπτύσσονται.

⁸ δεν υπονοείται ότι η δουλειά του μεταλλωρύχου είναι επιζήμια για την κοινωνία αλλά ότι πρέπει να επανανοηματοδοτηθούν οι ανάγκες, ώστε να περιοριστούν οι εξορύξεις μετάλλων που η χρησιμότητα τους αμφισβητείται και για την εκμετάλλευσή τους δαπανάται ενέργεια πολλαπλάσια από τα οφέλη που αποκομίζει μία κοινωνία, η οποία δεχόμενη το κόστος αυτών των εξορύξεων πλήττεται ανεπανόρθωτα σε διάφορα επίπεδα ανθρώπινων δικαιωμάτων και σχέσεων με το διχασμό των κοινωνιών να αποκτά επικίνδυνες διαστάσεις, φεουδαρχικών οικονομικών εξαρτήσεων και προβλημάτων υγείας με φόντο ένα υπαρκτό (ή μελλοντικό) κατεστραμμένο περιβάλλον, που προήλθε λόγω πλασματικών αναγκών μίας κοινωνίας που δεν ευημερεί αυτή αλλά που ευημερούν εξουσιαστικές σχέσεις πάνω σε αυτή.

⁹ ενός μετάλλου όπου μόνο μέσω της ανακύκλωσης του θα μπορούσε να υπερκαλυφθεί η ζήτηση του για βιομηχανικές και τεχνολογικές εφαρμογές, όπως αναλύεται στο (επόμενο) 4^ο Κεφάλαιο.

¹⁰ <http://www.numbersleuth.org/worlds-gold/>

όρο 2.400 μετρικοί τόνοι χρυσού ετησίως. Παράλληλα με τη διαδικασία της ανακύκλωσης χρυσού παράγονται 1.500 μετρικοί τόνοι. Ο εξαγόμενος καθώς και ο ανακυκλωμένος χρυσός χρησιμοποιείται κατά 52% στην παραγωγή κοσμημάτων, κατά 18% βρίσκεται ως επίσημα αποθέματα στις τράπεζες των κρατών, κατά 16% επενδύεται από τις τράπεζες και το 12% χρησιμοποιείται για τεχνολογικές και βιομηχανικές εφαρμογές. Εύλογα δημιουργείται η απορία σχετικά με την πραγματική χρησιμότητα της εξόρυξης χρυσού, καθώς αν δεχθούμε ως μόνη πραγματική ανάγκη της ανθρωπότητας για παραγωγή χρυσού, αυτή που συσχετίζεται με τις βιομηχανικές και τις τεχνολογικές εφαρμογές, είναι φανερό ότι θα μπορούσε να υπερκαλυφθεί με την ανακύκλωση του ήδη υπάρχοντος χρυσού.

Οι δράσεις του τοπικού κινήματος δεν περιορίζονται στην παραγωγή ενός αντίλογου απέναντι στη μεταλλευτική επένδυση. Μέσα από τις εκδηλώσεις και τις επιστημονικές συναντήσεις που διοργανώνονται, παρουσιάζουν προτάσεις όπου προσπαθούν να συνθέσουν και να κάνουν εφικτή μία συνεργασία μεταξύ των τοπικών παραγωγικών δραστηριοτήτων. Προωθούν τοπικά αγροτικά προϊόντα μέσω τουριστικών επιχειρήσεων, ιδρύουν αντι-ιεραρχικούς συνεταιρισμούς μεταποίησης αγροτικών προϊόντων και βιοτεχνίες. Επιπλέον, διοργανώνουν δραστηριότητες οικοτουρισμού με παράλληλη προώθηση της πολιτιστικής και αγροτικής κληρονομιάς της περιοχής. Προβάλλουν δηλαδή μια συνεταιριστική αντίληψη στην καθημερινότητα τους και στις εργασιακές σχέσεις που την ορίζουν και τη διαμορφώνουν. Τα μικρά αυτά βήματα ανασυγκρότησης της περιοχής, απαντούν πρακτικά και ουσιαστικά στο ερώτημα τι είδους ανάπτυξη επιθυμούν.

5. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η εκμετάλλευση του ορυκτού πλούτου είναι συνυφασμένη με την αναπτυξιακή διαδικασία που η κάθε χώρα ακολουθεί. Δεν μπορεί να αγνοηθεί η σημασία που έχει η μεταλλουργία στη ζωή μας και η χρησιμότητα μετάλλων στην πραγματοποίηση διαφόρων αναγκών. Τα ζητήματα όμως που διακυβεύονται μέσα από την επιλογή εκμετάλλευσης των ορυκτών μιας περιοχής είναι πολλές φορές αντιθετικά μεταξύ τους, εξ'ού και οι διαφορετικές προσεγγίσεις που αναπτύσσονται στο χωροταξικό σχεδιασμό.

Ο χωροταξικός σχεδιασμός, ως ο δέκτης των αντίπαλων αναπτυξιακών θεωρήσεων, δεν μπορεί να επιτελεί «ουδέτερο» σχεδιασμό. Συγκεκριμένα στη χρονική περίοδο που διανύουμε, οριζόμενη σαν η αναπτυξιακή περίοδος της κρίσης του κεφαλαίου, το επιχειρηματικό κεφάλαιο και η κρατική εξουσία εφευρίσκουν καινούρια, ευέλικτα εργαλεία σχεδιασμού, για να επιτύχουν βραχυπρόθεσμη ανάπτυξη, που θα τους δώσει άμεσα και γρήγορα κέρδη. Ισχυρίζονται ότι προσβλέπουν στο να μπει η χώρα σε αναπτυξιακή τροχιά με οικονομικά οφέλη για τις τοπικές κοινωνίες, τη στιγμή που προωθούν fast track αναπτυξιακές πολιτικές, οι οποίες εξ'ορισμού τους, παρακάμπτουν αδειοδοτήσεις, πολεοδομικής και περιβαλλοντικής φύσεως και τελικά την ίδια τη φύση του χωροταξικού σχεδιασμού που οι ίδιες πολιτικές σε περιόδους οικονομικής ευμάρειας είχαν προωθήσει.

Η συμβολή του ελληνικού κράτους στην προώθηση των εταιρικών συμφερόντων δεν περιορίζεται στον επιλεκτικό χωρικό σχεδιασμό. Η διάδοση της πληροφορίας του αγώνα και της καταστολής που αυτός υφίσταται είναι προβληματική. Τα Μ.Μ.Ε. που βρίσκονται

σε άμεση συσχέτιση με τα επιχειρηματικά συμφέροντα στην περιοχή, φιλοξενούν επανειλημμένα διαφημίσεις της εταιρείας εξόρυξης, αποσιωπώντας τις πραγματικές διαστάσεις του αγώνα της τοπικής κοινωνίας, τις φωνές εκείνες που κάνουν λόγο για το περιβαλλοντικό και κοινωνικό κόστος στην περιοχή, που εμφανίζεται δυσανάλογο των όποιων μελλοντικών οφελών. Η προπαγάνδα υπέρ της εξόρυξης στηρίζεται στην «εθνική ανάγκη» για ιδιωτικές επενδύσεις και νέες θέσεις εργασίας, υποσχόμενη τόνωση της οικονομίας σε αυτή την περίοδο της γενικευμένης ύφεσης.

Η τοπική κοινωνία που αντιτίθεται, διεκδικεί τον αποχαρακτηρισμό της ΒΑ Χαλκιδικής ως «Μεταλλευτικής», με σταδιακή αποκατάσταση των υπαρχόντων μεταλλείων και των αποψιλωμένων δασικών εκτάσεων. Προβάλλει την ανάγκη για μία βιώσιμη και ορθολογική ανάπτυξη της περιοχής αξιοποιώντας στο μέγιστο βαθμό τα συγκριτικά πλεονεκτήματα (Κλαμπατσέα, 2010) του κάθε οικισμού, με πρώτιστη μέριμνα την αρμονική συνύπαρξη, την υγεία, το περιβάλλον και τη δημιουργική εργασία για όλους τους πολίτες. Οι συνεταιρισμοί και τα δίκτυα απασχόλησης μεταξύ διαφορετικών τοπικών επιχειρήσεων που έχουν κάνει την εμφάνισή τους τα τελευταία χρόνια στην περιοχή, ανήκουν σε αυτή την κατηγορία.

Τελικά, η εκτεταμένη μεταλλευτική δραστηριότητα φαίνεται να αποτελεί έναν τρόπο για την αρπαγή κοινών πόρων, οι οποίοι παραχωρούνται σε ιδιωτικές εταιρείες που αφενός κερδοσκοπούν πάνω στη γη και αφετέρου αποκλείουν τους πραγματικούς κατόχους των πόρων και της περιοχής από οποιαδήποτε επιλογή διαχείρισης τους. Με βάση αυτή τη λογική, το τοπικό κίνημα απορρίπτει συνολικά τη διαχείριση των προαναφερθέντων ορυκτών πόρων ακόμα και με ενδεχόμενη εκμετάλλευση μέσω εξορυκτικής εταιρείας υπό δημόσιο έλεγχο.

6. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Κλαμπατσέα Ε., 2010. Τόποι εξόρυξης – (ο)ρ(ύ)ήγματα προσδοκιών; Στο: *Ορυκτός πλούτος και τοπικές κοινωνίες*, Ημερίδα ΤΕΕ, Αθήνα.
- Μελέτη Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων της εταιρείας Ελληνικός Χρυσός στη Χαλκιδική., 2010. Available from: <http://www.stratoni.net/>
- Οργανισμός Ρυθμιστικού Σχεδίου Θεσσαλονίκης (ΟΡ.ΘΕ.), <http://www.orth.gr/>
- Τ.Ε.Ε./Τ.Κ.Μ., 2011. «Απόψεις του ΤΕΕ/ΤΚΜ επί της ΜΠΕ του έργου «Μεταλλευτικές–Μεταλλουργικές εγκαταστάσεις Μεταλλείων Κασσάνδρας της εταιρείας «Ελληνικός Χρυσός» Α.Ε.». Available from: <http://portal.tee.gr/>
- ESRC First Grant, The Political Ecology of Extractive Industries and Changing Waterscapes in the Andes, Principal Investigator, The Open University / University of Reading, 2010-12.
- Hardy, S. A. 2013. «Greece: exploitation, repression and resistance through destruction in the Skouries mine conflict», Available from: <http://conflictantiquities.wordpress.com/2013/04/10> [Accessed 28 August 2013]
- Harvey, D. 2011. Το αίνιγμα του κεφαλαίου και οι κρίσεις του καπιταλισμού. Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα.
- Hinojosa L., 2012. «Mining and Water Governance in Peru», Available from: <http://www.perusupportgroup.org.uk/article-541.html> [Accessed 30 August 2013]
- Taibo C., 2012. Η πρόταση της αποανάπτυξης, Εκδόσεις των συναδέλφων, Αθήνα.
- Zibechi R., 2010. Αυτονομίες και χειραφετήσεις, Εκδόσεις Αλάνα, Αθήνα.

ΑΓΡΟΤΙΚΕΣ ΣΥΓΚΡΟΥΣΕΙΣ: ΧΡΗΣΕΙΣ ΓΗΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ-ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΑ ΔΙΑΚΥΒΕΥΜΑΤΑ ΣΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ

Μιχάλης Πέτρου

Δρ. Κοινωνικής Ανθρωπολογίας – Ερευνητής ΕΚΚΕ, mpetrou@ekke.gr

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Τα τελευταία χρόνια η κοινωνία της υπαίθρου υπόκειται σε μια πολυσύνθετη κοινωνικοοικονομική και πολιτισμική δυναμική άμεσα συνυφασμένη με πληθυσμιακές ανασυνθέσεις, τεχνολογικές και κοινωνικές αναδιαρθρώσεις, νέες χρήσης γης, στο πλαίσιο της οποίας επαναπροσδιορίζονται οι σχέσεις ανάμεσα στο αγροτικό και το αστικό. Η συνεχής εκατέρωθεν ροή πληθυσμών και υπηρεσιών, όπως και η ανάδυση νέων διαχειριστικών λειτουργιών και παραγωγικών πρακτικών αναδεικνύουν μια ποικιλομορφία των κοινωνικοοικονομικών δραστηριοτήτων και σχέσεων σηματοδοτώντας παράλληλα τα πεπερασμένα όρια του μονοπαραγωγικού και κυρίαρχου μέχρι πρότινος ρόλου της γεωργίας στον αγροτικό χώρο. Με αφορμή τις εν λόγω ριζικές ανασυνθέσεις θα παρουσιαστούν ορισμένες βασικές διαστάσεις των παραγωγικών και χωρικών αλλαγών σε μια περιοχή της Βοιωτίας με έμφαση στους κοινωνικο-πολιτισμικούς συσχετισμούς ανταγωνισμού γύρω από συγκρουόμενες πρακτικές οικειοποίησης φυσικών χώρων και παραγωγικών πόρων.

Λέξεις Κλειδιά: *ύπαιθρος, χρήσεις γης, κοινωνικο-πολιτισμικά διακυβέματα, αγροτικές συγκρούσεις, οικονομική κρίση.*

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Οι πρόσφατες διαδικασίες κοινωνικής και οικονομικής αναδιάρθρωσης έχουν μεταβάλει τον χαρακτήρα πολλών περιοχών της υπαίθρου ώστε η άλλοτε κυρίαρχη οικονομική γεωργική δραστηριότητα να χάνει την πρωτοκαθεδρία της στις τοπικές κοινωνίες. Η ύπαιθρος επαναξιοδοτείται ως ένα πρόσφορο πεδίο επιχειρηματικών ευκαιριών και ως εξιδανικευμένος χώρος για καλύτερη ποιότητα ζωής σε σχέση με τα αστικά κέντρα. Πρόσφατα, η οικονομική κρίση ενισχύει την φανταστική πρόσληψη της υπαίθρου ως «φιλόξενος» τόπος που παρέχει δυνατότητες απασχόλησης, φθηνής στέγης, χαμηλού κόστους ζωής, πολύ περισσότερο που και ο δημόσιος κυρίαρχος λόγος (επίσημη πολιτεία, Μ.Μ.Ε., κλπ) αναπαράγει πολιτισμικές αναπαραστάσεις ενός ειδυλλιακού τρόπου ζωής και επιχειρηματικών ευκαιριών στην ύπαιθρο.

Ο μεταβαλλόμενος αγροτικός χαρακτήρας της υπαίθρου διαμορφώνεται από τις δυναμικές νέων ευκαιριών απασχόλησης (εμπορική αξιοποίηση περιοχών φυσικού κάλους, νέες καλλιέργειες, τοπικά τρόφιμα), τις προοπτικές νέων χρήσεων και λειτουργιών (εγκατάσταση βιομηχανιών, τουρισμός και αναψυχή) για τον ίδιο φυσικό χώρο αλλά και την ενεργοποίηση ετερογενών αναπαραστάσεων του αγροτικού από

ομάδες με διαφορετικές ιδεολογίες και οικονομικά συμφέροντα. Τα φαινόμενα αυτά εντοπίζονται ιδιαίτερα σε περιοχές τη υπαίθρου που γειτνιάζουν με μεγάλα αστικά κέντρα και ως εκ τούτου οι δυναμικές των σχέσεων αλληλεπίδρασης καθίστανται χωρικά και χρονικά εγγύτερες (Bossuet, 2006, Halfacree, 2008). Υπό αυτό το πρίσμα, έχει ενδιαφέρον να διερευνηθούν οι εκατέρωθεν επαναξιοδοτήσεις της υπαίθρου και οι συνυπάρχουσες στρατηγικές διαχείρισης και αξιοποίησης χώρων και φυσικών πόρων από διάφορους κοινωνικούς δρώντες.

2. ΟΙ ΜΕΤΑΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΙ ΤΟΥ ΑΓΡΟΤΙΚΟΥ ΚΑΙ ΟΙ ΣΥΓΚΡΟΥΣΕΙΣ ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΤΗ ΓΗ. ΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΟΥ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΥ.

Οι πρόσφατοι μετασχηματισμοί του αγροτικού χώρου (πολυλειτουργικότητα της γεωργίας, εμπορευματοποίηση τοπίων και πόρων κληρονομιάς, τουρισμός και τριτογενοποίηση του αγροτικού χώρου, κλπ), εντοπισμένοι τόσο σε επίπεδο χρήσεων γης και λειτουργιών (κατοικία, αναψυχή, αιολικά πάρκα, κλπ.) όσο και σε επίπεδο κοινωνικών αναπαραστάσεων για τον αγροτικό τρόπο ζωής διαμορφώνουν έναν ποικιλόμορφο και περίπλοκο αγροτικό χώρο. Στο πλαίσιο αυτής της κοινωνικής ανασύνθεσης αναπτύσσονται ολοένα και περισσότερο δυναμικές γεωγραφικής και κοινωνικής κινητικότητας άμεσα συνδεδεμένες με κίνητρα και προσδοκίες επιχειρηματικών επενδύσεων στην ύπαιθρο ή απλά μιας καλύτερης ποιότητας ζωής. Η «νέα αγροτικότητα» συγκροτείται με όρους αποδέσμευσης από δεδομένες δραστηριότητες και χρήσεις γης (π.χ. κτηνοτροφία, γεωργία) αναδεικνύοντας νέα εδαφικά, οικονομικά και κοινωνικά διακυβεύματα. Διαφορετικές πολιτισμικές αναπαραστάσεις του 'αγροτικού' και του 'τοπικού' και νέες σημασιοδοτήσεις για τον ίδιο φυσικό χώρο από διάφορες κοινωνικές ομάδες (συμπεριλαμβανομένων και των εντόπιων) με διαφορετικά οικονομικά συμφέροντα και ιδεολογίες οδηγούν σε αντικρουόμενες διαχειριστικές πρακτικές και πολλαπλές συγκρούσεις (Woods, 2011). Υπό αυτό το πρίσμα, είναι αναπόφευκτο η άρθρωση των διαπροσωπικών σχέσεων μεταξύ των κοινωνικών δρώντων που δραστηριοποιούνται στον ίδιο χώρο ή που διεκδικούν την οικειοποίηση των ίδιων φυσικών πόρων να υπόκειται σε μια πολυπλοκότητα και ρευστότητα άμεσα συνυφασμένων με τους τρόπους νοηματοδότησης της «φύσης» και της «υπαίθρου». Σε κάθε περίπτωση οι διαφορετικοί τρόποι με τους οποίους οι άνθρωποι και οι ομάδες συμφερόντων κατασκευάζουν κοινωνικά την αγροτικότητα, παραπέμπουν σε διαφορετικές ρητορικές (λόγους). Το «αγροτικό ιδεώδες» (Bell, 2006) σε όλες του τις εκφάνσεις (συχνά αντικρουόμενες) διαδραματίζει κεντρικό ρόλο στους όρους και στις διαδικασίες συμμετοχής ή ένταξης των κοινωνικών δρώντων υπό το βάρος κοινωνικών, ηθικών, πολιτισμικών και ιδεολογικών δεσμεύσεων, σε βαθμό που μπορούμε πλέον να μιλάμε για «μια συμβολική μάχη για την αγροτικότητα» (Mormont, 1990).

Η πρόσφατη οικονομική κρίση ενισχύει την ελκυστικότητα της υπαίθρου ως ευκαιρία επένδυσης και επιχειρηματικής δράσης (δυναμικές καλλιέργειες, παραδοσιακά τρόφιμα, πράσινη τεχνολογία, κλπ) επαναπροσδιορίζοντας και ενισχύοντας το «αγροτικό ιδεώδες» μέσω μιας αντίληψης περί ανθεκτικότητας του αγροτικού χώρου. Ωστόσο, την ίδια στιγμή που ο δημόσιος κυρίαρχος λόγος αναπαράγει φαντασιακά στερεότυπα περί ειδυλλιακού πλαισίου ζωής και επιχειρηματικών ευκαιριών στην ύπαιθρο, το θεσμικό πλαίσιο αδυνατεί να κατοχυρώσει και

προστατεύσει τις χρήσεις γης (γεωργική γη υψηλής παραγωγικότητας, δασικές και κτηνοτροφικές περιοχές, κοκ). Στην παρούσα εισήγηση και με επίκεντρο την αξιοποίηση τοπικών πόρων και τις πρακτικές εκμετάλλευσης της γης σε μια Βοιωτική περιοχή, θα διερευνηθεί η φύση των κοινωνικοοικονομικών μετασχηματισμών και ειδικότερα: η ανάδειξη της πολιτισμικής διάστασης των νέων διακυβευμάτων (κοινωνικών, χωρικών, παραγωγικών, οικονομικών κλπ.) και των ανταγωνισμών που απορρέουν από τις αντικρουόμενες διαχειριστικές πρακτικές του αγροτικού χώρου (διατήρηση, παραγωγική αξιοποίηση ή υφαρπαγή της γης) και τις διαφορετικές πολιτισμικές αναπαραστάσεις του τοπικού, της κοινότητας, της αγροτικής ζωής, κλπ.

3. ΕΠΙΛΟΓΗ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Εξετάζεται η πεδινή περιοχή στα όρια των Δήμων Θηβαίων και Τανάγρας, που ακολουθεί το εντατικό μοντέλο γεωργικής παραγωγής (μεγάλα κεφάλαια επένδυσης, εκμηχάνιση, υψηλές εισροές σε λιπάσματα, φυτοφάρμακα). Η εν λόγω περιοχή χαρακτηρίζεται από υψηλή γεωργική ανάπτυξη καθώς αποτελεί εδώ και δεκαετίες βασικό τροφοδότη του λεκανοπεδίου της Αττικής κυρίως σε κηπευτικά, των οποίων οι εκτάσεις αυξάνονται λόγω της υψηλής ζήτησης από το καταναλωτικό κέντρο της πρωτεύουσας. Σημαντική πτυχή της εντατικοποίησης της καλλιέργειας των κηπευτικών αποτελεί η προσφορά άφθονης και φθηνής εργατικής δύναμης των οικονομικών μεταναστών από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 και έπειτα. Το εμπειρικό υλικό της παρούσας εργασίας βασίστηκε σε ποιοτικές μεθόδους έρευνας και ειδικότερα προέκυψε στο πλαίσιο εθνογραφικής έρευνας μέσω μακροχρόνιας και συστηματικής επιτόπιας συμμετοχικής παρατήρησης (συνδυαζόμενη από πολύχρονη βιωματική εμπλοκή στον καθημερινό τρόπο ζωής των κατοίκων, από ανοιχτές συνεντεύξεις και λήψεις ιστορικών ζωής)

4. ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΠΟΡΩΝ ΚΑΙ ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ ΕΚΜΕΤΑΛΛΕΥΣΗΣ ΤΗΣ ΑΓΡΟΤΙΚΗΣ ΓΗΣ ΣΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ. ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ-ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΑ ΔΙΑΚΥΒΕΥΜΑΤΑ, ΣΥΓΚΡΟΥΣΕΙΣ ΚΑΙ ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΟΙ

Η μεγαλύτερη παραγωγική αναδιάρθρωση στην περιοχή εντοπίζεται στις αρχές του 1970 όταν πραγματοποιείται το πέρασμα από την εκτατική καλλιέργεια των σιτηρών σε εντατικά παραγωγικά συστήματα. Πράγματι, η στροφή προς την καλλιέργεια των κηπευτικών -κάτω από το βάρος της επέκτασης του αστικού κέντρου της Αθήνας- μετέβαλε ριζικά την μορφή της γεωργίας διευρύνοντας τον εμπορευματικό χαρακτήρα και την εξειδίκευση της αγροτικής παραγωγής, εντάσσοντάς την στην τροχιά μιας ευρύτερης και υπερτοπικής αγοράς αγροτικών προϊόντων. Οι διαρθρωτικές αλλαγές στην περιοχή συνεχίζονται με ραγδαίο ρυθμό με σημαντικότερη την εμφάνιση χιλιάδων αλλοδαπών αγροεργατών αρχές της δεκαετίας του 1990 που απασχολούνται ως φθηνή και παντός καιρού εργατική δύναμη στις αγροτικές εκμεταλλεύσεις. Συνέπεια αυτών των αλλαγών ήταν η σημαντική αύξηση καλλιεργήσιμων στρεμμάτων, η επέκταση στο χονδρεμπόριο και νέες επιχειρηματικές δραστηριότητες (υπερτοπικές επαγγελματικές συμφωνίες με σούπερ μάρκετ, μεταπαραγωγικές υποδομές) εγκαινιάζοντας το πέρασμα των οικογενειακών εκμεταλλεύσεων προς μια καπιταλιστικού τύπου επιχείρηση. Στο πλαίσιο αυτό

αναδεικνύεται μια νέα, «ισχυρή» και πολλά υποσχόμενη «μεσαίας δυναμικότητας» κατηγορία αγροτών, σηματοδοτώντας τον μετασχηματισμό της αγροτικής ταυτότητας μέσα από το πέρασμα από τον απλό αγρότη – καλλιεργητή στον επιχειρηματία-έμπορο-εργοδότη (Παπαταξιάρχης, 1996, Giddens, 1991, Πέτρου, 2008). Παράλληλα, ενισχύεται ο ανταγωνισμός ανάμεσα στους παραγωγούς που επενδύουν σε σύγχρονες κατοικίες, σε αύξηση στρεμματικών εκτάσεων, σε ακριβά αυτοκίνητα και επαγγελματικά 4X4, και επεκτείνεται σε άλλα πεδία κατανάλωσης, ιδιαίτερης συμβολικής αξίας για το τοπικό πολιτισμικό γίνεσθαι (Δημητρίου-Κωτσώνη, 2003), όπως αγορά υπερσύγχρονων οικοσκευών, επιπλώσεις κατοικιών καθ' υπόδειξη διακοσμητών, επισκέψεις σε καζίνο και διασκεδάσεις σε νυχτερινά κέντρα της Αθήνας. Η χρόνια παραγωγική και οικονομική άνθιση της περιοχής αποτυπώνεται μάλιστα μέσω λεκτικών σχημάτων, των οποίων ο τρόπος έκφρασης αποκαλύπτει τη δόμηση ενός προνομιακού συστήματος ταξινόμησης, όπου τη θέση στην υψηλότερη βαθμίδα της παραγωγικής ιεραρχίας κατέχουν οι παραγωγοί της κοινότητας συγκριτικά με άλλες περιοχές της Ελλάδας. Όπως χαρακτηριστικά λένε: «Είμαστε ο λαχανόκηπος της Αθήνας». Η ευρεία χρήση της λέξης «λαχανόκηπος της Αθήνας», ακόμα και από εξω-τοπικούς δρώντες (π.χ. εμπόρους της κεντρικής λαχαναγοράς του Ρέντη), ουσιαστικά αποτελεί ένα τοπικό λεκτικό ιδίωμα που λειτουργεί ως όχημα ταυτότητας και εντοπιότητας διαφοροποιώντας «εαυτούς» από άλλους (Bourdieu, 1999, Παπαδάκης, 2003). Πράγματι, στην κοινότητα μέχρι πρόσφατα, σε σύνολο 16.000 καλλιεργήσιμων στρεμμάτων τα 7.000 περίπου στρέμματα είναι κηπευτικά, των οποίων η συγκομιδή μεταφέρεται σε καθημερινή βάση στην κεντρική λαχαναγορά μέσω δεκάδων τρι-αξονικών φορτηγών. Ενδεικτική της χρόνιας παραγωγικής ακμής της κοινότητας, είναι και η αριθμητική αναλογία των ξένων αγρεργατών που υπολογίζονται σε 2.000 άτομα έναντι 500 των γηγενών.

Ωστόσο, η προοπτική εγκατάστασης ανεμογεννητριών στην περιοχή «κλόνησε» για πρώτη φορά την μέχρι τότε κυρίαρχη γεωργική παραγωγική της ταυτότητα φέρνοντας αντιμέτωπα τα μέλη της τοπικής κοινωνίας. Πράγματι, τον Μάρτιο του 2010 αρκετοί κάτοικοι της περιοχής ενεπλάκησαν σε συμπλοκές με το προσωπικό εταιρείας, που ξαφνικά εμφανίστηκε με σκαπτικά μηχανήματα με σκοπό την εγκατάσταση 16 ανεμογεννητριών στα γύρω υψώματα. Οι κάτοικοι, στρέφονταν μάλιστα ενάντια και στα μέλη του τοπικού συμβουλίου -γιατί όπως υποστήριζαν- χορήγησαν την εν λόγω άδεια χωρίς προηγουμένως να τους κοινοποιηθεί η σχετική απόφαση παρά μόνο δύο ημέρες πριν λήξει η προθεσμία ενστάσεων. Οι εντάσεις και οι αντιπαραθέσεις διήρκεσαν πολλές ημέρες μιας και τα συνεργεία της εταιρείας το πρωί έσκαβαν και το ίδιο βράδυ οι κάτοικοι με τα δικά τους σκαπτικά μάζωναν. Η παρουσία ισχυρών δυνάμεων των ΜΑΤ απέτρεψε περαιτέρω συγκρούσεις, ενώ η προσφυγή των κατοίκων στο Συμβούλιο της Επικρατείας τη τελευταία στιγμή, απέτρεψε την εγκατάσταση των ανεμογεννητριών. Για την εταιρεία, η περιοχή ήταν ιδανική ως επιχειρηματική ευκαιρία ανάπτυξης υποδομών, απαραίτητων για τον εκσυγχρονισμό της υπαίθρου. Όπως υποστήριζαν: «Σε αυτή τη τεράστια έκταση με τη διαθέσιμη γη, τι καλύτερο από ένα αιολικό πάρκο που θα έδινε ώθηση στην αγροτική οικονομία και συνολικά στην εθνική οικονομία που τόσο έχει ανάγκη η χώρα;». Η επιτροπή κατοίκων αντέτεινε: «Για ποιόν εκσυγχρονισμό μας μιλάτε; Η περιοχή μας ήδη είναι εκσυγχρονισμένη μέσω της γεωργίας. Και τι γεωργία; Γεωργία αιχμής». Η αποχώρηση της εταιρείας από την περιοχή δημιούργησε την αίσθηση ότι η καθημερινότητα θα

επέστρεφε στους παλιούς της ρυθμούς. Τα γεγονότα, όμως, εξελίχθηκαν εντελώς διαφορετικά όταν μετά από λίγους μήνες έκαναν την εμφάνισή τους στον κάμπο της κοινότητας φωτοβολταϊκά πάρκα. Η αδειοδότηση για την εγκατάστασή τους έγινε έπειτα από μια επίσης πρωτοφανή και χωρίς προηγούμενη διαδικασία διαβούλευσης - όπως υποστηρίζουν οι κάτοικοι- απόφαση του δημοτικού συμβουλίου σύμφωνα με την οποία η περιοχή αποχαρακτήριστη από υψηλής παραγωγικότητας σε χαμηλής παραγωγικότητας γεωργική ζώνη. Σήμερα, τα εγκατεστημένα φωτοβολταϊκά πάνελ καταλαμβάνουν μια συνολική έκταση 700 περίπου στρεμμάτων και μάλιστα σε γόνιμα και αρδευόμενα χωράφια. Οι επιχειρηματίες που δραστηριοποιούνται σχετικά υποστηρίζουν ότι η αγροτική γη προσφέρεται και για άλλες επιχειρηματικές προσοδοφόρες χρήσεις ενώ οι αγρότες θα πρέπει να επιδείξουν προσαρμοστικότητα και ν' απαγκιστρωθούν από αναχρονιστικές συμπεριφορές και εμμονές. Αντίθετα, αρκετοί παραγωγοί υποστηρίζουν ότι αυτό είναι η απαρχή αλλοίωσης του φυσικού τοπίου και αλλοίωση της ταυτότητας της περιοχής τους από εξω-γεωργικές χρήσεις. Ωστόσο, μια διεξοδικότερη προσέγγιση των εξελίξεων φανερώνει ότι η διαμορφούμενη κατάσταση είναι πολύ περισσότερο περίπλοκη από το διχοτομικό μοντέλο εντόπιοι-αγρότες / νεοεισερχόμενοι-επιχειρηματίες. Τόσο στην περίπτωση των ανεμο-γεννητριών όσο και στην περίπτωση των φωτοβολταϊκών, οι αντιπαλότητες εκφρασμένες είτε υποβόσκουσες σκιαγραφούν τις διαφορετικές προσλήψεις της αγροτικότητας, όχι μόνο ανάμεσα στον γηγενή και τον νεοεισερχόμενο από τα έξω, που επίσης διεκδικεί τον ζωτικό του χώρο στο τοπικό γίγνεσθαι, αλλά και ανάμεσα σε γηγενείς που διαφοροποιούνται μεταξύ τους, κινητοποιούμενοι από αντικρουόμενες κοινωνικο-πολιτισμικές και οικονομικές λογικές. Έτσι, οι κύριες εμπλεκόμενες ομάδες στην περιοχή που πλαισιώνουν τους νεοεισερχόμενους επενδυτές-επιχειρηματίες, είναι: α) εκείνοι που πουλάνε τη γη τους, β) εκείνοι που δεν πουλάνε τη γη τους και εναντιώνονται στις νέες χρήσεις και γ) εκείνοι που δεν πουλάνε τη γη τους, αλλά συντάσσονται με τις προοπτικές νέων χρήσεων και τις δυναμικές κοινωνικο-οικονομικής ανασύνθεσης.

Στην πρώτη κατηγορία ανήκουν οι απόδημοι και ειδικότερα εκείνοι που δεν έχουν πλέον σταθερή σχέση με το χωριό και αντιμετωπίζουν την αλλαγή χρήσεων γης - ειδικά και λόγω της κρίσης- ως ευνοϊκή συγκυρία αποκόμισης κερδών μιας και η τιμή γης για βιομηχανική και άλλη χρήση διαμορφώνεται σε πολύ υψηλότερες της γεωργικής. Σε αυτή την περίπτωση η ύπαιθρος σημασιοδοτείται ως ο πλέον προσοδοφόρος χώρος ευκαιριακού πλουτισμού έξω από συναισθηματικούς δεσμούς με τον τόπο. Στην ίδια κατηγορία ανήκουν και εκείνοι οι παραγωγοί που, όπως είδαμε, συγκρότησαν τα προηγούμενα χρόνια μια δυναμική και πολλά υποσχόμενη «μεσαία κατηγορία» παραγωγών με σημαντικά παραγωγικά και επιχειρηματικά επιτεύγματα. Οι χρόνιες πρακτικές επέκτασης σε καλλιέργειες μεγάλης στρεμματικής έκτασης συχνά, με βάση όχι τον οικονομικό ορθολογισμό αλλά το ευκαιριακό κέρδος και την υποχρέωση ανταπόκρισης στον τοπικό ανταγωνισμό, η έμφαση σε επιδεικτική κατανάλωση για ενίσχυση της αυτοεικόνας μέσα από επένδυση σε συγκεκριμένα καταναλωτικά πρότυπα, ο περιορισμός των δανειοδοτήσεων από χρηματοπιστωτικά ιδρύματα και η παύση πιστωτικής διευκόλυνσης από εταιρείες εφοδίων έχουν κλονίσει την κοινωνικοπαραγωγική τους υπόσταση. Βρισκόμενοι στα πρόθυρα ενός παραγωγικού και οικονομικού αδιεξόδου αναγκάζονται να πουλήσουν μέρος του

κλήρου τους. Όπως οι ίδιοι λένε: *«το παρακάναμε, ανοιχτήκαμε πολύ, κοιτάξαμε την μόστρα του σήμερα και δεν κοιτάξαμε την προοπτική του αύριο. Ήρθε και η κρίση».*

Στην δεύτερη κατηγορία ανήκουν αγρότες επιχειρηματίες με δυναμικά παραγωγικά επιτεύγματα και αναπτυξιακές προοπτικές που θεωρούν ανταγωνιστική και ασύμβατη την συνύπαρξη της γεωργίας με χρήσεις γης που χαρακτηρίζουν «αστικές» ή τουλάχιστον «μη αγροτικές», πάντως σίγουρα αλλότριες. Λένε χαρακτηριστικά: *«Θέλουμε να επεκταθούμε, ν' αγοράσουμε και άλλα χωράφια και οι τιμές γίνονται απλησίαστες γιατί σου λέει ο άλλος, το πουλάω για βιομηχανικό 3000 το στρέμμα. 3000 ευρώ στη Δρακατσούλα; (περιοχή του κάμπου), τρελαθήκαμε τελείως;».* Αρκετοί μάλιστα από αυτούς αρθρώνοντας έναν καταγγελτικό λόγο, στρέφονται εναντίον των συντοπιτών τους -μελών του τοπικού συμβουλίου- για την απόφασή τους να αλλάξουν τον χαρακτήρα της ζώνης καταλογίζοντάς τους ιδιοτελή κίνητρα: *«Ανοιξάτε την κερκόπορτα και υπογράψατε την καταδίκη μας. Που ακούστηκε περιοχή υψηλής παραγωγικότητας να μετατρέπεται σε βιομηχανική; Φωτοβολταικά και ανεμογεννήτριες ταιριάζουν σε άγονους και ξερούς τόπους. Εδώ μια δράκα ανθρώπων και ζούσε όλη την Αθήνα. Θ' απαξιωθεί η ποιότητα ζωής εμάς και των παιδιών μας. Από «λαχανόκηπος της Αθήνας» θα καταστήσουμε η «χαβούζα της Αθήνας».* Έχοντας μάλιστα αναπτύξει ισχυρούς διαγενεακούς συναισθηματικούς δεσμούς με τη γη και τον τόπο επισείουν τον άμεσο κίνδυνο απώλειας της αγροτικής φυσιογνωμίας της κοινότητας. Πράγματι, για τους περισσότερους κατοίκους της κοινότητας η ύπαρξη και διαίωνιση του πατρικού ονόματος της οικογένειας έχει ιδιαίτερη αξία. Όνομα και χωράφια «είναι ένα» και περιβάλλονται από μια ιερότητα καθώς σε αυτά είναι καταγεγραμμένα στην μνήμη του καθενός, η «ζωντανή» ιστορία της κάθε οικογένειας, η οποία μέσω του κλήρου αποτυπώνεται και εδραιώνεται στο χώρο. Ενδεικτική είναι η ονοματολογία με την οποία χωρίζεται ο κάμπος αφού υπάρχουν τα Σκουρταναϊκά χωράφια, τα Σαμπαναϊκά, τα Κατσελείκα κλπ. Η λογική της συγκέντρωσης των χωραφιών δεν σχετίζεται, λοιπόν, μόνο με λόγους οικονομίας (εξοικονόμηση χρόνου, εργασίας, κεφαλαίου, κλπ.) αλλά έχει και μια βαθιά πολιτισμική διάσταση. Ενδεικτική ως προ αυτό, είναι και οι μαρτυρίες ηλικιωμένων καλλιεργητών της κοινότητας: *«Η γη δεν μας χαρίστηκε. Την κατακτήσαμε με ανείπωτο κάματο και αγωνία. Με τα χέρια μας γυμνά και τα τσαπιά δαμάσαμε τα ρουμάνια, τα σχοίνα και τα βάτα και κάναμε τη γη καρπερή. Ακόμα και όταν δεν έχουμε εργασία στο χωράφι πηγαίνουμε και καθόμαστε για λίγο εκεί. Έτσι απλά, ίσα που να αναπνεύσουμε το χώμα και να πάρουμε δύναμη. Αλλά σήμερα οι εισβολείς όρθωσαν συρματοπλέγματα στον κάμπο, φύτευσαν σίδερα, τσιμέντα και γυαλιά. Και αυτά δεν βγαίνουν εύκολα.. Τα χωράφια τους λοιπόν ως τελετουργικά σύμβολα αναμόχλευσης πολλαπλών, διάσπαρτων, μικρών και μεγάλων περιπετειών και βιωμάτων του καθενός, πλαισιώνουν το πεδίο της συλλογικής μνήμης του κοινωνικού και ιστορικού παρελθόντος της κοινότητας (Μαυραγάνη, 1999, Βεΐκου, 1998). Στο πλαίσιο αυτό, η στερεοτυπική αναπαράσταση του αγροτικού τοπίου παραπέμπει σε μια εξιδανικευμένη, ειδυλλιακή και κοινωνικο-πολιτισμικά ομοιογενή ύπαιθρο απαλλαγμένη από εξωτοπικά σύμβολα που ταυτοποιούν «εισβολείς» με συμπεριφορές που διαταράσσουν παγιωμένες παραγωγικές πρακτικές και συνήθειες των γηγενών, σημασιοδοτώντας την ύπαιθρο ως έναν «ιερό πατρογονικό τόπο εν ονόματι της διατήρησής του» (Bossuet, 2006).*

Στην τρίτη κατηγορία ανήκουν κάτοικοι-παραγωγοί μικρομεσαίας παραγωγικής δυναμικότητας, που μπορεί μεν να μην πωλούν γη, αλλά ενστερνίζονται τις νέες ιδέες και προτάσεις ως προς τον τρόπο αξιοποίησης των φυσικών πόρων. Λένε χαρακτηριστικά: «Την τεχνολογία δεν τη διώχνεις, είναι χρήσιμη. Είναι ένας διαφορετικός τρόπος να εκμεταλλευτούμε τη γη. Το κόστος παραγωγής έχει αυξηθεί. Το βασικό λίπασμα πριν 2 χρόνια είχε 18 ευρώ και σήμερα έχει 32. Το πετρέλαιο έχει φτάσει 1,6 το λίτρο. Τα αγροτικά τιμολόγια της ΔΕΗ απελευθερώθηκαν. Αποφασίστηκε φορολόγηση ανά στρέμμα. Η οικονομική κρίση επιδεινώνεται. Ήδη για κάποιους από εμάς είναι ασύμφορο να καλλιεργήσουμε. Να το καταλάβουμε η γεωργία αργοσβήνει. Πρέπει λοιπόν να σκεφτούμε τι θέλουμε για το χωριό; Θέλουμε να μείνει το χωριό άσπιλο και αμόλυντο από βιομηχανίες και ξένους; ή να σκεφτούμε τα αδιέξοδα που έρχονται και τον κόσμο που έχει ανάγκες και πουλάει;».

Όπως προκύπτει, η οικονομική κρίση ενώ φαίνεται να επαναπροσδιορίζει και να ενισχύει το «αγροτικό ιδεώδες» μέσω μιας αναπαράστασης περί ανθεκτικότητας και ελκυστικότητας του αγροτικού χώρου που προσφέρει προοπτικές για εγκατάσταση και απασχόληση στη γεωργία -κατεξοχήν αιτήματα του δημόσιου κυρίαρχου λόγου-στην πράξη για κάποιους κάτι τέτοιο φαίνεται ν' αποτελεί ασύμβατη πρακτική. Από την άλλη γίνεται φανερό ότι οι συγκρούσεις γύρω από τη γη δεν αφορούν μόνο το δικαίωμα μιας αστικοκεντρικής κοινωνίας να διεκδικήσει με όρους ισότιμης συμμετοχής ή όχι την εμπλοκή της στην διαχείριση της αγροτικής γης και στην οικειοποίηση των φυσικών πόρων. Αφορούν και την συνολικότερη επαναδιατύπωση των όρων σύγκρουσης ανάμεσα στο αγροτικό και το αστικό, μιας και πρέπει να συμπεριληφθούν και οι διαδικασίες δόμησης ενός διαφορετικού τρόπου πρόσληψης και ερμηνείας της κοινωνικής πραγματικότητας και από τις διαφορετικές ομάδες γηγενών της κοινωνίας της υπαίθρου. Διαδικασίες στενά συνυφασμένες με την κοινωνικοπολιτισμική και οικονομική διάσταση καθώς σχετίζονται άμεσα με τη νοηματοδότηση της γεωργίας και της αγροτικής εργασίας ως «μετρήσιμης αξίας» στο παρελθόν και οικονομικά αποδοτικής στο μέλλον, με εδραιωμένες παραγωγικές πρακτικές, με αξιακούς κώδικες και πρότυπα παραγωγικής επιτυχίας, με προσδοκίες κοινωνικής καταξίωσης αλλά και με καθημερινές αγωνίες για την επιβίωση. Σε κάθε περίπτωση στο αγροτικό τοπίο της περιοχής εντοπίζονται ριζικές μορφολογικές μεταβολές και παραγωγικές ανασυνθέσεις που φαίνεται να ανατρέπουν τις όποιες σταθερές της κοινοτικής ζωής (διαχειριστικές πρακτικές των αγροτικών πόρων, αξιακό σύστημα, κοκ). Ως προς αυτό, ο καλύτερος ίσως τρόπος απόδοσης των ραγδαίων κοινωνικοοικονομικών μετασχηματισμών μπορεί ν' αναζητηθεί στα λόγια του Δημήτρη, ενός δυναμικού παραγωγού με οικολογικές ανησυχίες που αντιδρά σε αυτές τις πρακτικές. Καθισμένος στο καφενείο της πλατείας του χωριού και βλέποντας τα συνεργεία των ανεμογεννητριών να απομακρύνονται, μονολόγησε: «Θα ξανάρθουν, αν όχι αυτοί κάποιοι άλλοι. Σίγουρα θα ξανάρθουν. Ολοένα και περισσότεροι θα έρχονται και εμείς θα τραγουδάμε: Εκεί που φύτευε φλισκούνι κι άγρια μέντα - κι έβγαζε η γη το πρώτο της κυκλάμινο - τώρα χωριάτες παζαρεύουν τα τσιμέντα - και τα πουλιά πέφτουν νεκρά στην υψικάμινο».

5. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΙΚΕΣ ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ

Η παρούσα εισήγηση εστίασε στις κοινωνικοπολιτισμικές και οικονομικές δυναμικές γύρω από πρακτικές διαχείρισης της αγροτικής γης σε μια περιοχή της Βοιωτίας σε μετάβαση σε όρους κοινωνικής, μορφολογικής και παραγωγικής ανασύνθεσης. Στο πλαίσιο αυτό, ο πολυλειτουργικός χαρακτήρας της υπαίθρου πλαισιώνεται από αντικρουόμενες λογικές οικειοποίησης των εδαφικών πόρων ανάμεσα σε διαφορετικούς δρώντες. Στο βαθμό που η ύπαιθρος αναδιαρθρώνεται προβάλλουν σύμφυτες οι ποικίλες κοινωνικές νοηματοδοτήσεις της, όπου μαζί με τις ρητορικές περί διαχείρισης της φύσης και των παραγωγικών πόρων -με άλλα λόγια «η συμβολική μάχη για την αγροτικότητα» (Mormont, 1990) -γίνονται πηγή εντάσεων και συγκρούσεων (Woods, 2011).

Έτσι, για κάποιους νεοεισερχόμενους επιχειρηματίες ο ύπαιθρος χώρος σημασιοδοτείται ως ένας τόπος ευκαιριών επένδυσης και επιχειρηματικής δράσης με κερδοφόρα προοπτική. Πρόταγμα, που βρίσκει αντίθετους κάποιους δυναμικούς παραγωγούς, οι οποίοι προσλαμβάνουν τις νέες επενδυτικές παρεμβάσεις στη γη και στο περιβάλλον, όχι μόνο ως απειλή των υφιστάμενων παραγωγικών πρακτικών εντός της γεωργίας, αλλά και ως ακύρωση των όποιων προοπτικών επέκτασης της παραγωγικής τους δράσης. Για αρκετούς μάλιστα από αυτούς η ύπαιθρος εκφράζει τη 'βιωμένη αγροτικότητα', της οποίας οι διαχειριστικές επιλογές νομιμοποιούνται από την παλαιότητα κωδίκων, πρακτικών και πολιτισμικών αξιών. Για εκείνους που έχουν εγκαταλείψει από χρόνια την κοινότητα ο αγροτικός χώρος προβάλλει ξαφνικά ως ένα προνομιακό πεδίο εύκολου και γρήγορου πλουτισμού μέσω των αγοραπωλησιών χωραφιών για εξωγεωργική χρήση. Ως τέτοιος γίνεται επίσης αντιληπτός ο αγροτικός χώρος και από εκείνους τους γηγενείς παραγωγούς των οποίων η κοινωνικο-οικονομική και παραγωγική υπόσταση φθίνει λόγω χρόνιων ανορθολογικών παραγωγικών πρακτικών (έμφαση περισσότερο σε επιδεικτική κατανάλωση, καλλιέργεια μεγάλης στρεμματικής έκτασης με βάση την υποχρέωση στο κοινωνικό φαίνεσθαι). Εν προκειμένω, οι διαφορετικές προσλαμβάνουσες, και προσδοκίες για την αξιοποίηση του ίδιου φυσικού χώρου που πηγάζουν τόσο από τους νεοεισερχόμενους επιχειρηματίες όσο και από ετερόκλητες κοινωνικές ομάδες των γηγενών με διαφορετικά οικονομικά συμφέροντα και ιδεολογίες οδηγούν σε ασύμπτωτες διαχειριστικές πρακτικές και πολλαπλές αντιπαραθέσεις αναδεικνύοντας έναν ποικιλόμορφο και περίπλοκο χώρο της υπαίθρου.

6. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Βεΐκου Χ., 1998. *Κακό Μάτι: Η Κοινωνική Κατασκευή της Οπτικής Επικοινωνίας*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.
- Bourdieu P., 1999. *Γλώσσα και συμβολική εξουσία*, Καρδαμίτσας, Αθήνα.
- Δημητρίου-Κοτσώνη Σ., 2003. Καταναλωτικές πρακτικές και συλλογικές Ταυτότητες, Στο: Δ. Γκέφου-Μαδιανού (επιμ.), *Εαυτός και Άλλος: Εννοιολογήσεις, ταυτότητες και πρακτικές στην Ελλάδα και την Κύπρο*, Gutenberg, Αθήνα, σ. 305-342.
- Παπαδάκης Γ., 2003. Γλωσσικά ιδιώματα και κοινωνικές πρακτικές στην Κύπρο, Στο: Δ Γκέφου-Μαδιανού (επιμ.), *Εαυτός και Άλλος: Εννοιολογήσεις, ταυτότητες και πρακτικές στην Ελλάδα και την Κύπρο*, Gutenberg, Αθήνα, σ. 15-111.
- Παπαταξιάρχης Ε., 1996. «Περί πολιτισμικής κατασκευής της ταυτότητας», *Τοπικά*, τ. β', Ε. Μ. Ε. Α, Νήσος, Αθήνα, σ. 197-216.

- Πέτρου Μ., 2008. Μετανάστες, γεωργική εργασία και παραγωγοί. Πολιτισμικές ιδιαιτερότητες και το οδοιπορικό των συμβιωτικών σχέσεων σε μια αγροτική κοινότητα», Στο: Ε Ζακοπούλου, Χ Κασίμης, Λ Λουλούδης (επιμ.), *Αγροτικότητα, κοινωνία και χώρος*, Πλέθρον, Αθήνα, σ. 137-161.
- Μαυραγάνη Μ., 1999. Αντικείμενα του παρελθόντος ή υλική μνήμη: Η Κατανάλωση μιας ετερότητας Στο: Ρ Μπενβενίστε, Θ Παραδέλλης (επιμ.), *Διαδρομές και τόποι της μνήμης*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, σ. 175-192.
- Woods Μ., 2011. *Γεωγραφία της υπαίθρου-Διαδικασίες, αποκρίσεις, και εμπειρίες αγροτικής αναδιάρθρωσης*, Κριτική, Αθήνα.
- Bell D., 2006. Variations on the rural idyll, *In*: Ρ Ρ. Cloke, Τ Marsden, Ρ. Η . Mooney (ed.), *Handbook of Rural Studies*, Sage, London, σ.149-160.
- Bossuet L., 2006. «Peri-rural populations in search of territory», *Sociologia Ruralis*, 46(3), σ. 214-228.
- Giddens Α., 1991. *Modernity and self – identity: Self and society in the late modern age*, Polity Press, Cambridge.
- Halfacree Κ., 2008. «To revitalize counterurbanisation research? Recognising an international and fuller picture», *Population, Space and Place*, 14, σ. 479-495.
- Mormont Μ., 1990. Who is rural? Or, How to be rural: Towards a sociology of the rural, *In*: Τ Marsden, Ρ Low, S Whatmore (ed.), *Rural Restructuring. Global processes and their responses*, David Fulton Publishers, London, σ. 21-44.

Ελένη Πορτάλιου

Καθηγήτρια Αρχιτεκτονικής Σχολής ΕΜΠ, portel@central.ntua.gr

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η κρίση έπληξε πολύπλευρα την Αθήνα. Η φτώχεια, με τα πολλαπλά της πρόσωπα, και η αποστέρηση ως υφαρπαγή της μικρής ιδιόκτητης περιουσίας, μαζί με την υποβάθμιση του δημόσιου χώρου και την κατάρρευση δημόσιων/δημοτικών δομών του κοινωνικού κράτους, αποτυπώνουν την κοινωνική/χωρική διάσταση της κρίσης. Στο φόβο που γεννά η ανατροπή της ατομικής συνθήκης ζωής το κράτος απαντά με «ασφάλεια» μέσω επιτήρησης και καταστολής. Παράλληλα, όμως, ανασυγκροτούνται τα κοινωνικά υποκείμενα αντίστασης και αναδύονται στοιχεία της εναλλακτικής πόλης.

Λέξεις κλειδιά : φτωχοποίηση, χωρική υποβάθμιση, επιτήρηση, μορφές συγκρότησης του κοινωνικού, στοιχεία εναλλακτικής πόλης

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η Αθήνα είναι μια πόλη σε ανθρωπιστική κρίση, σύμφωνα με τον ορισμό που δόθηκε δημόσια από τη Μη Κυβερνητική Οργάνωση «Γιατροί του Κόσμου» και αναφέρεται σε μαζικές καταστάσεις φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού. Από κοινωνική/χωρική προσέγγιση η παρούσα εργασία αφορά ταυτόχρονα σε τρία αλληλοσυμπληρούμενα ερευνητικά πεδία: α. την κοινωνία πόλης και τους μετασχηματισμούς που έχει επιφέρει η σύγχρονη οικονομική κρίση και οι ασκούμενες πολιτικές, οι οποίες αποτυπώνονται σε μνημόνια και δανειακές συμβάσεις, β. τον δημόσιο και ιδιωτικό αστικό χώρο, που εμφανίζει μια σχετικά γενικευμένη υποβάθμιση αλλά και στοιχεία κατάρρευσης σε ορισμένες περιοχές και τομείς, γ. την επιτήρηση της πόλης και τη γενικευμένη καταστολή από την κρατική εξουσία και τις εγκληματικές συμμορίες.

Επιδιώκεται η καταγραφή/κατανόηση των κύριων χαρακτηριστικών των τριών ερευνητικών πεδίων και των σχέσεων ανάμεσα στις οικονομικές, κοινωνικές και χωρικές διαστάσεις της κρίσης, καθώς και η ανάδειξη των δυνατοτήτων κοινωνικής και χωρικής ανασυγκρότησης της πόλης. Η προβληματική της έρευνας συνδιαλέγεται με τον θεωρητικό και πολιτικό λόγο που αναζητά τα αίτια της κοινωνικής φτωχοποίησης και της κρίσης της πόλης στον ταξικό χαρακτήρα των ασκούμενων πολιτικών, οι οποίες επιβάλλονται με βίαιο τρόπο τα τελευταία τέσσερα χρόνια στην Αθήνα, πόλη αντιφατική αλλά όχι σε παρακμή πριν την κρίση.

2. Η ΚΡΙΣΗ, ΟΠΩΣ ΑΠΟΤΥΠΩΝΕΤΑΙ ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΠΟΛΗΣ ΚΑΙ ΤΗΝ ΠΟΛΗ

2.1. Η φτωχοποίηση γενικεύεται και διαρκεί

Η Αθήνα - ειδικότερα το Κέντρο - συγκέντρωνε πάντα ευπαθείς/ευάλωτες κοινωνικές ομάδες. Άνεργοι, πένητες, άστεγοι, χρήστες εξαρτησιογόνων ουσιών, πρόσφυγες και μετανάστες, ορατοί στο δημόσιο χώρο με τη φυσική παρουσία τους, αναζητούσαν στην πόλη κοινωνικές δομές, εργασία, αλληλεγγύη των διερχομένων, γενικότερα στήριξη για την επιβίωσή τους. Σήμερα η κατάσταση αυτή έχει πάρει διαστάσεις, έχει διαχυθεί σε όλο το σώμα της πόλης και αφορά ευρύτατα κοινωνικά στρώματα που στο παρελθόν διέθεταν τα βασικά προς το ζην ή/και ευημερούσαν.

Η κρίση επέφερε εκτόξευση του αριθμού των ανέργων και μείωση του ήδη χαμηλού βαθμού κάλυψής τους από επιδόματα ή βοηθήματα ανεργίας. Η μαζική ανεργία έπληξε με μεγάλη σφοδρότητα τον κεντρικό πυρήνα της εργατικής τάξης που είχε σταθερή απασχόληση και πλήρη εργασιακά δικαιώματα. Η πιο σημαντική αλλαγή στη σύνθεση της ανεργίας είναι η αύξηση της μακροχρόνιας και πολύ μακροχρόνιας (άνεργοι για 1 χρόνο 47% το 2008, 65% το 2012). Εν τω μεταξύ, η επισφάλεια, η περιστασιακότητα και η ανυπαρξία εργασιακών δικαιωμάτων χαρακτηρίζουν τις νέες μορφές εργασίας. Οι συνέπειες των υφεσιακών μνημονιακών πολιτικών για τις πολύ μικρές, μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις είναι οδυνηρές : 120.000 λιγότερες επιχειρήσεις από το 2009, 550.000 χαμένες θέσεις εργασίας, 400.000 μικρομεσαίοι επιχειρηματίες χωρίς ασφάλιση, με τον ασφαλιστικό τους φορέα στο χείλος της κατάρρευσης.

Η φορολογική πολιτική, προκλητικά άδικη και καταχρηστική, με χαράτσια και άλλες μορφές φορολογίας, υφαρπάζει τα ελάχιστα εισοδήματα των λαϊκών τάξεων και οδηγεί σε μια ιδιότυπη δήμευση της μικρής ιδιοκτησίας. Χιλιάδες κάτοικοι της Αθήνας στερούνται βασικά είδη διατροφής και χιλιάδες σπίτια ζουν στο σκοτάδι, ακόμα και χωρίς νερό, επειδή αδυνατούν να πληρώσουν τις οφειλές τους. Η προαναγγελθείσα άρση προστασίας της πρώτης κατοικίας από πλειστηριασμό στις περιπτώσεις των κόκκινων δανείων και τα μη εξυπηρετούμενα ήδη ενυπόθηκα δάνεια μικρών επιχειρήσεων με υποθήκη την πρώτη κατοικία, θα δημιουργήσουν καταστάσεις μαζικής αστεγίας και αποδιάρθρωση της βασικής προϋπόθεσης επιβίωσης και κοινωνικής ανασύνταξης ατόμων και οικογενειών, που είναι ο οίκος. Θα υπάρξουν, επίσης, νέες απώλειες στον τομέα των μικρών καταστημάτων που κλείνουν μαζικά. Τα χιλιάδες ενοικιαστήρια και πωλητήρια είναι ανευδείς μάρτυρες τόσο της αστεγίας, σύμφωνα με τον ορισμό της ως αδυναμίας πρόσβασης σε ασφαλή κατοικία, όσο και της κρίσης της μικρής ιδιοκτησίας και των μικρών εμπορικών επιχειρήσεων.

Δεν πρόκειται για ελληνικό αλλά για παγκόσμιο φαινόμενο. Στο χώρο της πόλης, μέσω μιας διαρκώς εντεινόμενης αστικοποίησης και επέκτασης της αγοράς ακινήτων, η λειτουργία του χρηματοπιστωτικού κεφαλαίου είναι καθοριστική, έχοντας υπερβεί κάθε ιστορικό προηγούμενο. Ο σημαντικός μαρξιστής γεωγράφος David Harvey, που αποσκοπεί με το έργο του να ενσωματώσει «την κατανόηση των διαδικασιών αστικοποίησης και διαμόρφωσης του δομημένου περιβάλλοντος στη γενική θεωρία των νόμων της κίνησης του κεφαλαίου», δίνει καταλυτικές ερμηνείες για τη σημερινή καπιταλιστική κρίση και τη λειτουργία του χρηματοπιστωτικού τομέα στην αγορά ακινήτων και την υφαρπαγή της μικρής ιδιοκτησίας (Harvey, 2012).

Η φτώχεια διαλύει τις κοινωνικές σχέσεις και την κοινωνικότητα των ανθρώπων στην πόλη. «*Να είσαι φτωχός σημαίνει να είσαι μόνος*» γράφει ο Zygmunt Bauman στο δοκίμιο *Wir arme Leut' (Εμείς η φτωχολογιά)*, που συνέγραψε για την όπερα *Wozzeck* του Alban Berg. «*Εκείνο που είναι τόσο τρομακτικό στον Βοϊτσεκ και τους ομοίους του - die arme*

Leut' - είναι η Μοίρα της οποίας υπήρξε, τόσο εμφανώς, θύμα» (Bauman, 2011). Μοίρα ονοματίζονται τα συμβάντα που ούτε επιθυμήσαμε ούτε προκαλέσαμε και μας τρομάζει ακριβώς επειδή είναι απρόβλεπτη κι αναπότρεπτη. «Το αίσθημα της ταπείνωσης πάντοτε διαβρώνει τον αυτοσεβασμό και την αυτοπεποίθηση των ταπεινωμένων, ποτέ όμως πιο έντονα από όταν η ταπείνωση βιώνεται ατομικά». Ο Bauman αποδίδει με τον όρο «ανθρώπινα απόβλητα» τις ευρύτερες κοινωνικές ομάδες, τα άτομα που περιθωριοποιεί ο σύγχρονος καπιταλισμός. Τα κοινωνικά όρια μεταξύ των κανονικών και των περιττών ανθρώπων δεν είναι πια σαφή και η κατάταξη στην κατηγορία του απόβλητου γίνεται δυναμικά προοπτική για τον καθένα (Bauman, 2009).

Οι νεόπτωχοι περιττοί κάτοικοι της Αθήνας, γενικότερα οι κοινωνικές τάξεις που πλήττει η κρίση χαρακτηρίζονται από 4 ιδιότητες, σύμφωνα με τους Michael Hardt και Antonio Negri : του χρεωμένου - που διαβιεί κάτω από το αβάστακτο βάρος των χρεών του τα οποία δεν μπορεί να αποτινάξει - του μεσοποιημένου - που υφίσταται την ελεγχόμενη πληροφορία των ΜΜΕ - του ασφαλισμένου - που ταλανίζεται από τον φόβο και αποζητά την ασφάλεια και του αντιπροσωπευμένου - που έχει διαμορφώσει ως αποπολιτικοποιημένη μορφή η διαφθορά της σύγχρονης δημοκρατίας (Michael Hardt, Antonio Negri, 2012).

Έχοντας απωλέσει τα κοινωνικά στηρίγματα του συνδικαλισμού ή άλλων μορφών κοινωνικής ένταξης μέσα από την απώλεια της εργασίας, τα υποκείμενα της κρίσης δεν μπορούν να αντιδράσουν συλλογικά τόσο περισσότερο όσο η κρίση βαθαίνει. Παρά τη μαζική έξοδο στο δημόσιο χώρο των «αγανακτισμένων» και πολλών κοινωνικών οργανώσεων και δικτύων πολιτών, τα αλληλέλληλα, εκθεμελιωτικά της ανθρώπινης κατάστασης, πλήγματα των μνημονιακών πολιτικών έχουν διασπάσει το «εμείς» και οδηγήσει σε εξατομικευμένες στάσεις και αναδίπλωση στο προσωπικό και οικογενειακό δράμα. Ο φόβος, η ανασφάλεια, το μέλλον ως καταστροφή, καθηλώνουν σε μια κατάσταση εσωστρέφειας, εν τούτοις ρευστή και όχι γενικευμένη.

2.2 Υποβάθμιση/κατάρρευση του δημόσιου και ιδιωτικού αστικού χώρου

Πριν από την πρόσφατη κρίση, οι αλλαγές στον αστικό χώρο πραγματοποιήθηκαν με δημόσιες παρεμβάσεις, οι οποίες διαμόρφωσαν το έδαφος για να λειτουργήσουν οι νόμοι της αγοράς και να προωθηθούν ανακατανομές στις αξίες των ακινήτων, που προσπόρισαν κέρδη τόσο στους ιδιοκτήτες όσο και στις νέες επιχειρήσεις των προνομιούχων εμπορικά περιοχών. Οι ανακατατάξεις αυτές έλαβαν χώρα στο Ιστορικό Κέντρο και σε ορισμένες γειτνιάζουσες ιστορικές γειτονίες. Την ίδια περίοδο, άλλες περιοχές της πόλης εγκαταλείπονται από τη δημόσια/δημοτική πολιτική και απαξιώνονται, παρακολουθώντας τη σταδιακή μεταβολή της κοινωνικής σύνθεσης των κατοίκων τους με την εγκατάσταση χαμηλότερων εισοδηματικά στρωμάτων - κυρίως μεταναστών.

Η πεζοδρόμηση της Ερμού και στη συνέχεια μεγάλου μέρους του Ιστορικού Εμπορικού Τριγώνου αύξησε κατακόρυφα τις τιμές των ακινήτων, με αποτέλεσμα η μικρή παραγωγή στους ορόφους των κτηρίων να εκδιωχθεί και το εμπόριο να στραφεί σε ανώτερα εισοδηματικά στρώματα. Η ενοποίηση των αρχαιολογικών χώρων λειτούργησε καταλυτικά για τον «εξευγενισμό» (gentrification) μιας ευρύτερης περιβάλλουσας ζώνης από το Θησείο μέχρι την Πλάκα, το Μοναστηράκι και του Ψυρρή, όπου η αλλαγή/εκδίωξη χρήσεων και κατοίκων πήρε ευρύτερες διαστάσεις. Περιοχές όπως ο Ψυρρή και στη συνέχεια το Γκάζι απώλεσαν χρήσεις κατοικίας, μεταποίησης και εμπορίου και μεταβλήθηκαν σε εκτεταμένα διασκεδαστήρια. Στο πλαίσιο της εμπορευματοποίησης της ιστορικής μνήμης οι γειτνιάζουσες με το κέντρο συνοικίες, κυρίως το Μεταξουργείο και ο Κεραμεικός - δευτερευόντως ο Βοτανικός- άλλαξαν εν μέρει ως προς την κοινωνική σύνθεση του πληθυσμού τους. Νέοι κάτοικοι και επενδυτές αγόρασαν και ενεργοποίησαν ιστορικά κτήρια για χρήσεις κατοικίας, αναψυχής, τεχνών και πολιτισμού (Πορτάλιου, 2008).

Στην Αθήνα συνέβη το είδος της αστικής στρατηγικής στην οποία αναφέρονται συγγραφείς όπως οι : Sharon Zukin (1995), David Harvey (2001) και Neil Smith (2002). Πρόκειται για την ενεργοποίηση της ιδιαίτερης πολιτισμικής ταυτότητας των πόλεων ή περιοχών τους, η οποία συντίθεται από ακτινοβόλα μνημεία, αρχαιολογικούς χώρους, ολόκληρες συνοικίες με ξεχωριστή ιστορική μορφολογία, μεμονωμένα κτήρια και συμπληρώνεται από πολιτιστικά/πνευματικά κέντρα και μουσεία. Έτσι διαμορφώνεται ένα αστικό σύνολο που απευθύνεται στον εγχώριο πληθυσμό και σε τουρίστες καταναλωτές. Βρισκόμαστε μπροστά στην αξιοποίηση του λανθάνοντος συμβολικού κεφαλαίου. Το αποτέλεσμα είναι υψηλές αποδόσεις από τη γη, τα ακίνητα και τις νέες επιχειρηματικές δραστηριότητες. Οι ανακατατάξεις αφορούν και στην κοινωνική σύνθεση των κατοίκων, των χρηστών και των επισκεπτών των περιοχών σε διαδικασία πολιτισμικού «εξευγενισμού». Μ' άλλα λόγια, το άορατο χέρι της αγοράς, ελεύθερο από δημόσιες ρυθμίσεις και αναδιανεμητικές κοινωνικές πολιτικές, υπεραξιώνει ορισμένες και ταυτόχρονα απαξιώνει άλλες περιοχές της πόλης.

Η κρίση ανέτρεψε τα δεδομένα στο σύνολο της πόλης. Περιοχές που είχαν ακολουθήσει διαδικασίες «εξευγενισμού» και μονομερή ως προς τις χρήσεις προσανατολισμό επλήγησαν και οι διαδικασίες αυτές ανακόπηκαν. Για παράδειγμα, στο Ιστορικό Εμπορικό Τρίγωνο έκλεισαν πολλά καταστήματα και όσα λειτουργούν απευθύνονται κυρίως σε χαμηλά εισοδήματα, ενώ σημειακά έχουν εγκατασταθεί χρήσεις αναψυχής. Η συνοικία του Ψυρρή βρίσκεται σε κατάσταση κατάρρευσης με θύλακες ακατοίκητων κτηρίων. Στις γειτνιάζουσες με το κέντρο ιστορικές γειτονιές ο «εξευγενισμός» ανακόπηκε, παρά τις πολιτιστικές ενέσεις όπως το Remap, καθώς η νέα φτώχεια συνδέεται με ανθρώπινα ερείπια και παράνομες δραστηριότητες που παράγουν «μαύρο» χρήμα.

Η κρίση έπληξε σφοδρότερα από πριν τον δημόσιο και ιδιωτικό αστικό χώρο των λαϊκών τάξεων, κυρίως σε περιοχές όπως οι πλατείες Βάθη, Αγίου Παντελεήμονα, Αττικής, η Κυψέλη και τα Πατήσια, που κατοικούνται από χαμηλά εισοδήματα - έλληνες και μετανάστες. Η υποβάθμιση των ιδιωτικών κτηρίων συμβαδίζει με την εγκατάλειψη του δημόσιου χώρου. Λόγω των δραματικών περικοπών των πόρων της αυτοδιοίκησης - περίπου 60% - και των μαζικών απολύσεων των εργαζομένων οι δημοτικές κοινωνικές δομές υποβαθμίστηκαν ή καταρρέουν (εκπαίδευση, πολιτισμός, αθλητισμός), ο δημόσιος

ανοιχτός χώρος δεν ανανεώνεται, αντίθετα ο υφιστάμενος υποφέρει χωρίς συντήρηση και καθαριότητα. Ανάλογα συμβαίνουν και στους βασικούς τομείς του κεντρικού κοινωνικού κράτους.

Η Ομόνοια και η γύρω περιοχή είναι ο εμβληματικός χώρος εμφάνισης της νέας φτώχειας στην καρδιά της Αθήνας : πλανόδιο μικροεμπόριο, στέκια, φτηνά ξενοδοχεία, υπόγεια μαγειρεία, πορνεία, παπατζήδες, μετανάστες όλου του κόσμου. Η Ομόνοια μεταπολεμικά ήταν, όπως γράφει ο Γιώργος Ιωάννου, «η πλατεία όλων των χωριών και όλων των πόλεων της χώρας. Όταν συχνάζεις εδώ συχνάζεις παντού», και σήμερα η πλατεία όλων των χωριών του κόσμου. Αυτή την Ομόνοια και τη σύγχρονη αστική συνθήκη με τις κοινωνικές της συνδηλώσεις εξέφρασε με εξαιρετικό τρόπο η 3^η Μπιενάλε της Αθήνας : «Μονόδρομος», το 2011, στο κτήριο της Διπλαρείου Σχολής Τεχνών στην πλατεία Θεάτρου. Μια έκθεση για το παρελθόν το οποίο συντρίβει η θύελλα της προόδου, μια ανασκαφή/ανάδειξη ταπεινών ορυκτών, ιχνών της ανθρώπινης παρουσίας που έγιναν συντρίμια, παρουσιάστηκε ως διαδοχή αμοντάριστων πλάνων μαζί με τα εργαλεία και τα έργα των μαθητών της Διπλαρείου, σήμερα απαξιωμένα. Μια ματιά στο αστικό τοπίο από το παράθυρο του κτηρίου συνδέει τη θύελλα της προόδου από το παρελθόν με τη θύελλα της κρίσης που βιώνουμε. Κτήρια φθαρμένα και σιωπηλά, μελαγχολικές φωλιές απόκληρων ανθρώπων που περιπλανήθηκαν στον κόσμο και ναυάγησαν στο κέντρο της πόλης, στρώματα ύπνου σε κρύες ταράτσες, παπούτσια στις μαρκίζες των όψεων και πλυμένα ρούχα απλωμένα σε σχοινιά. Είναι οι νέοι μικρόκοσμοι, ήδη απόβλητα της σωτηριολογικής αδυσώπητης πολιτικής, η οποία πολλαπλασιάζει τους περιττούς ανθρώπους (Πορτάλιου, 2011).

2.3 Φόβος, ασφάλεια, επιτήρηση, καταστολή

Το σύγχρονο κράτος, έχοντας αναιρέσει την προηγούμενη προγραμματική του δέσμευση να πατάξει την υπαρξιακή αβεβαιότητα και ανασφάλεια που παράγεται από την αγορά, εστιάζει στο θέμα της προσωπικής ασφάλειας από υπαρκτούς ή προοιωνιζόμενους, φανερούς ή κρυφούς, πραγματικούς ή υποτιθέμενους φόβους για απειλές ενάντια στην ανθρώπινη ζωή, τις περιουσίες και τις κατοικίες. Οι κίνδυνοι αυτοί αποδίδονται μεταξύ άλλων στις εγκληματικές δραστηριότητες ή αντικοινωνικές συμπεριφορές των *υποτάξεων* (Bauman, 2011).

Ο φόβος φωλιάζει στο υπαρξιακό και κοινωνικό κενό που πολλαπλασιάζει ο εγκλεισμός στον ιδιωτικό χώρο, η αποξένωση από τους συγγάτοικους, τους γείτονες και τους συμπολίτες. Στην Αθήνα, πόλη κατ' εξοχήν ανοιχτή, φιλόξενη, ζωντανή μέσα από κοινωνικές δράσεις, πρωτοβουλίες και κινήματα γειτονιάς, ο φόβος καλλιεργήθηκε με σχετικές σταυροφορίες των Μέσων μαζικής Ενημέρωσης, κυριάρχησε στον πολιτικό λόγο

των συντηρητικών δυνάμεων, αποδόθηκε στη μικροπαραβατικότητα των ξένων και των φτωχών, κατέληξε να αποκτήσει μεταφυσικές διαστάσεις και κυρίως να οδηγήσει σε θεμιτά και αθέμιτα μέσα ασφάλειας και σωτηρίας. Όπως σημειώνει ο Zygmunt Bauman «*Η προφύλαξη και η ασφάλεια δεν είναι ποτέ αρκετή. Άπαξ και αρχίσεις να χαράσσεις και να ενισχύεις τα όρια, δεν υπάρχει σταματημός. Ο βασικός κερδισμένος είναι ο φόβος μας: ευδοκιμεί και αφθονεί, καθώς τρέφεται από τις προσπάθειές μας να χαράσσουμε και να οχυρώνουμε όρια*».

Τα όρια και ο διαχωρισμός της πόλης σε επικίνδυνες και ασφαλείς περιοχές μπορούν να οδηγήσουν σε ακραίες καταστάσεις και πάντως σε επιτήρηση της πόλης. Η περιγραφή του Mike Davis για το Λος Άντζελες είναι εφιαλτική. Ολόκληρες περιοχές ανοιχτών φτωχοκομείων, όπου ενδημεί η βία, η εγκληματικότητα των συμμοριών και η διακίνηση ναρκωτικών, συνυπάρχουν ή μάλλον διαχωρίζονται με σινικά τείχη πολεοδομικού χαρακτήρα από τις προστατευόμενες ζώνες των ανώτερων τάξεων, που κινούνται σ' έναν αποστειρωμένο κόσμο μακράν του άλλου με τον οποίο γεινιάζουν (Mike Davis, 1990). Στην Αθήνα χαρακτηρίστηκαν ως επικίνδυνες/αδιάβατες νησίδες της πόλης αρχικά ορισμένες περιοχές του κέντρου και του Αγίου Παντελεήμονα. Πράγματι στο 5^ο και το 6^ο δημοτικό διαμέρισμα και σε τμήματα του 1^{ου} συγκεντρώνεται σε μεγάλα ποσοστά ο κόσμος των πολύ φτωχών, των μεταναστών, των ναρκωτικών και της πορνείας. Η φτώχεια, όμως, και η μικροπαραβατικότητα αποτελούν αντικείμενα κοινωνικής πολιτικής, διάλυσης των μαφιών του μαύρου χρήματος και αρωγής των απόκληρων, όχι διόδους διάχυσης του φόβου στο κοινωνικό σώμα, επιβολής γενικευμένης επιτήρησης στην πόλη και σκληρής καταστολής ευρύτατων κοινωνικών ομάδων.

Η Αθήνα, από την εποχή των Ολυμπιακών Αγώνων με τις κάμερες και τα ζέπελιν μέχρι τις μέρες του 2013, είναι μια πόλη που επιτηρείται πανταχού από αστυνομικές δυνάμεις, διαταράσσεται από μαζικές επιχειρήσεις σκούπας εναντίον μεταναστών, συνεχείς προσαγωγές υπόπτων, κυρίως νέων, και επιθέσεις των σωμάτων καταστολής. Οι μνημονιακές πολιτικές πολλαπλασιάζουν καθημερινά τους νεόπτωχους των Αθηνών, όλης της αττικής επικράτειας. Η επιτήρηση επεκτείνεται, η καταστολή γενικεύεται, η Αθήνα εδώ και τέσσερα περίπου χρόνια έχει αρκετές φορές μεταβληθεί σε πεδίο μαχών. «*Ο φασισμός δεν έρχεται από το μέλλον*». Οι νεοναζιστικές συμμορίες της Χρυσής Αυγής ξεκίνησαν με ορμητήριο τις πλατείες Αγίου Παντελεήμονα και Αττικής, δημιούργησαν ελεγχόμενα άβατα, πουλούν προστασία, εμπλέκονται σε κάθε είδους παράνομες δραστηριότητες, προχωρούν σε μαζικές επιθέσεις με σοβαρούς τραυματισμούς, ακόμα και δολοφονίες μεταναστών - οι «Γιατροί του Κόσμου» έχουν καταγράψει εκατοντάδες περιστατικά όσων τολμούν να φτάσουν στα ιατρεία τους - αποτελούν παρακράτος εν κράτει, τάγματα εφόδου δημόσια γνωστά μετά τις επιθέσεις στο Πέραμα και τη συγγερή δολοφονία στο Κερατσίνι - Σεπτέμβριος 2013. Σήμερα ελέγχονται οι εγκληματικές πράξεις των νεοναζί.

3. ΕΝΔΙΑΘΕΤΕΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΚΑΙ ΧΩΡΙΚΕΣ ΕΦΕΔΡΕΙΕΣ ΠΡΟΥΠΟΘΕΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗ ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΤΗΣ ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΗΣ ΠΟΛΗΣ

Το μεγάλο πλεονέκτημα της Αθήνας είναι μια σχετική ομοιογένεια, μια ενύπαρκτη στο χώρο δυνατότητα διαπερατών ορίων ανάμεσα στις διαφορετικές από πλευράς κοινωνικής σύνθεσης περιοχές. Βεβαίως υπάρχουν αποκλεισμένα σημεία των πολύ φτωχών, όπως οι κατοικίες των Ρομά, οι υπαίθριοι θύλακες εξαθλίωσης των χρηστών εξαρτησιογόνων ουσιών, απαξιωμένα τμήματα λαϊκών συνοικιών, εστίες βάρβαρης εκμετάλλευσης και εγκλεισμού μεταναστών, διάσπαρτη φτώχεια μέσα σε χιλιάδες σπίτια, επίσης, κατοικίες, καταστήματα και παραγωγικοί χώροι που λιμνάζουν και απαξιώνονται από την αχρηστία. Ο δημόσιος ανοιχτός χώρος, ιστορικά ανεπαρκής, πρόχειρα διαμορφωμένος, κατακερματισμένος και ασυντήρητος, αν και πάντα κατοικημένος, μπορεί να επαναλειτουργήσει και να ενοποιήσει τον ιδιωτικό χώρο μέσα από σημειακές ή ευρύτερες αναπλάσεις. Στεγάζοντας κοινωνικές, πολιτισμικές και πολιτικές πρακτικές, αποτελεί εν δυνάμει τόπο διευρυμένης συνύπαρξης και φορέα του «εμείς» που υποστασιοποιεί την έννοια της πόλης.

Οι κοινωνικές υποδομές της Αθήνας υπολείπονταν ήδη πριν την κρίση σε επάρκεια και ποιότητα. Πρόκειται για τα σχολικά κτήρια, εν μέρει τα δημόσια νοσοκομεία, τις δομές για τις ευάλωτες κοινωνικές ομάδες, τους χώρους πολιτισμού και αθλητισμού, εν ολίγοις τα «κοινά», έννοια η οποία παραπέμπει στη διαχείριση/αυτοδιαχείριση και προϋποθέτει τη δημόσια κοινωνική ιδιοκτησία. Τα ιδιωτικά (και δημόσια) ακίνητα καλύπτουν ποσοτικά τις ανάγκες σε πρώτη κατοικία και σε μεγάλο βαθμό σε δεύτερη και μπορούν να στεγάσουν τυπολογικά όλα τα είδη παραγωγικών και εμπορικών δραστηριοτήτων. Χρειάζονται, όμως, ενεργειακή αναβάθμιση, επισκευή και ανάπλαση και όσον αφορά τα νεώτερα μνημεία, αποκατάσταση/επανάχρηση.

Τα παραπάνω περιγράφουν συνοπτικά - καθώς το κεφάλαιο 3 δεν αποτελεί το κύριο τμήμα της εργασίας - το περιεχόμενο μιας σύγχρονης σχεδιαστικής και οικοδομικής δραστηριότητας που, από κοινού με τις αποκαταστάσεις του τραυματισμένου φυσικού περιβάλλοντος και των τοπίων, θα αποτελέσουν τη βάση μιας εναλλακτικής στρατηγικής για την πόλη και την περιβάλλουσα φύση.

Είπαμε ήδη για τον κοινωνικό κατακερματισμό των κατοίκων της πόλης που επιβάλλουν οι σημερινές συνθήκες φτώχειας, φόβου, ανασφάλειας και καταστολής. Αλλά η κοινωνία είναι αντιφατική και εκπλήσσοσα. Μέσα της γεννήθηκαν και αναδύθηκαν στη δημόσια σφαίρα της συνομιλίας και του δρόμου δύο πρωτότυπες μαζικές μορφές κοινωνικότητας και ανανέωσης της πολιτικής των αποκάτω : το κίνημα των «αγανακτισμένων», που επανανοηματοδότησε το συλλογικό και διεύρυνε τις έννοιες του «αναπαραστατικού χώρου» (Lefebvre, 1991) και των «πρακτικών της καθημερινής ζωής» (De Certeau, 1984) και το κίνημα Αλληλεγγύης, που μετέτρεψε τη διαμαρτυρία σε

ενεργητική δράση για την επιβίωση και την αξιοπρέπεια. Εκατοντάδες «στέκια αλληλεγγύης» απαντούν στο θέμα της τροφής και των ειδών πρώτης ανάγκης, δεκάδες κοινωνικά ιατρεία- φαρμακεία καλύπτουν κενά στην υγεία, κοινωνικά φροντιστήρια και σχολεία ξένων γλωσσών στεγάζονται κυρίως σε δημόσια εκπαιδευτήρια, ενώ πολιτιστικές δράσεις διαχέονται στην πόλη, εμφανίζονται προγραμματισμένα ή αναπάντεχα σε κάθε γειτονιά. Μαζί με τις νέες μορφές του κοινωνικού επανεμφανίζονται και ενεργοποιούνται τα συνδικάτα, οι επιτροπές γειτονιάς, οι πολιτιστικοί σύλλογοι, τα κινήματα για την πόλη και το περιβάλλον, αναπροσανατολίζοντας τη δράση τους σύμφωνα με τις ανάγκες που γεννά η κρίση. Για να αποδώσουν, όμως, όλες οι παραπάνω χωρικές και κοινωνικές εφεδρείες και να κατευθυνθούν στη σύνθεση ενός κοινού σχεδίου κοινωνικής, παραγωγικής και χωρικής ανασυγκρότησης, μέσα από την οποία θα αναδυθεί η εναλλακτική πόλη, είναι αναγκαία η ρήξη με την πολιτική μνημονιακή συνθήκη, η οποία διαρκώς επιδεινώνει τη φτώχεια και οδηγεί στην κατάρρευση της πόλης. Όμως, μια βαθύτερη σύνδεση των επιμέρους δυνατοτήτων και των βασικών προϋποθέσεων ανασχεσης της κατάρρευσης και έναρξης της διαδικασίας ανασυγκρότησης, ξεπερνά το μέγεθος και το αντικείμενο του συγκεκριμένου κειμένου.

4. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Bauman, Z. (2007). *Modus Vivendi: Inferno e utopia del mondo liquido*, ελλ. μτφρ.: Κ. Γεώργιας. *Ρευστοί Καιροί: Η ζωή την εποχή της αβεβαιότητας*. Αθήνα: Μεταίχμιο. 2009.
- Certeau, M. (1984). *The practice of everyday life*. University of California Press :Berkeley
- Davis, M. (1990). *City of Quartz : Excavating the Future in Los Angeles*. USA : Verso.
- Hardt, M. & Negri, A. (2012). *Declaration*, ελλ. μτφρ.: Α. Κιουπκιολής. *Να πάρουμε τη σκυτάλη - Διακήρυξη*. Αθήνα : Βιβλιόραμα. 2012.
- Harvey, D. (2001). *Spaces of Capital - Towards a Critical Geography*. New York: Routledge.
- Harvey, D. (2012). *Rebel Cities*. London : Verso, ελλ. μτφρ. Κ. Χαλμούκου. *Εξεγερμένες Πόλεις*. Αθήνα : ΚΨΜ. 2012.
- Lefebvre, H. (1991). *The Reproduction of Space*. Oxford : Blackwell Publishing.
- Portaliou, E. (2006). *Social resistance movements against the Olympic Games 2004, in Athens*. 11th International Conference : «Alternative futures and popular protest». Manchester Metropolitan University.
- Portaliou, E. (2007). *Anti-global Movements reclaim the City*. CITY: analysis of urban trends, culture, theory, policy, action, vol. 11, no. 2, Routledge : 165-175.
- Smith, N. (2002). *New Globalism, New Urbanism : Gentrification as Global Urban Strategy*. Oxford : Blackwell Publishers.
- Zukin, S. (1995). *The Cultures of Cities*. Oxford : Blackwell Publishers.
- Γιαλώρα, Θ. και Πορτάλιου, Ε. (2005). *Ολυμπιακοί Αγώνες 2004 στην Αθήνα. Νεοφιλελεύθερες πολιτικές και κοινωνικές αντιστάσεις*. Συνέδριο: «Γεωγραφίες της Μητρόπολης. Όψεις του φαινομένου στον ελληνικό χώρο». Θεσσαλονίκη, ΑΠΘ.
- Πορτάλιου, Ε. (2008). *Εξευγενισμός : Κοινωνικές και Χωρικές Ανακατατάξεις στις Σύγχρονες Πόλεις*. Περιοδικό «Διάπλους», τ.28, σελ.58-61.
- Πορτάλιου, Ε. (2011). *Μονόδρομος 2011 – Η θύελλα της προόδου*. Εφημερίδα «Η Εποχή», 11/12/2011.

SUNSHINE & BOOSTERISM:
ΑΣΤΙΚΑ ΤΟΠΙΑ ΤΗΣ ΜΕΣΟΓΕΙΟΥ ΑΦΗΓΗΣΕΙΣ ΤΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ

Δημήτρης Πούλιος ¹
Ίων Σαγιάς ²

1. Υπ. Διδάκτορας ΕΜΠ, Σχολή Αγρονόμων και Τοπογράφων Μηχανικών, Τομ. Γεωγραφίας & Περιφ. Σχεδιασμού, Υπότροφος Ιδρύματος Ωνάση.
dimiroul@yahoo.gr
2. Επικ. Καθηγητής, Σχολή Αγρονόμων και Τοπογράφων Μηχανικών, Τομ. Γεωγραφίας & Περιφ. Σχεδιασμού.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Με κέντρο την κρίση του μοντέλου ανάπτυξης των Ισπανικών πόλεων, το σύντομο αυτό κείμενο προσπαθεί να ανιχνεύσει μια μεθοδολογία ανάλυσης των πολιτικών που οδήγησαν σε αυτή. Αφετηρία μας είναι η προβληματική που έθεσαν οι Brenner & Theodore (2002) για τον «υπαρκτό νεοφιλελευθερισμό» και τους τρόπους με τους οποίους πλαισιώνουν το Αστικό φαινόμενο στον σύγχρονο καπιταλισμό. Σε αυτή τη κατεύθυνση παρουσιάζουμε το Ισπανικό μοντέλο μέσα από το τρίπτυχο path dependency – creative destruction – cities, τις σχέσεις με προηγούμενα μοντέλα ανάπτυξης και τις ιδιαιτερότητες που φέρνουν, την διαδικασία παραγωγής χώρου στο σύγχρονο καπιταλισμό και τέλος την σημασία των πόλεων σε αυτή τη διαδικασία.

Με αυτό τον τρόπο αναζητούμε ένα Μεσογειακό «υβρίδιο» των νεοφιλελεύθερων Αστικών Πολιτικών μέσα από τις παραδόσεις της περιόδου του Φράνκο στην Ισπανία και την στροφή προς την αγορά κατοικίας, τον τρόπο με την οποία η Σοσιαλδημοκρατία συνέχισε αυτές τις πολιτικές (1980-1990), τις μεθόδους υλοποίησης στο αστικό περιβάλλον σε πόλεις όπως η Βαρκελώνη. Επιπλέον, βλέπουμε τη σημασία των πόλεων, του σχεδιασμού και της αρχιτεκτονικής σε όλη αυτή τη διαδικασία. Τέλος μέσα από την κριτική μας προσέγγιση βλέπουμε πώς η σύγχρονη βιβλιογραφία θέτει την προβληματική της γύρω από τα θέματα που παρουσιάσαμε.

Λέξεις κλειδιά: Ισπανία, νεοφιλελευθερισμός, Αστικές Πολιτικές, Οικονομική Κρίση

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ: ΤΑ ΤΟΠΙΑ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ

Την οικονομική κρίση είναι δύσκολο να την αντιληφθείς, έγραφε πρόσφατα ένας αρθρογράφος του *New Yorker* (Paumgarten 2013). «*Το χρέος δεν μοιάζει με τίποτα. Δεν έχει*

σχήμα. Αλλά με το χρόνο αφήνει ένα σημάδι. Στην Ισπανία, εμφανίστηκε αρχικά με τα άδεια σπίτια, τα μισοτελειωμένα έργα, και τις αδρανείς μηχανές. Σήμερα όλη η χώρα είναι ένα μουσείο καταδικασμένων έργων “αξιοποίησης” – ένα σαφάρι λευκών ελεφάντων». Ακόμη πιο δύσκολο είναι να αντιληφθείς την ταχύτητα των μετασχηματισμών. Πώς, μέσα σε λιγότερο από δύο δεκαετίες η Ισπανία, γίνεται από πρότυπο αστικής αναγέννησης, μοντέλο κατάρρευσης? Τι σημαίνει άραγε αυτό για τις Αστικές Πολιτικές και τις στρατηγικές σχεδιασμού που εφαρμόστηκαν όλα τα προηγούμενα χρόνια? Είναι η σημερινή κρίση και κρίση των στρατηγικών αυτών, όπως υποστηρίζουν αρκετοί μελετητές (βλ. Arbací & Tapada-Berteli 2012, Hatherlay 2012, Garcia 2012, Harvey 2011) ή η υπαιτιότητα βρίσκεται αποκλειστικά στην απληστία των τραπεζιτών και στην ασυδοσία των κερδοσκόπων του real estate. Για να ανιχνεύσουμε τις απαντήσεις σε αυτά τα ερωτήματα, πρέπει να δούμε την ευρύτητα του μοντέλου ανάπτυξης στο οποίο αναφερόμαστε. Η περίπτωση των Ισπανικών πόλεων, του “Barcelona Model” ή του “Bilbao Effect”, είναι χαρακτηριστική για να περιγράψουμε μια σειρά ευρύτερων μετασχηματισμών που συνέβαιναν στις Ευρωπαϊκές πόλεις και αφορούσαν την κυριαρχία ενός αναδυόμενου τότε νεοφιλελεύθερου προτύπου και ενός Ευρωπαϊκού «τρίτου δρόμου» στο σχεδιασμό και την ανάπτυξη των πόλεων. Προσεγγίζοντας αυτά τα πρότυπα ο πρώτος στόχος είναι να θέσουμε τους προβληματισμούς αναζητώντας νέες μεθοδολογίες ανάλυσης.

2. Ο «ΥΠΑΡΚΤΟΣ» ΝΕΟΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΙΣΜΟΣ

Η αναζήτηση ενός πλαισίου ανάλυσης της «αναγέννησης» των Ισπανικών πόλεων στα πλαίσια της σύγχρονης νεοφιλελεύθερης αστικοποίησης δεν είναι μια απλή διαδικασία κατηγοριοποίησης με κάποια συγκεκριμένα πρότυπα. Στη περίπτωση μας η ανάλυση των Brenner και Theodore (2002, Brenner et.al. 2009) για τον «υπαρκτό νεοφιλελευθερισμό» (actually existing neoliberalism) θεωρούμε ότι θα βοηθήσει την προβληματική μας, ανιχνεύοντας βασικά στοιχεία αυτού που ονομάζεται Ισπανικό μοντέλο. Οι συγγραφείς θεωρούν ότι ο νεοφιλελευθερισμός δεν είναι ένας άλλος «ισμός» αλλά μια διαδικασία συνεχών μετασχηματισμών του σύγχρονου καπιταλισμού (neoliberalization). Έτσι δεν έχουμε να κάνουμε με ένα μοντέλο πολιτικής (one size fits all approach), αλλά με μια πιο πολύπλοκη διαδικασία. Όπως αναφέρουν: «Τα νεοφιλελεύθερα προγράμματα καπιταλιστικών μετασχηματισμών, σπάνια, και ίσως τότε, δεν εφαρμόζονται σε μια καθαρή μορφή, γιατί πάντα εισάγονται σε πολιτικο-κοινωνικά πλαίσια που έχουν σμιλευτεί από προηγούμενες διαδικασίες ρύθμισης, θεσμικές πρακτικές και πολιτικές συνθήκες» (Brenner & Theodore 2002). Ένα άλλο βασικό στοιχείο που θέτουν όπως και μια σειρά άλλων μελετητών (Harvey 1989, Soja 2000,), και προκύπτει από και από την προηγούμενη ανάλυση είναι ότι σε αυτή την «διαδικασία νεοφιλελευθερισμού», σε αντίθεση με ότι κλασικά χαρακτηρίζει την ιδεολογία του, το κράτος παίζει αναβαθμισμένο ρόλο σε τέτοιο βαθμό που σε πολλές περιπτώσεις χωρίς την κρατική παρέμβαση θα ήταν αδύνατο να εφαρμοστούν αυτές οι πολιτικές. Η λογική τους καταλήγει σε τρία βασικά χαρακτηριστικά αυτών που ονομάζουν «τοπία του νεοφιλελευθερισμού»:

1. Το πρώτο αφορά αυτό που ονομάζουν ως «μονοπάτι εξάρτησης» (path dependency) ανάμεσα σε υπάρχουσες πολιτικές συνθήκες και τις νέες στρατηγικές. Σε αυτό το πλαίσιο

η έννοια του «υπαρκτού νεοφιλελευθερισμού» αντανακλά την πολυπλοκότητα των σχέσεων και των τρόπων με τις οποίες οι νεοφιλελεύθεροι μετασχηματισμοί αλληλοεπιδρούν με εδραιωμένες χωρικές σχέσεις και πρακτικές, δημιουργώντας νέα δεδομένα.

2. Το επόμενο χαρακτηριστικό αφορά αυτό που ο Harvey (1989, 2010) αναφέρει ως «δημιουργική καταστροφή» (creative destruction). Καταστροφή (destruction) υφιστάμενων θεσμικών φορέων και πολιτικών κατευθύνσεων μέσα από μεταρρυθμίσεις στην κατεύθυνση της ελεύθερης αγοράς, αλλά και δημιουργία (creation) νέων μηχανισμών οικονομικής ανάπτυξης, κυριαρχίας των αγορών και εμπορευματοποίησης.

3. Τέλος αναφέρονται στην σημασία των πόλεων στην περίοδο του «υπαρκτού νεοφιλελευθερισμού. Η νέα αυτή συνθήκη δεν έχει να κάνει απλά με τον τρόπο με τον οποίο ο προγραμματικός λόγος του νεοφιλελευθερισμού έχει ενσωματωθεί στις Αστικές Πολιτικές (ιδιωτικοποιήσεις, αστικό μάρκετινγκ, boosterism, εταιρείες αστικής ανάπτυξης κ.α.). Αυτό που θεωρούν σημαντικό οι Brenner και Theodore είναι πρώτων για πρώτη φορά χωρικό-προσδιορισμένες (place specific) οικονομικές στρατηγικές αναδιπλώνονται μέσα σε εθνικά πλαίσια, δίνοντας νέα νοήματα στην έννοια του τοπικού (locality) και του αστικού. Παράλληλα οι πόλεις γίνονται τα σκηνικά όπου οι μετασχηματισμοί του νεοφιλελευθερισμού από το 1970 μέχρι και σήμερα δοκιμάζονται και εφαρμόζονται.

Σε αυτά τα πλαίσια η αναζήτηση των «τοπικών νεοφιλελευθερισμών», των ιδιαιτεροτήτων και συνθηκών που τους γέννησαν αποκτά σημαντικό ερευνητικό ενδιαφέρον. Όχι σαν μηχανισμός κατάταξης σε σχέση με ένα κεντρικό μοντέλο ή μια «Αμερικάνικη νόρμα» (Brenner et.al 2009), αλλά σαν μια αναζήτηση μια υβριδικής κατάστασης που θα μας βοηθήσει να κατανοήσουμε ευρύτερους μετασχηματισμούς. Ποιο ήταν λοιπόν το Ισπανικό υβρίδιο, ή περίπτωση, ή μοντέλο μέσα σε αυτά τα πλαίσια?

3. ΙΣΠΑΝΙΚΟ MONTELO (path dependency, «δημιουργική καταστροφή» και η σημασία της πόλης)

Η υιοθέτηση του σχήματος του «υπαρκτού νεοφιλελευθερισμού», βασίζεται σε μεγάλο βαθμό και στην πρόσφατη βιβλιογραφία και συζήτηση γύρω από τα μοντέλα που αναπτύχθηκαν στις Ισπανικές Πόλεις. Τρεις είναι οι βασικές αφηγήσεις και παρακάτω θα τις δούμε πιο αναλυτικά:

A. Από τους Φαλαγγίτες Αρχιτέκτονες στους Σοσιαλιστές Εκσυγχρονιστές (path dependency). Ένα από τα πιο βασικά στοιχεία της ανάλυσης της περίπτωσης εξέλιξης των Ισπανικών πόλεων είναι το ζήτημα των σχέσεων της περιόδου του Φρανκισμού με αυτή της μετάβασης προς τη δημοκρατία (transición). Οι Lopez και Rodriguez (2011), υποστηρίζουν ότι στην ουσία μιλάμε για ένα μοντέλο, που ξεκινάει από τις μεταπολεμικές μεταρρυθμίσεις του Φράνκο και φτάνει με μετασχηματισμούς μέχρι σήμερα. Κεντρικό στοιχείο σε αυτή την πορεία είναι η σημασία της κατοικίας και γενικότερα της κερδοσκοπίας και διαπλοκής στην ανάπτυξη της. Όπως το έθεσε άλλωστε και ο Φαλαγγίτης José Luis Arrese, Υπουργός Κατοικίας του Φράνκο, το 1957: «Είμαστε μια χώρα ιδιοκτητών και όχι προλετάρων» (αν. Lopez & Rodriguez 2011). Αυτό το σχήμα δεν ήταν άλλωστε ξένο και για την υπόλοιπη Νότια Ευρώπη (Allen et.al 2004).

Η πετρελαϊκή κρίση της δεκαετίας του 1970 θα βρει την Ισπανία ήδη με ένα μοντέλο βασισμένο στην ιδιοκτησία κατοικίας και τον μαζικό τουρισμό. Το 1982, μετά από μια περίοδο αστάθειας που ακολούθησε τον θάνατο του Φράνκο, το Σοσιαλιστικό Κόμμα (PSOE) θα έρθει στην εξουσία. Τα χρόνια του PSOE θα σφραγίσουν την πορεία των μετασχηματισμών των πόλεων με την πολιτική τους. Για τον Tim Marshall (2000) αυτό είναι ίσως και το βασικό σημείο του «μοντέλου» της Ισπανίας, το πιο πετυχημένο «παράδειγμα εκσυγχρονισμού της σοσιαλδημοκρατίας», που οδήγησε στο «πάντρεμα της κρατικής παρέμβασης με την οικονομική ανταγωνιστικότητα» (McNeill 1999). Ποιος ήταν όμως αυτός ο εκσυγχρονισμός; Υπήρξε στην πραγματικότητα;

Η κυβέρνηση του Gonzalez στην πράξη θα συνεχίσει την μακρο-οικονομική πολιτική της δικτατορίας (Lopez & Rodriguez 2011). Χωρίς να έχει καμιά εναλλακτική στην κρίση ανταγωνιστικότητας της Ισπανικής οικονομίας την απάντησε με ακόμα μεγαλύτερη «εξειδίκευση» στους «ανταγωνιστικούς τομείς», το κέντρο ήταν ο μαζικός τουρισμός και η κατασκευή. Αλλά και τα μέσα άσκησης πολιτικής παραμείναν τα ίδια. Οι αρχικός αντι-NATOικός λόγος, η σύνδεση με τα κινήματα πόλης και τα συνδικάτα σύμφωνα με τον James Petras (cited in McNeill 1999) παραμερίστηκε, και έδωσε τη θέση της στις πρωτοβουλίες κατάληψης και διαχείρισης του κράτους. Στο ίδιο πλαίσιο ο Donald McNeill γράφει: *«Στην προσπάθεια εδραίωσης της διαδικασίας μετάβασης, τα χρόνια του PSOE χαρακτηρίζονται από τις πελατειακές σχέσεις και το θέαμα, και τα δύο σχεδιασμένα να σφραγίσουν την ηγεμονία του κόμματος στην Ισπανική κοινωνία. Μέσα από ένα πλαίσιο μηχανισμών – δωρεάν διακοπές σε συνταξιούχους, σφιχτό έλεγχο της προσφοράς εργασίας στο δημόσιο τομέα [...] το PSOE θα εδραιώσει την κυριαρχία του στην κοινωνία. Και με το 1992 να είναι η μαγική χρονιά των Ολυμπιακών Αγώνων, της Μαδρίτης ως Πολιτιστικής Πρωτεύουσας της Ευρώπης – και πάνω από όλα – της EXPO στη Σεβίλλη, πολύ ενέργεια αφιερώθηκε στο να δημιουργηθεί η Νέα Ισπανία χτισμένη πάνω στις κοινές αξίες της οικονομικής διεθνοποίησης και της φιέστα.»* (McNeill 1999). Το επόμενο βήμα είναι να δούμε πως πραγματώθηκαν αυτές οι αλλαγές.

Β. Δημιουργώντας την Νέα Ισπανία (creative destruction). Η διαδικασία των μετασχηματισμών του αστικού περιβάλλοντος στην κατεύθυνση μιας νέας «αστικού τύπου επιχειρηματικότητας» (urban entrepreneurship) είχε τρομερό κοινωνικό κόστος, εντείνοντας τους κοινωνικούς διαχωρισμούς και την άνιση ανάπτυξη (Leontidou 1995). Αυτό το μοντέλο της «δημιουργικής καταστροφής» οδήγησε σε ένα πρώτο επίπεδο στην απομάκρυνση του κράτους από τις περιοχές που είχαν χτυπηθεί από την ύφεση με μια ταυτόχρονη διάλυση των μηχανισμών και δομών κοινωνικής πρόνοιας σε χωρικό επίπεδο, το 1985 η Ισπανία, μαζί με την Ελλάδα και την Πορτογαλία είχαν από τα χαμηλότερα ποσοστά δημόσιων δαπανών για πρόνοια στην Ε.Ε., κάτω του 20% (Brenner & Theodore 2002). Το επόμενο βήμα, που έγινε και με αφορμή την ένταξη της χώρας στην ΕΟΚ, ήταν η επαναφορά κεφαλαίων και επενδύσεων σε στρατηγικούς τομείς της οικονομίας αλλά και σε συγκεκριμένες περιφέρειες εγκαθιστώντας νέες μορφές χωρικής ανταγωνιστικότητας σε όλα τα επίπεδα, εντείνοντας όμως και τις χωρικό-κοινωνικές ανισότητες. Το αποτέλεσμα ήταν μια πρωτοφανής για την τότε ΕΟΚ συνύπαρξη μαζικής ανεργίας, που είχε φτάσει το 27% στην Ανδαλουσία, 26.3 στην Εστρεμαδούρα με προγράμματα ιδιωτικοποιήσεων και επενδυτικό ενδιαφέρον (Leontidou 1995, Lopez & Rodriguez 2011). Στο κέντρο αυτής της διαδικασίας βρισκόταν τα αστικά

κέντρα και οι πόλεις. Εδώ ταυτόχρονα βλέπουμε και την Ισπανική ιδιαιτερότητα, στη προσπάθεια δημιουργίας ενός Τρίτου Δρόμου στο σχεδιασμό και την Αστική Ανάπτυξη.

Γ. Η σπουδαιότητα των πόλεων, αρχιτεκτονική, αστικός σχεδιασμός και η έκρηξη της αστικότητας (importance of cities). Η κεντρικότητα της σημασίας της πόλης και της αρχιτεκτονικής στο διάλογο γύρω από τον μετασχηματισμό των Ισπανικών πόλεων είναι αδιαμφισβήτητη. Εκεί συμπυκνώνονται άλλωστε τα όσα υποστηρίξαμε μέχρι τώρα, καθώς πόλεις όπως η Βαρκελώνη, η Μαδρίτη και το Μπιλμπάο γίνονται τα τοπία πειραματισμών οικονομικών πολιτικών και στρατηγικών εξαιρετικά χωρο-προσδιορισμένων (place-specific). Τρία βασικά σημεία σε αυτήν την ενότητα καθορίζουν το πλαίσιο των αλλαγών.

Το πρώτο αφορά τα χαρακτηριστικά αυτών των μετασχηματισμών στην μορφή της πόλης τα οποία συνεχίζουν στο μοτίβο της «δημιουργικής καταστροφής» που θέσαμε πιο πάνω και εντάσσονται σε μια σειρά Αστικών Πολιτικών και στρατηγικών: Η δημιουργία νέων χώρων κατανάλωσης / Ο ρόλος των megarprojects στην προσέλκυση επενδύσεων και αναδιάρθρωση των χρήσεων γης / Η δημιουργία «εξαγνισμένων» (purified) χώρων και κλειστών κοινοτήτων / η ένταση των χωρικών και κοινωνικών διαχωρισμών μέσω στρατηγικών εξευγενισμού. Σε μικρό ή και μεγαλύτερο βαθμό αποτελούν κεντρικά σημεία της «παλέτας» στρατηγικών που εφαρμόστηκαν και εφαρμόζονται, σε μια γενικότερη κατεύθυνση «αστικοποίησης του νεοφιλελευθερισμού» (Brenner et.a. 2009).

Το δεύτερο σημείο είναι ο ρόλος της «Μεσογείου» και των ιδιαίτερων αστικών τοπίων της στο ευρύτερο «φανταστικό» της σύγχρονης πολεοδομίας και αρχιτεκτονικής. Σε αυτές τις μικρές και μεγάλες πόλεις χτισμένες μέσα σε ένα πλαίσιο ατυπίας, σχεδιασμού – μη σχεδιασμού και παρανομίας (Leontidou 2010), όπου τα ερείπια της ιστορίας αποτελούσαν στοιχείο της καθημερινότητας και της δημόσιας ζωής, πολλοί «ανακάλυψαν» τις ανθρώπινες πόλεις που αναζητούσαν και τις χαμένες κοινότητες. Εκεί ο Cullen (1961) θα έβρισκε την «περιεκτικότητα» που έψαχνε στο τοπίο των πόλεων, οι Rowe & Koetter (1978) την πόλη «Κολάζ» και ο Gehl «την ζωή ανάμεσα στα κτίρια». Επιπλέον τα σχετικά χαμηλά επίπεδα κοινωνικού διαχωρισμού, η ιστορική συνύπαρξη των πολιτισμών με εμφανή τα σημάδια τους στη δημόσια ζωή και η «απουσία» ενός ισχυρού κρατικού ρυθμιστικού ρόλου ήταν ιδανικά χαρακτηριστικά για τις χωρικές αναζητήσεις της περιόδου που μελετάμε. Σε αυτές τις ιδιαιτερότητες θα αναφερθεί ο Peter Rowe (1997) στο βιβλίο του Civic Realism για να υποστηρίξει (με βάση το παράδειγμα της Βαρκελώνης) τα θετικά του διαχωρισμού «αστικής κοινωνίας και της κρατικής παρέμβασης» στην αστική αρχιτεκτονική της δημόσιας σφαίρας. Η Μεσόγειος ήταν μεταμοντέρνα πολύ πριν το μεταμοντερνισμό θα ισχυριστεί η Λίλα Λεοντίδου, ενώ στην ίδια λογική ο αρχιτέκτονας Richard Scoffier (2002) θα βρει στην πόλη των Αθηνών και τον Πειραιά κρυμμένη όλη την σύγχρονη προβληματική για το χώρο, όπως αναφέρει: *«Χωρίς καν να το καταλάβει, η άσημη κυρία με το μαγικό στον αυτοκινητόδρομο ταχείας κυκλοφορίας που συνδέει τον Πειραιά με το Φάληρο κάνει πράξη την πόλη της ιδιωτικότητας που είχε αναπτύξει η Archigram στη δεκαετία του 60' [...] Στα διαχωριστικά και στις μπάρες των δρόμων, έχουν λαθρά υλοποιηθεί, θα λέγαμε, τα πιο τολμηρά μανιφέστα του Claude Parent και του Paul Vilirio [...] Οι κυριότεροι αθηναϊκοί δρόμοι καλύπτονται από διαφημιστικές αφίσες, οι οποίες μετατρέπουν όλα τα κτίρια σε μηχανισμούς που θυμίζουν τα διακοσμημένα υπόστεγα του Robert Venturi».*

Το τρίτο σημείο συμπυκνώνει τα δύο προηγούμενα και έχει να κάνει με την Αστική Διακυβέρνηση και πιο συγκεκριμένα στην περίπτωση μας, με το πώς χρησιμοποίησε η Σοσιαλδημοκρατία την πόλη για να υλοποιήσει ένα τρίτο δρόμο στα πλαίσια της αγοράς. Το Ισπανικό μοντέλο δεν μπορούμε να το δούμε ξέχωρα από αυτό το γεγονός, και εδώ όπως παρατηρούν αρκετοί μελετητές γίνονται οι περισσότερες παρανοήσεις (McNeill 1999, Garcia-Ramon & Albet, 2000). Στην περίπτωση της Βαρκελώνης αυτό είναι χαρακτηριστικό, η «πεφωτισμένη» διακυβέρνηση των Σοσιαλιστών και η συμμαχία τους με την Αριστερά και τα κινήματα πόλης ήταν η διαδικασία που στις αρχές του 1980 έδωσε το έναυσμα για τις πρώτες «σημειακές» παρεμβάσεις στο δημόσιο χώρο, τα αρχικά στάδια αυτού που θα ονομαστεί Barcelona Model. Σε αντίθεση με τις «επιθετικές» νεοφιλελεύθερες πολιτικές που διαμορφώνονταν εκείνη την περίοδο, επιλέχθηκαν τουλάχιστον σε πρώτο στάδιο διαφορετικές στρατηγικές. Η σοσιαλδημοκρατία την δεκαετία του 80 χρησιμοποίησε τις πόλεις, υποστηρίζει ο Donald McNeill (1999), σαν τόπους θριάμβου και γιορτασμού «του εκμοντερνισμού και της αστικότητας». Αυτή όμως, ήταν μια πολύ σύντομη περίοδος, ο φτηνός δανεισμός της δεκαετίας του 90' και οι Ολυμπιακοί Αγώνες θα εγκαινιάσουν μια νέα εποχή που θα οδηγήσει και στην σημερινή οικονομική κατάρρευση.

4. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ: Sunshine & Boosterism

Τι ήταν λοιπόν το Ισπανικό Μοντέλο; Σε αυτό το σύντομο κείμενο προσπαθήσαμε με βάση την ανάλυση των Brenner & Theodore (2002) για τον «υπαρκτό νεοφιλελευθερισμό» να το δούμε σαν ένα μοντέλο εκσυγχρονισμού αλλά και συνέχειας των πολιτικών και οικονομικών παραδόσεων της δικτατορίας από την Σοσιαλδημοκρατία. Ένα μοντέλο «δημιουργικής καταστροφής» στη προσπάθεια ανοίγματος στην αγορά και τέλος σαν ένα μοντέλο ανάπτυξης που έθετε τον σχεδιασμό και την πόλη στο επίκεντρο. Με διαφοροποιήσεις η πλειοψηφία των μελετητών πάνω σε αυτά τα ζητήματα τοποθετείται. Το επόμενο ερώτημα όμως στο πλαίσιο των συμπερασμάτων είναι πολύ πιο δύσκολο.

Πέτυχε ή δεν πέτυχε αυτό το μοντέλο ανάπτυξης; Και τι σημαίνει αυτό για το μέλλον των Αστικών Πολιτικών; Οι απαντήσεις εδώ είναι πολλές και η κρίση που έχει γεμίσει την Ισπανία με κουφάρια άδειων κατοικιών, ερειπωμένα κτίρια γραφείων και «πόλεις φαντάσματα» δεν είναι κάτι που μπορεί εύκολα κάποιος να το παραβλέψει. Παρόλα αυτά όμως, όπως υποστηρίζει ο John Punter (2012) αναφερόμενος στις επιρροές της Ισπανίας και τη Βρετανική εμπειρία, από πλευράς Αστικού Σχεδιασμού τα νέα τοπία ήταν πολύ καλύτερα σε σχέση από αυτά του παρελθόντος, και η κριτική δεν πρέπει να γίνεται στο σχεδιασμό αλλά στις πολιτικές που οδηγούν στις φούσκες ακινήτων, στην ιδιωτικοποίηση του χώρου και στις στρατηγικές εξευγενισμού. Άλλοι μελετητές τονίζουν ότι όποιες επιτυχίες, έχουν να κάνουν με μια Ισπανική ιδιαιτερότητα και συγκεκριμένα το πολιτικό περιβάλλον που δημιουργήθηκε στα χρόνια της μετάβασης. Όπως αναφέρουν οι Garcia-Ramon & Albet (2000) για την περίπτωση της Βαρκελώνης, η μετάβαση στη δημοκρατία σε συνδυασμό με τα κινήματα πόλης και τις διεκδικήσεις των τελευταίων χρόνων της δικτατορίας, έφερε στο προσκήνιο ένα ιδιαίτερο «κοινωνικό κεφάλαιο» που απαιτούσε ριζικές αλλαγές στη πόλη, σε μια περίοδο (αρχές του 80') που υπήρχε μικρό επενδυτικό ενδιαφέρον. Οι ίδιοι υποστηρίζουν ότι αυτό δεν

έχει καμία σχέση με τις Αστικές Στρατηγικές του 1990 και 2000 (Forum 2004) που αποτελούν μια στροφή σε ξεκάθαρα νεοφιλελεύθερες πολιτικές στο χώρο. Στο ίδιο κλήμα ο Guy Burgel (2007) θα γράψει ότι το μοντέλο της Βαρκελώνης είχε να κάνει με «την προβολή του δημοκρατικού προσώπου της Καταλανικής πρωτεύουσας» (βλ αντίστοιχα McNeill 1999, Marshall 2000).

Η ιδιαιτερότητα αυτή βέβαια δεν μπορεί να κρύψει τους μετασχηματισμούς που έφερε η νέα κατάσταση στις Ισπανικές Πόλεις, που είναι πιο εμφανής στη σημερινή περίοδο της κρίσης. Μια σειρά μελετών υποστηρίζουν ότι οι στρατηγικές αναγέννησης του αστικού περιβάλλοντος, οδήγησαν στην απομάκρυνση των παραδοσιακά εργατικών στρωμάτων που έμεναν στα κέντρα των πόλεων, στην ενίσχυση του κοινωνικού διαχωρισμού. Η αναζήτηση της ετερότητας και της ποικιλομορφίας (diversity), οδήγησε περισσότερο στον αποκλεισμό παρά στην αλληλεγγύη και τη συνοχή. Αυτή ήταν η περίπτωση της Μαδρίτης (Garcia 2012) και κυρίως της Βαρκελώνης. Όπως υποστηρίζουν οι Arbací & Tapada-Bertelli, τα πετυχημένα μοντέλα κρίνονται από το αν πέτυχαν τους σκοπούς τους και οι πολιτικές με αφορμή την καταπολέμηση της φτώχειας και της αστικής υποβάθμισης που οδήγησαν στην «επανανομηματοδότηση της πόλης μέσα από προγράμματα χωρικής αναβάθμισης που τελικά προσέλκυσαν και ενόησαν τις ιδιωτικές επενδύσεις και την μεσαία τάξη» (Arbací & Tapada-Bertelli 2012) δεν μπορούν να θεωρούνται τέτοια. Σε ένα βαθμό την κριτική αυτή την αποδεχόταν και το Δημοτικό Συμβούλιο της Βαρκελώνης. Ο ίδιος ο Pasqual Maragall δήμαρχος της πόλης από το 1982 έως το 1997 αναφέρει σχετικά με τις παρεμβάσεις στην Ciutat Vella: «Η βασική μας ιδέα ήταν να αφήσουμε κυριολεκτικά τους ανθρώπους εκεί που ήτανε, χωρίς να τους πιέσουμε να φύγουν, που είναι πιο ανθρώπινη και πιο αριστερή πολιτική. Αλλά η διαδικασία για να το κάνεις αυτό είναι μακρά και περίπλοκη, γιατί πρέπει προσωρινά να μεταφέρεις τους ανθρώπους, να ανασκευάσεις τα σπίτια τους και μετά να τους γυρίσεις πίσω. Η μάχη είχε χαθεί από την αρχή, αφού πήρε 8 χρόνια για να 'γυρίσει ο τροχός', και στο μεταξύ μερικοί είχαν πεθάνει και άλλοι είχαν φύγει» (cited in McNeill 1999). Ο Franco La Cecla, ανθρωπολόγος και για μια σύντομη περίοδο συνεργάτης της Barcelona Regional, είναι πολύ πιο απόλυτος στην κριτική του. Στο βιβλίο του Κατά της Αρχιτεκτονικής (La Cecla 2012) γράφει πως η Βαρκελώνη «παραμένει ένα θεμελιώδες παράδειγμα για το μέλλον των ευρωπαϊκών πόλεων: εδώ επιχείρησαν το ξεπούλημα της μεσογειακής κοινωνικότητας και τα κατάφεραν [...] Μια πόλη που ήταν ένα ενδιαφέρον παιχνίδι ξένων και ντόπιων, με ριζωμένες συνήθειες και παρεισφρήσεις, καταδίκασε τον ίδιο της τον εαυτό για χάρη μιας γλυκανάλατης εκδοχής τουριστικού καταναλωτισμού».

Καταλήγοντας θα μπορούσαμε να πούμε ότι η περίπτωση των Ισπανικών πόλεων, είναι άλλη μια κατάρρευση της διαδικασίας δημιουργίας μοντέλων και των οικονομίστικων προσεγγίσεων στην ανάπτυξη των πόλεων, αλλά αυτή τη φορά στην εποχή του μετανεωτερικού νεοφιλελεύθερου καπιταλισμού. Ή ακόμη μια πολύ σύντομη εκδοχή του *Sunshine & Boosterism*, ενός τοπικού ιδιώματος ενός μοντέλου του Λος Αντζελες, όπως το θέτει ο Donald McNeill (1999). Περισσότερη έρευνα είναι βέβαια αναγκαία για να μελετήσουμε τις προοπτικές αυτών των Αστικών Πολιτικών καθώς και των Μεσογειακών αστικών τοπίων στο νέο σκηνικό της κρίσης. Αυτός που μάλλον φαίνεται να επιβεβαιώθηκε ήταν ο Manuel Vázquez Montalbán, ένας από τους πιο δριμείς κατηγορούς της Νέας Ισπανίας

και πολέμιος των Ολυμπιακών Αγώνων, θα κλείσουμε με τις αγωνίες και τα ερωτήματά του, αναζητώντας παράλληλα την διαφορετική προοπτική: «Πού είναι οι κοινωνικές πολιτικές που θα διέγραφαν της ανισότητες μεταξύ Βορρά και Νότου και βρίσκονται μέσα στην ίδια πόλη; Πού είναι η δέσμευση για τις υποδομές και την πολιτισμική διαφορετικότητα σε αντίθεση με τις σπατάλες; Ποιος θα τιθασεύσει την «αγοραία» πόλη; Αλλά κάποιος δεν μπορεί να γράφει αυτή τη λίστα απογοήτευσης και υποψιών δίχως να καταναλώνεται από τον τρομερό φόβο ότι θα φανεί γελοίος... Όταν το μελλοντικό Ολυμπιακό Χωριό καταλήγει να είναι ένα ακτινωτό κέντρο ανάπτυξης πάνω σε μίλια μετά από μίλια εργατικών κατοικιών, κανείς δεν θα ρωτήσει πώς θα μπορούσε να γίνει διαφορετικά» (cited in McNeill 1999)

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Κουμπής Τ, Μουτσόπουλος Θ, Scoffier R. 2002. *Athens-Absolute Realism, Ελληνική συμμετοχή στη 8^η Διεθνή Έκθεσης Αρχιτεκτονικής Biennale Βενετίας 2002*. Εκδόσεις Futura : Αθήνα .
- Burgel, G. 2007. *Η σύγχρονη Ευρωπαϊκή πόλη: Από τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο μέχρι σήμερα*. Αθήνα : Πλέθρον
- La Cecla, F. 2009. *Ενάντια στην Αρχιτεκτονική*. Πάτρα: Το Δόντι
- Allen J, Barlow J, Leal J, et al. 2004. *Housing and Welfare in Southern Europe*. Oxford: Blackwell.
- Arbaci, S & Tapada-Berteli, T. 2012. “Social inequality and urban regeneration in Barcelona city centre: reconsidering success”, *European Urban and Regional Studies*, 19: 287
- Brenner, N, Theodore, N & Peck, J. 2009. “Neoliberal Urbanism: Models, Moments, Mutations”. *SAIS Review* 29 no1: 49-66
- Brenner, N & Theodore, N. 2002. “Cities and the Geographies of “Actually Existing Neoliberalism”, *Antipode*, pp. 349-379.
- Cullen, G. 1961. *The Concise Townscape*. New York: Reinhold
- Garcia, B. 2012. “Neoliberal Madrid”, Presentation in the Workshop *Crisis Regimes and Emerging Social Movements in cities of Southern Europe*. Athens : NTUA-Antipode
- Garcia-Ramon, M.D & Albet, A. 2000. “Pre-Olympic and post-Olympic Barcelona, a `model' for urban regeneration today?” *Environment and Planning A*, volume 32, p. 1331-1334
- Gehl, J. 1979. *Life between Buildings*. Copenhagen: Danish Architectural Press
- Harvey, D. 2011. “Crisis, Geographic Disruptions and the Uneven Development of Political Responses”. *Economic Geography*, 87(1): 1-22
- Harvey, D. 1989. *The Condition of Postmodernity*. Oxford: Blackwell.
- Hatherley, O. 2010. *A Guide to the New Ruins of Great Britain*. London : Verso

- Jameson, F. 1991. *Postmodernism, or, The Cultural Logic of Late Capitalism*. London: Verso
- Leontidou, L. 2010. "Urban Social Movements in 'Weak' Civil Societies: The Right to the City and Cosmopolitan Activism in Southern Europe", *Urban Studies* 2010 47 : 1179
- Leontidou, L. 1995. "Repolarization of the Mediterranean: Spanish and Greek Cities in Neo-Liberal Europe", *European Planning Studies*, Vol.3, No. 2
- Lopez, I & Rodriguez, E. 2011. "The Spanish Model", *New Left Review*, 69, May – Jun 2011
- Marshall, T. 2000. "Urban Planning and Governance: Is there a Barcelona Model? *International Planning Studies*, 5 : 3, p. 299-319
- McNeill, D. 1999. *Urban Change and the European Left: Tales from the New Barcelona*. New York : Routledge
- Paumgarten, N. 2013. "The Hangover: The euro zone's fourth-largest economy has become its biggest liability", *The New Yorker*, February 25.
- Punter, J (eds). 2012. *Urban Design and the British Urban Renaissance*. New York : Routledge
- Rowe, P.G. 1997. *Civic Realism*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Rowe, C & Koetter, F. 1978. *Collage City*. Cambridge, MA: MIT Press
- Soja, E. 2000. *Postmetropolis: Critical Studies of Cities and Regions*. Blackwell : Oxford